

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Kálmán C. György.

»Én ismét elméleti fejtegetésekbe kezdtem...«

ILLÉS BÉLA

»kerestek neki egy fiatal szüzet«

BIBÓ ISTVÁN

»Atombomba?! – kiáltottam, és felültem az ágyban.«

ELIAS CANETTI

Mcmxcvi December

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA KILENCVENKILENC FORINT

MCMXCVI DECEMBER

NYOLCADIK ÉVFOLYAM TIZENKETTEDIK SZÁM

Ezredvégi beszélgetés Pléh Csaba pszichológussal 3

Ladányi János – Szelényi Iván Vázlat az „esélyteremtő állam”
elméletéhez 9

Ashok Desai A közgazdaságtudomány ma 17

Krasznahorkai László *Egy mondat* 23

Kibédi Varga Áron *Versek* 24

Tábor Ádám *Versek* 26

Tatár Sándor *Versek* 28

Vekerdy Tamás *Régi történetek* 30

Konsztantyin Dimitrijevic Balmont *Versek* 43

Bibó István Joáb, vagy a kibírhatalanná vált gyűlöletes hűség története 47

Háromszor ugyanarról 50

Elias Canetti Hacsija doktor hirosimai naplója 56

Parti Nagy Lajos Biankó 61

E számunkat BIBÓ ISTVÁNról (és feleségéről, Ravasz Boriskáról) az 1940-es évek elején ifjabb Ravasz László (Kolozsvár, 1912 – Budapest, 1977) által készített, és az ő hagyatékában található fényképekkel illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS (1989-TŐL 1993-IG), TÖRÖK ANDRÁS (1989-TŐL 1994-IG).

SZERKESZTŐTÁRSUNK: BARABÁS ANDRÁS (1989-TŐL 1995-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: NÉMETI LUDMILLA.

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ: KOPPÁNY SIMON.

LEVÉLCÍM: 1133 BUDAPEST, KÁRPÁT UTCA 17.

TELEFON ÉS FAX: 149-8542

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 188-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL. POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636. 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 1188 FT, FÉL ÉVRE 594 FT, NEGYED ÉVRE 297 FT. KÉSZÜLT GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FIRKART STÚDIÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNY- ÉS LAPKIADÓ KFT. LAJOSMIZSEI NYOMDÁJA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, A JÓZSEF ATTILA KULTURÁLIS ÉS SZOCIÁLIS ALAPÍTVÁNY.

A Magyar Kultúra Alapítvány a Honfoglalás 1101. évfordulóján a BUDAPESTI TAVASZI FESZTIVÁL keretében Karikatúra Művészeti Fesztivált rendez a határainkon KÍVÜL ÉS BELÜL alkotó magyar karikaturisták, illetve szatirikus művészek részvételével 1997. március 24-től április 15-ig a Budai Várban, az Alapítvány Szentháromság téri épületében.

A pályázat jellegű kiállításra a következő négy kategóriában várjuk a legjobb munkákat:

SAJTÓKARIKATÚRÁK:
max. 50x70 cm-es humoros-szatirikus publicisztikai rajzok, grafikák, fotók, fotósorozatok stb.

SZATIRIKUS-GROTESZK MŰVEK:

max. 50x70 cm-es rajzok, grafikák; kispasztikák, tárgycollázsok, installációk stb.

HUMOR A MAI NÉPMŰVÉSZETBEN:
szatirikus, humoros vagy groteszk képek, falvédők, fotók; kispasztikák, tárgyak és tárgycollázsok stb. (Ebben a kategóriában később önálló kiállítást rendezünk, ezért kérjük bel- és külföldi magyar barátainkat ilyen munkák alkotására, gyűjtésére és folyamatos küldésére.)

EUROMÁNIA:
mindhárom kategóriában küldhető egy-egy olyan munka is, amely a *magyarság európai integrációjáról* szól; ezekkel a művekkel a Külügyminisztérium EURO DÍJÁra lehet pályázni.

Egyébként a pályázat témája *kötetlen*. Kategóriánként max. 5 db. eredeti – még nem kiállított, ill. nem publikált – munka küldhető. A rajzokat, grafikákat és fotókat paszpartu nélkül kérjük, a képeket, kispasztikákat, illetve tárgyakat biztonságosan szállítható csomagolásban. A művek hátoldalán, vagy alján (egy címkén) nyomtatott betűkkel szerepeljen az alkotó neve és címe, továbbá a mű címe és technikája. (Tömör szakmai önéletrajz küldhető)

A BEKÜLDÖTT MUNKÁKAT HÁROMTAGÚ SZAKZSŰRI VÁLOGATJA. A ZSŰRIZÉS A SAJTÓ SZÁMÁRA NYILVÁNOS; A DÍJAZOTTAKAT A SZERVEZŐK 1997. MÁRCIUS 10-IG ÉRTESETIK.

A kiállításra javasolt, illetve díjazott művek *első közlési jogával* a fesztivál rendelkezik (katalógus, média stb.).

BEKÜLDÉSI HATÁRIDŐ: 1997. MÁRCIUS 1.
CÍM: MAGYAR KULTÚRA ALAPÍTVÁNY (Fischer Rozi részére) H-1014 Budapest Szentháromság tér 6. Tel.: 155-0122, 175-1651 Fax: 175-1886

M A G Y A R K A R I K A T Ú R Á K

KÍVÜLRŐL
ÉS BELÜLRŐL

A Magyar Kultúra Alapítvány
Karikatúra Művészeti Fesztiválja

TOVÁBBI INFORMÁCIÓK:

Császár Tamás
H-1065 Budapest Bajcsy-
Zsilinszky út 5.
Tel.: 121-1583

Szeretnénk, ha a kiállítás anyaga, vagy ebből egy kisebb reprezentatív kollekción túl is bemutatható lenne. Kérjük a pályázókat, jelezzék, hogy hozzájárulnak-e műveik „utaztatásához”.

A beküldött, illetve kiállított munkák a kiállítás (kiállításorozat) után egy évig személyesen átvehető a Magyar Kultúra Alapítványnál, azontúl a műveért nem vállalunk felelősséget.

A kiállítás helyszínén, március 24-től 26-ig *Szakmai napok* lesznek a kiállító művészek és a

meghívott sajtó részvételével. A rendezvény keretében: *Magyar karikatúrák kívülről és belülről*. (Ez nemcsak a külföldön és itthon élő magyar szatirikus képzőművészek eszmecserejét, nem is csak a „falakon kívüli” és a „befutott” karikaturisták közeledését jelentheti, de itt a média szempontjai és a „szakma” érdekei is ütközhetnek egy nyílt sajtóvitában...)

A Magyar Kultúra Alapítvány KARIKATÚRA MŰVÉSZETI FESZTIVÁLJÁra szeretettel várjuk minden magyar hivatásos és amatőr szatirikus képzőművész munkáit.

(KÉRJÜK A KORTÁRS MAGYAR KARIKATÚRAMŰVÉSZET ITTHONI ÉS KÜLFÖLDI BARÁTAIT, HOGY RENDEZVÉNYÜNKET – LEHETŐSÉGEIKHEZ MÉRTEEN – TÁMOGASSÁK; SZERETNÉNK, HA A FELHÍVÁS SZÓVEGÉT TERJESZTENÉK A MAGYAR NYELVŰ MÉDIÁBAN, AZ INTERNETEN STB.)

A pályázat összdíjazása: 500.000,- Ft és különdíjak!

Az embléma grafikáját Réber László grafikusművész ajánlotta fel a Karikatúra Művészeti Fesztivál részére.

Ezredvégi beszélgetés Pléh Csaba pszichológussal

– MINEK TEKINTED AZT, AMIT CSINÁLSZ?

– Kétféle intellektuális azonosságérzésem van, pszichológus vagyok és nyelvész. A másodiknak nem érdektelen a motivációja. Annak, hogy valaki a nyelvvel, ezzel a rendszer problémátlannak tűnő eszközzel foglalkozik, sokszor van olyan oka, ami valamilyen kommunikációs akadállyal függ össze, rejtőzködéssel vagy külső barrierekkel. Az én esetemben ez elég jól azonosítható. Kétnyelvű faluban nőttem fel, de a mi családunk nem tudott németül, csak magyarul. Óvodáskoromban állandó rejtély volt számomra, hogy vannak emberek, akik más nyelven beszélnek, amit én nem értek, ráadásul ebből a nyelvből én ki vagyok zárva. A nyelv iránti érdeklődésem ezekre az élményekre megy vissza.

Ebből mára elég száraz kutatási téma lett. Azzal foglalkozom, hogy hogyan értünk meg mondatokat. Sok minden tartozik ide, kezdve attól, hogy mi a szerepe ebben a folyamatban a világra vonatkozó tudásnak és a nyelvtani elemzésnek (könnyebb-e a tudás révén megérteni azt a mondatot, hogy *Az oroszán felkapta a gazellát*, mint azt, hogy *A menyasszony felkapta a völgyényt*), azon keresztül, hogy hogyan kapcsoljuk össze a megértés során az állítmányokat a vonatokkal (hogyan rendelünk nyelvtani szerepet a szavakhoz), egészen a szóelemzés kérdéséig. Mostanában a mondatmegértésnek éppen ez a legelemibb oldala foglalkoztat: hogyan rakosgatunk össze fejünkben a szavak elemeiből például egy olyan szót, mint *ház-as-ság-a-i-m-ből*. Hányféle részjelentés-elemből áll össze a szó (a ház-as megértéséhez egyáltalán kell-e a ház), s miként lehet az, hogy azonnal értjük, mit is jelent ez a szóalak. Ezt a látszólagos azonnalíságot próbálok kísérleti pszichológusként feltörni, s tisztázni, hogy végül is milyen lépésekből áll ez a folyamat, miféle párhuzamos keresések és kombinációk eredményezik a gyors megértést.

Az utóbbi tíz évben a nyelv és a pszichológia kapcsolatából kiindulva elkezdtem általánosabban is a megismerés problémáival foglalkozni. Ezt a hozzáállást ma *megismerés-tudománynak* nevezzük, s afféle tudományok közötti vegyes saláta. A világnak nincs olyan külön szelete, amivel ez a terület foglalkozna úgy, ahogyan a növénytan a növényekkel foglalkozik, az állattan az állatokkal s így tovább.

A megismeréstudomány vagy *kognitív tudomány* pusztán valamiféle kölcsönösen érthető nyelvezetet próbál teremteni a pszichológusok, a filozófusok, a számítástechnikusok és a nyelvészek, sőt a biológusok számára az emberi megismerésről szólva. A tudás szerveződése, elsajátítása s használata érdekl. Joggal vethető persze fel, hogy miben tér el ez a filozófia klasszikus ismeretelméleti kérdéseitől. Talán csak abban, hogy a kategóriák s a megismerés egyáltalán való lehetősége helyett annak lehorgonyzása érdekl az élő rendszerekben és a gépekben. De akkor miért nem pszichol

ógia egyszerűen? Azért, mert a hagyományos pszichológiához képest nagyobb az igénye az ismeretrendszerek formális jellemzésére. A filozófiai hagyományban leginkább Quine naturalizált ismeretelmélete, a pszichológiában pedig Piaget genetikai episztemológiája tekinthető előképnek.

Olyan kérdésekkel foglalkozik a kognitív tudomány, hogy hogyan alakítunk ki belső képeket, reprezentációkat, modelleket, s hogyan irányítják ezek a viselkedést. Melyek a formái az efféle reprezentációknak (kijelentések, képek), s ezeknek milyen belső törvényeik vannak. Létezik-e valami inherens belső logika az emberi elmében (a gondolat nyelve), vagy gondolkodásunk – ha ezt egyáltalán gondolkodásnak lehet nevezni – pusztán a környezet esetlegességeinek kiszolgáltatott asszociatív gépezet? Másik kutatási témája, hogy vajon a megismerő ember egységes lény-e, ahogy például s főként a karteziánus felfogás hirdeti, vagy is minden feladatot a tudat közös színpadán, egységes nyelvezettel old-e meg, vagy épp ellenkezőleg, sok kis rész-megismerőből áll-e össze, melyek mindegyike csak egy dolgot tud (arcokat ismer fel, számol, szavakat elemez stb).

A megismeréstudomány a belső világra nézve ugyanazokat a problémákat veti fel, mint amelyek a külső világban is felmerülnek. A külső világban ez úgy jelenik meg, hogy egységes-e a kultúránk vagy szétesett; egységes-e az emberi személyiség vagy sok szétválasztott mozzanatszerű áll-e össze. A kognitív kutatás egyik alapkérdése az, hogy a belvilágra vonatkoztatott posztmodern szétbomlás közepette megmarad-e a gondolkodás egysége, illetve hogyan jön az létre másodlagos, levezetett módon.

– PSZICHOLÓGIATÖRTÉNETTEL IS FOGLALKOZTÁL. MILYEN TANULSÁGAI VOLTAK ENNEK?

– Van köze ahhoz, ami a mai megismeréstudományban, tudatfilozófiában és kultúraelméletben felvetődik: a tudományban is szakítanunk kell-e az egységes világképpel, az egyetlen lehetséges úttal, s az ennek megfelelően oszthatatlan és világos célvilágú emberi főszereplő képével. Sokszor úgy képzeljük el a pszichológia történetét, mint valamiféle dicsőséges, hosszú menetelést, amely a ködből, a homályból és a tudománytalanságból eljut a világosság, a győzelem és a tudomány mindenható hatalmának világába. Ez félreértés. A 20. századi pszichológia története világosan azt mutatja, hogy az emberre többféle mikroszkóppal lehet tekinteni, s egyik sem kizárólagos vagy történetileg győztes a többihez képest. A különböző pszichológiai irányzatok közötti harcok – bármint mondjanak is az elkötelezett résztvevők – soha nem úgy végződnek, hogy az egyik győz, és vége van a csatának, s ettől kezdve például a viselkedés tan vagy a pszichoanalízis a győztes. Valójában néhány évtized múltán mindig kiderül, hogy a leggyőzöttek szemlélete és szempontja újra visszatér. Kézenfekvő példája

ennek az oly sokszor eltemetett pszichoanalízis mai intellektuális reneszánsza.

A 20. századi pszichológiában legalább háromféle, egymásra nehezen redukálható alapállást lehet megkülönböztetni. Az egyik az embert mint *viselkedő lényt* értelmezi, és a legalapvetőbb pszichológiai kategóriának a környezethez való mozgásos és cselekvéses alkalmazkodást tekinti. A tudományos megismerés egyedüli lehetséges módszerének az objektív viselkedés mindenki számára hozzáférhető megfigyelését tekinti. A „harmadik személy pszichológiájának” is szoktuk ezt nevezni: az emberrel lehet úgy foglalkozni, mint bármely tárggyal. Kiindulásnak nem a belsőleg hozzáférhetőt veszi, ez lenne az első személy pszichológiája, a hagyományos filozófiai pszichológia s az önmegfigyelés tézisének alapuló korai kísérleti pszichológia. De nem is az interakción megjelöltet tekinti kiindulópontnak. Ez lenne a második személy pszichológiája, mely a különböző szociális emberképekben, G. H. Mead vagy L. Sz. Vigotszkij koncepciójában az első személyt a másodikból s az interakcióból vezeti le. A viselkedéstan mindezek helyett úgy tekinti az embert, mint tárgyat vagy mint természeti jelenséget. Legkövetkezetesebb formáiban annyira a harmadik személy pszichológiája, hogy az első személyt nem is akarja levezetni semmiből, mivel fel sem tételezi, hogy az van.

A másik irány a *belső világból*, hagyományosan az élmény közvetlen adottságából s az önmegfigyelésből, a belső szem doktrínájából indul ki. Mind a múlt században, mind újabban megfogalmazódott azonban ez úgy is, hogy nem a privát élmény intimitására hivatkozik, hanem a belső világot is pozitívisták leírás igényével közelíti meg. Ez utóbbi a kognitív pszichológia és a megismeréstudomány mentálisztikus programjának lényege: az embernek van belső világa (szemben a radikális behaviorista tézisekkel), de ezek a belső modelláló rendszerek tudományosan megismerhetők. Nemcsak a magára hagyott önmegfigyelés vagy a fenomenológiai intuíción tud hozzájuk férni. Valójában a mai kognitív mozgalom mentalizmusa, kísérletezése a belvilággal e tekintetben a száz évvel ezelőtti német kísérleti pszichológia első mintázatának megismétlése. Mindkettő a gondolkodó, kontempláló ember képéből indul ki, az egyik a karosszék-filozófus, a másik a gondolkodó gép mintájára fogja fel az embert.

A harmadik felfogás a *célok* s *indokok*ból indul ki. A pszichológia alapvető feladatának a motivációs rendszer megismerését tartja; annak megértését, hogy milyen elemi s bizonyult motívumokra vezethetőek vissza cselekedeteink és élményeink. Ez a közelítés a naiv ember pszichológiájának is legfőbb kérdése. Engem igazán nem a reprezentáció érdekel, nem az, hogy hogyan lát színeket és formákat a szomszédék Józsiája, amikor elkezd a Marcsihoz járni; lényegtelen az, hogyan ismeri fel, hogy a Marcsinak szőke haja van és gömbölyödő formái. A naiv pszichológiát nem ez érdekli, hanem az a motivációs rendszer, mely magyarázatot ad arra, hogy miért lett hirtelen olyan fontos számára ez a lány. A pszichológia legfontosabb kérdése e felfogás szerint az, hogy természeti indítékainkból hogyan alakulnak ki valódi emberi vágyak, a vágyakból hogyan lesznek szándékok, tervek, és hogyan élünk úgy, hogy másoknak, egymásnak is állandóan szándékokat és terveket tulajdonítunk. A legegyszerűbb kommunikációt is – *Nem akarod kinyitni az ajtót?* – csak azáltal értem meg, hogy azt gondolom, partneremnek bizonyos szándékai és tervei vannak azzal, hogy ezt vagy azt mondja, kérdezi és így tovább.

A különböző jól ismert nagy pszichológiai irányzatok

ezeknek a témáknak s hozzáállásoknak a variációi és kombinációi. Hadd említsek egy mindenki számára nyilvánvaló irányzatot, a *pszichoanalitikus gondolkodást*. Freud munkássága valójában mind a három modellt érinti, és ennek megfelelően számos olvasata s egyedül helyesnek tartott értelmezése is van. Bármily furcsán hangzik, a pszichoanalízisnek van egy természettudományos, viselkedés- és evolúcióelvű olvasata. Az ember eszerint a biológia könyvében megírt foratókönyvet játszik le. A libidófejlődés szakaszai, a vágyak különböző tárgyai követik egymást az orális, tehát a szájon át történő örömszerzés szakaszától az érett szexualitásig. Mindez egy előre megírt biológiai önkifejlődési foratókönyv szerint, egy determinisztikus világban menne végbe. Egy másik értelmezés szerint az ember valójában nem determinált foratókönyvet követ. A pszichoanalízis feladata azoknak a rejtett jelentéseknek – ez a tudattalan koncepció egyik értelmezése – a feltárása, amelyek az ember furcsa cselekedeteit, elszólásait, tévedéseit, viccelődéseit vagy betegségeit is megmagyarázzák. A pszichoanalízis ebben az olvasatban igazából *hermeneutikai diszciplína*, mely a rejtett jelentések rendszerének feltárásával foglalkozik. A jelentés világa pedig nem az okozás és a determinizmus, hanem az implikáció, az utalás és a személyesség világa. Egy harmadik olvasatban viszont a pszichoanalízis a vágyrendszerek átalakulásáról szól. Azt akarja értelmezni, hogyan lesz például valaki számára életbevágó az átvitt értelem, hogyan képes családregényeket vagy kifinomult elméleteket írni a szentháromságról – valójában amitt, mert neki is éles konfliktusai vannak saját szüleivel és így tovább.

– EZEK A KÜLÖNBÖZŐ VARIÁCIÓK ÉS VÁLTOZÁSOK A PSZICHOLÓGIAI ELMÉLETEKBE ÖSSZEFÜGGÉNEK-E A NYUGATI TÁRSADALOM VÁLTOZÁSAIVAL?

– A tudományos elméletek önfejlődése s ennek megfelelő strukturális bonyolódása sokkal nagyobb jelentőségű, mint azt a mi társadalmiságon edzett gondolkodásmódunk elismerni szeretné. Gondolatok megjelenése sokszor igen csak független a társadalomtól. Ugyanakkor a már meglévő gondolatok uralkodó eszmévé válásával már nem ez a helyzet: az, hogy egy gondolatmenet elterjed s a mindennapok részévé válik, szoros kapcsolatban van a társadalmi változásokkal. Így van ez a pszichológia és a társadalmi változások kapcsolatával is. A modernség kezdeteitől, a XVII. századtól többször felvetődik az európai gondolkodás történetében, hogy az embert objektíven kell jellemezni, nem belső szempontból, hanem a külső, a harmadik személy szempontjából. Az is megfogalmazódott már igen korán, Descartes-nál még az állatokra, La Mettrie-nél aztán már az emberre vonatkozóan is, hogy ha szó szerint vesszük ezt a szempontot, akkor külső szempontból nézve az embert gépnek is lehet tekinteni. Sőt a maga kegyetlen módján Swift már a *Gulliverben* megfogalmazta, hogy maga a karteziánusok számára legszentebb emberi gondolkodás is utánozható igen egyszerű gépekkel.

E hosszú múlt ellenére, az átfogó és a pszichológia egészét lenyelni akaró viselkedésszempontú felfogás igazából csak századunk húszas éveiben bontakozott ki. Nem érdektelen és nem triviális módon: Amerikában és Oroszországban, a majdani Szovjetunióban párhuzamosan, szinte egy időben vált uralkodóvá. Ez a viselkedésszemlélet mint „társadalom-ménoéklés” a társadalmi optimizmusból fakadt, abból a hitből, hogy az embereket egy nemzedék alatt, még a saját életük során meg lehet változtatni. Ebből fakadt közös

hitük, hogy az ember legfontosabb mozzanata a *tanulás*. Az ember tökéletesen alakítható, hajlítható lény. A későbbi kritikai felfogások azt mondanák, hogy ennek megfelelően manipulálható is. Akkoriban azonban az oroszok társadalmi utópiájukban azt gondolták, hogy saját nyomorúságunkból egy nemzedék alatt kiemeljük magunkat egyszerűen azért, hogy megváltoztatjuk az embert. Vagyis mindez egy társadalmi program része volt, ami ezekben a tudományos programokban megjelent, bekerült más programokba is. Az oly tragikomikus Lisenko-féle biológia is arról szól társadalmilag, hogy nincsenek akadályok: a természet, akárcsak a párttagság, korlátlanul alakítható. Amerikában a hasonló társadalmi optimizmus mellett az ipari és emberi „szterilizáció” közötti párhuzam és az urbanizáció játszott központi szerepet a viselkedés alakulásában. A nagyvárosok olvasztótégelyében a lengyel, olasz és magyar paraszt, a Délről jött fekete, a kelet-európai zsidó és a jenkik nem rendelkeztek közös kultúrával, mely egymás megértését és a társadalmi koordinációt irányíthatta volna: egyetlen lehetőségük a tájékozódásra az volt, hogy a közös hagyomány helyett a viselkedésre támaszkodjanak.

A pszichoanalitikus gondolkodásmódnak is megvoltak a maga társadalmi gyökerei. Olyan világban született, amely nagyon határozott tiltási rendszerekkel élt. E világban a legnagyobb feszültség az emberek hétköznapi életében is a vágyaik, és a rájuk települő, mindentudó és nagyhatalmú, ugyanakkor paternalisztikus, atyai, a családfe hatalmától a királyig terjedő elnyomó rendszerek között volt. Ebben az elnyomó világban a tünetek – sokan így értelmezik Freud üzenetét – valójában segélykiáltások, az elnyomott emberi vágyakról és a szabadság igényéről szólnak. Ennek belátásához nem is kell freudistának lenni. A harmincas évek amerikai behavioristái is ugyanezt hangsúlyozták: csökkenünk kell a kudarcokat az életben, hiszen az emberek azért „rosszak”, mert korlátok között élnek, és sok kudarc éri őket.

A pszichoanalízis szerint a korlátok valamiképpen beépített, belülről eredő akadályok, a társadalmi szempontú szerzők szerint viszont külsőek. Mindkét értelmezésnek volt azonban egy naiv üzenete a társadalomszervezés felé: csökkenti a korlátokat, liberálisabban kell nevelni; minél kevesebb akadállyal kell a gyerekeknek és az embereknek általában szembenéniük, annál boldogabb lesz mindenki. Mivel kevesebb kudarc ér bennünket, csökkenni fog az agresszió, a kegyetlenség, s csökkenni fog az önmagunkkal szembeni kegyetlenség is, illetve az ilyen elfojtásokból fakadó betegségek száma. Társadalmi vetületében ez nyilvánvalóan nem működött. A múltra nem tudunk ugyan kérdőíveket kitöltetni, de a „rossz közérzet a kultúrában”, hogy Freud kifejezését használjam, ma ugyanúgy megvan, mint a századforduló világában. Nem hiszem, hogy az emberi boldogtalanság mennyisége a liberális neveléssel és az ösztönöket, a vágyakat szabadjára engedni hivatott attitűddel csökkent volna. Az abszolút értelemben csökkent frusztráció körülményei között az emberek továbbra is képesek, még a magára oly büszke Európában is, adott körülmények között, lemészárolni egymást.

– Mennyiben játszott közre ez a koncepció az egotripek új típusának megjelenésében és tömeges elterjedésében?

– Sok formában megfogalmazódott, hogy a liberális nevelés (persze csak néhány évtizedes) gyakorlata hozzájárulhatott a mai narcisztikus, önközpontú személyiség kialakulásához.

Amikor ezt emlegetjük, nem csekély kritikai élel, akkor persze nem az „önzés” kritikájáról van szó, hanem a differenciálatlanság megkérdőjelezéséről, az olyan típusú önközpontúságról, ahol saját magam nemcsak az egyetlen mérce vagyok, hanem az egyetlen lehetséges terep is az élet számára. Nem is próbálok magam beleélni mások helyzetébe, mert valahogy a magammal való foglalkozás úgyis meghozza a maga eredményeit. Hadd mondjak erre egy nem tudományos, hanem társadalmi példát. Néhány évvel ezelőtt óriási botrányt okozott Nyugat-Európában Jacques Attalinak, az egyik nagyhatalmú, Kelet-Európa megsegítésére létrejött londoni bankház igazgatójának esete. Attali jellegzetes narcisztikus ember, aki igencsak nehezen tudja határok között tartani saját személyiségének állandó expanzióját. Szinte azonosítja magát a világgal, s nehezen tud határokat találni saját maga és a világ között. Ami önmagában még nem is lenne baj, csak kortünet, de az már érdekes, hogy egy ilyen, elvileg rendkívül elfoglalt, állandóan nehéz gazdasági döntéseket hozó bankvezérigazgató ideje java részében önkiterjesztő posztmodern regényírással foglalkozik. De a bank éléről nem ezért távolították el, hanem mert túlzott vonzalmat mutatott a márvány iránt, és a bank vezetői ezt már megelégtették.

– A HATÁROK KÉRDÉSE MÁS TERÜLETEK, A VALÓ ÉS A KÜLÖNBÖZŐ TÍPUSÚ LÁTSZATOK KÖZÖTTI ELMOSÓDÁS PROBLÉMÁJAKÉNT IS EGYRE ÉLESEBBEN VETŐDIK FEL...

– Sokan napjaink jó részét töltjük ma már virtuális világokban: képernyők előtt, különböző forrású erőteljes látszatok rabjaként. A videoklipekben nemcsak hogy nem valóságos tárgyakat látunk, hanem pusztán felületeket, amelyekről még az sem világos, hogy miből jöhetnek létre, vagy olyan mozgásokat, amelyekhez fogható a valóságos világban nem is láthatunk. Eltűnik ezekből a történet. Ami szokványvilágunkban azáltal teszünk magunk számára érthetővé és koherensé dolgokat, azáltal emeljük be a lehetségesből a valóságosba, hogy *történetté tesszük*. Valójában klasszikus fikcióink is lehetséges történetek. A regényt, a modern kor nagy találmányát a különbözeti meg a mesétől, hogy lehetséges történetet mond el. A hősök nem valóságosak, bár megnevezik őket, de a dolgok történhetnek így is: a hősök lehetséges világban mozognak, lehetséges, bár néha meglepő utakon. Rend is van a világban: a világos célrendszerrel mutató történetben a hősök is egységes és áttekinthető belső világa van. A klip világa viszont nem mond el semmiféle történetet; a nem-hősök egy nem- lehetséges világban mozognak.

Mondható az is, hogy mindez egy posztmodern életmód lehetősége, ahol a tényleges célokkal jellemzett instrumentális élet mellett, szóval a gürcölő, izsádságteli élet mellett, amit ténylegesen élek az iskolában, gyárban és így tovább, van egy másik életem, amiről egy másik ember gondoskodik. Nem én, mert nekem ezt csak úgy adják. Ebben a világban nemcsak hogy nekem nincsenek céljaim és terveim, hanem az általam látott, a nekem juttatott világban sincsenek célok, tervek és a racionalitásnak megfelelő szerveződések, pusztán az emberi élménymód határán való mozgás létezik.

Ezek a virtualitások persze már minden közvetített világnál, már a nyomtatott könyvnél is megjelentek. Hogyan ismeri például az a mai gyerek a zebrát, aki még nem volt állatkertben? A könyvekből. Lehet, hogy úgy érzi, a zebrát ugyanúgy ismeri, mint a lovat, pedig ez nagyon

kérdéses dolog. A zebra, ugyanúgy, mint a televízióhíradó, vagy a videobetét a multimédiában, már közvetett ismeretszerzés. Csakhogy a könyv esetében még világosan tudtuk, mi a közvetlen és mi a közvetett. Többnyire, persze, csak többnyire. Hiszen éppen a modern regényirodalom kezdődik azzal, hogy egy keszeg spanyol úr a sok olvasás hatására nem tudja elkülöníteni a virtuálisat (az olvasottat) a valótól.

A mai világban a közvetettnek és a közvetlennek, az első kézből való és a mások által kódolt ismeretnek a határa elmosódik az új kommunikációs helyzetekben, tengernyi nem is oly romantikus Don Quijotét teremtvé. Új vonás, hogy eközben az ember kontrollálni véli ennek az imbolygó ismeretvilágnak a paramétereit, azt hiszi, a gombokkal, gombokkal s egyekkel az ő kezében van az ellenőrzés.

– HASONLÓ PROBLÉMA JELENTKEZIK A DROGOK EGY RÉSZÉNÉL IS, AHOZ SZINTÉN A REALITÁS MÁS ESZKÖZÖKKEL TÖRTÉNŐ FOLYTATÁSÁRA VAGY LEVÁLTÁSÁRA TESZNEK KÍSÉRLETET.

– Az igény, hogy átlépjünk tudatállapotok határain, és vizsgáljuk azt, hogy van-e lehetőség valamilyen más élménymódra, egyidős az emberiséggel. A különböző kultúrákban nagyon sokféle eljárás alkalmaznak, magashegyi meditálástól kezdve a kezdetlegesen erjesztett sörökön keresztül a legkülönbözőbb, a hatvanas évek végére népszerűvé vált, az antropológusok által is újra felfedezett kábítószerre. A szereket használó ember első lépéseiben mindig azt hiszi, hogy az ellenőrzés az ő kezében van. Akkor élek vele, amikor akarom; én magam határozom meg, hogy milyen állapotba, milyen hangulatba kerülök. Az alapprobléma az, hogy ez legfeljebb az első lépésre érvényes. A szerek egy idő után, triviális biokémiai mechanizmusok révén inkompetens tesznek: éppen a szerek miatt nem tudok megszabadulni a szerektől. Ebből állandó ellentmondás adódik: ki akarok lépni a hétköznapi szürke valóságából, ezért használok szereket, de ezáltal egy még szürkébb meghatározottságba kerülök. A mi korunkban ez a determináltság elleni lázadásnak egy eszköze, de ezzel újabb determináltság jön létre, mert kialakul a függőség. Amikor a hatvanas években a mai nyugati kultúrán először söpört végig egy szociológiai is kiterjedt droghasználati hullám, teljesen világossá vált, hogy ezeknek két alapvető funkciója van a szokvány életből való kilépésben: az egyik a hangulat befolyásolása, a másik pedig a szokatlan, tehát a létezőtől eltérő élmények, az alternatív realitások keresése. Ez utóbbi különösen annál a népességnél jelentkezik erősen, mely normális, nagyon is szabályozott, azt is mondhatnám, hogy technokrata életmód él. Ezeknél a drogok nem annyira a hangulatszabályozás eszközei – szemben a hatvanas évekkel, ahol mind a kettő jellemző volt –, hanem sokkal inkább az alternatív realitás keresésének eszközei: hogyan lépjek ki ebből a világból egy olyan világba, mint amit a klipek mutatnak. A drog ennek az eszköze, és ugyanígy az elmosódás problémájához tartozik, mint az, hogy hol van a határ a valóságos és az elképzelt, a valóságos és a virtuális között.

Ha a jövőre kivetítve nézzük, a kérdés az, hogy a valóság és a képzelt vagy megalkotott valóság közti határok elmosódása meddig tűrhető. Tehát meddig tud ezzel játszani, együtt élni egy társadalom anélkül, hogy veszélyeztetné a saját instrumentális biztonságát; meddig tud szemet és olajat bányászni, és egyáltalán el tudja-e látni a saját technikai feladatait. Szerencsére nem tartunk még ott, hogy ezzel szembe kellene néznünk, de nagyon érdekes probléma lesz

a következő 20–30 évben. Ez ugyanis nemcsak a személyi szabadságjogok korlátozásának kérdését veti fel, hanem azt is, hogy mennyire kerülhet ellentmondásba a civilizáció gyakorlati, technikai alkalmazásaival a virtualitás problémája.

– MEGRAGADHATÓ-E VALAMIKÉPPEN AZ A VÁLTOZÁS, AMI A SZEMÉLYISÉGBEN, ILLETVE A SZEMÉLYISÉGRŐL ALKOTOTT KONCEPCIÓKBAN VÉGBEMENT?

– A 20. századi pszichológia (úgy is, mint tudomány, és úgy is, mint az ember pszichológiája, az ember lelki világa) változását meg lehet ragadni egy kitüntetett oldaláról. Hogyan is változik meg az énről való felfogásunk? Azt szoktuk mondani, hogy kezdetben vala a rend és egység világa, kezdetben vala a Descartes által világosan kifejtett gondolkodási egység: minden gondolat az Én egységessítő reflektív színpadán jelenik meg. Az ember személyiségének, énjének folytonosságát, mai terminológiával a biztos identitást gondolatainak egysége biztosítja, illetve megfordítva, a gondolatok egységének és összefüggő voltának a személyiség oszthatatlan egysége a biztosító. Ez a kettő valahol egymást feltételezte, a kiindulópont azonban maga az oszthatatlan lélek volt. S mindez megfelelt a ma oly sokat emlegetett nagy elbeszélésnek: a világ is egységes s racionálisan megérthető. Ez az egység a modern kor klasszikus művészetében is megvolt. A drámai hármas egység triviális példája ennek. A dolgok világosan egy helyen, egy hőssel s egy időben történnek. De ugyanez megvolt a regényírásban is: hősünk van világos célrendszerrel, akivel az olvasó azonosul, s feltárja a célrendszert. A 20. században mind az én egységére, mind pedig az elbeszélésminták egységére vonatkozó felfogásunk megrendült. Ez több hullámban történt, de közben voltak átmeneti megszilárdulások.

A pszichológia e tekintetben ugyanolyan válságokon vagy átalakulásokon ment keresztül, mint az irodalom vagy a filozófia.

Elsőként a pszichoanalízis törte meg az én egységébe vetett hitünket, méghozzá legalább két értelemben: egyrészt az egységes ént három részre bontja. Vannak olyan vágyaink, amelyek többnyire nem tudatosak, nem áttetszőek, nem áttekinthetők számunkra. Pedig az én hagyományos felfogásához hozzátartozott az áttekinthetőség is: belső világunkat ugyanolyan jól látjuk, mint külső világunkat, sőt jobban. Freud három világot tételez fel: a vágyak világát, a parancsok és elvárások világát (a felettes ént), és a kettő között egyensúlyozó szegény, idegeskedő, kicsit izzadó állomásfőnököt (a tulajdonképpeni ént), aki megpróbálja összeegyeztetni a vágyak és az eszmények világát. Az áttetszőséget ez az emberképi váltás is megkérdőjelezi. Ez azonban még nem okozott igazi válságot, mert némiképpen megfelel a zsidó és keresztény kultúrában amúgy is meglévő emberképnek. Annak a képnek, mely szerint az ember valójában az isteni elhivatottság kijelölte magasabb rendeltetés és a testi esendőségek közötti állandó egyensúlyozásban él. Az embernek ez a beágyazottsága a Biblia szemlélete szerint is dráma.

Freudnak ez a feltételezése még nem igazán kérdőjeleznék meg a bevett világréteget. Az már sokkal inkább, hogy Freud úgy gondolta: az én nem úr a saját házában, nem találja a koherenciát, széteső gondolatai vannak, fejében áttekinthetetlen szimbólumok kavarnak. Ebben a kavargásban csak másodlagos építkezéssel tud rendet teremteni. Nyíri Kristóf mutatott itt rá egy érdekes párhuzamra. Nagyjából

ugyanekkor, a századfordulón Ernst Mach osztrák filozófus munkásságában ugyanezt sokkal radikálisabban kérdőjelezte meg. Mach kezdi el – Hume nyomán újra – hirdetni, hogy az ember énje tulajdonképpen nem más, mint egyedi élmények összevissza dobált sokasága. Olyan, mint egy asszociatív szalmazakal, és az csak egy evolúciósan jól működő hipotézis, hogy van énünk, van személyiségünk, aki mindennek a hordozója lenne. Mach még úgy gondolta, hogy ennek a hipotézisnek közvetlen hordozója a saját testünkre vonatkozó élményköteg. A belső világban nincs olyan rend, mint a mese rendje. A rendet csak az a hitünk teremti meg, hogy mindezt a kavargást a saját testünkről meglévő, szintén élményszerű dolgainkhoz rendeljük, s ezzel a hipotézissel egész jól elvagyunk.

Ez a szétesés, az elme dezintegrációja a század tízes, húszas éveinek új regénykísérleteiben ugyanígy megjelenik. Ha ebből a szempontból értelmezzük Proustot vagy Joyceot, akkor jellegzetes írásmódszerbeli újításai mögött egy olyan filozófiai újdonság is van, mely szerint az életnek nincs előre megtervezhető, biztos rendje, élményvilágunk is kaotikus. Ezért nincs kölcsönösen értelmezhető cselekvérendszer az elbeszélésben, mely a „cselekmény” vázát adná. Ha az elbeszélésnek van valami rendje, azt csak az élmények kuszasága adhatja, mint Joyce-nál, vagy az emlékezés asszociatív fonala, mint Proustnál. De nincs olyan terv, ahol egy hős eljut valahonnan valahová, ugyanúgy, ahogy a fejünkben sincs világos rend, integráló én, aki mindennek ura, és aki mindennek értelmet ad. Vagy ha van terv, mint Musil tulajdonságok nélküli emberénél a nagy párhuzam-akció terve, ez is csak szokásból folyó tervezés. Ez a terv, akárcsak a személyiség, feloldódik a helyzetek sokaságában. Ha tetszik, a korábban emlegetett „második személy” pszichológiájának, az interakciós lélekfelfogásnak mindig is megvolt az a rejtett oldala, hogy a személyt feloldja szerepei sokaságában. Ezt az implikációját a művészet előbb észreveszi, mint a pszichológia. A pszichológiában a második személy szempontú elméletek mindmáig a szolipszizmust meghaladó, igen pozitív dologként jelennek meg.

Mindezt, a belső s a szerepekben történő dezintegrációt lehet szomorúan interpretálni, és azt mondani, hogy úristen, szétesett a világ. Ez a hagyományos értelmezés. A mostani századvég azonban újra kezdi értelmezni, és újra kezdi kultiválni ezt a szétesést. Sokkal lágyabb és vicesebb, kevésbé tragikus hangsúlyt ad a dolgoknak. Ennek tudománytörténeti oka is van. A biológiai tudományok, ezen belül a neurobiológia, továbbá az evolúciós elmélet fejlődése sok filozófust is meggyőzött arról, hogy a nagy elbeszélés megszűnésével talán nem is a kulturális és személyes világ széteséséről van szó. Talán a koherencia kiindulásnak tekintése volt átmeneti állapot, s a dolgok igazi, természeti rendje a rendetlenség. A neurobiológia számos konkrét felismerésében világossá tette, hogy az emberi én és a személyiség végső soron konstruált fogalmak. Nem úgy épül fel az ember, hogy kiindulópontként megvan a halhatatlan lelke, és az megtöltődik gondolatokkal, hanem önfejlődéssel jellemezhető magasabb idegrendszere van, amely saját magáról is koncepciókat hoz létre, olyan feltevéseket, mint az én vagy a személyiség fogalma. Ezek másodlagos integráló tényezők, melyek hipotézisként jól működnek. Egymásra vonatkoztatva a kölcsönösség világát biztosítják, azt, hogy egymást szándékokkal rendelkező gondolkodó lényeknek tartjuk, s tekinthetők akár archimedesi pontnak is, de csak úgy, mint a súlypont: fiktív en-

titások, melyek fontosak számunkra, de nem tudunk rájuk mutatni.

Egy jellegzetes századvégi elmélet új rendet próbál teremteni ebben a 20. század végén. Ez Daniel Dennett elmélete, melyet az én *narratív felfogásaként* szoktunk emlegetni. Olyan elbeszélő-felfogás, ami sok posztmodern írásteoretikus koncepciójával is rokon, elsősorban Rortyval, Dennett azonban kicsit feszesebben fogalmazza meg koncepcióját, mint az írásteoretikusok. Abból, a mai pszichológiában mások, például Jerome Bruner által is hangsúlyozott nézetből indul ki, mely szerint az ember mindent úgy tesz koherenssé, értelmezhetővé, hogy történeteket próbál csinálni belőle. Lehet, hogy a nagy elbeszélés kora véget ért, de ez nem zavar minket abban, hogy állandóan „kis elbeszéléseket” mondjunk magunknak. (A nagyregény fölött végre győzött a magyar anekdota.) A világbeli eseményeket úgy értelmezzük, hogy megtanuljuk belső elbeszéléssé áttenni őket. Az elbeszélési mintázat ad az eseményeknek okokat és indokokat: a fizikai hatásokat elkülöníti az emberi mozzanatoktól. Az előzőeket az okozás, az utóbbiakat a szándékok keretében értelmezi.

Ennek az elbeszélő mintázatnak a kiterjesztése lenne a modernitás korában az a történetmenet, ahol a hősnek világos célrendszere van. S a klasszikus kor ezt tovább kiterjesztve hozta létre NAGY ELBESZÉLÉSEIT is. Nemcsak az egyes események történetek, de az egész világ is történet, a világ rendje is koherens, teremtő, vagy legalábbis közös logika van mögötte.

A mai (posztmodern) írásteoretikusok magát a nagy elbeszélést megkérdőjelezik, abban viszont éppen a narratív metaelméletek propagálói, hogy bármiféle koherencia forrásává az elbeszélést teszik. Csakhogy ez már ingatag, megkonstruált koherencia, mely nem a lélek kiinduló egységére támaszkodik, mint rendíthetetlen bizonyosságra.

Dennett túllép azon a felfogáson, mely az értelmezettség és az elbeszélő rend kapcsolatát hirdeti. Kiterjeszti a koncepciót saját magunkra, az énrre is. A lélek színpadát felváltotta Machnál a test, most pedig az elbeszélés. Ugyanezt tesszük magunkkal, mondja Dennett, mint a világ eseményeivel. Mindenből elbeszélést csinálunk, s így megkonstruáljuk, mint egy fikciót (narratív súlypontot) magát az frót is. Úgy teszünk, mintha lenne egy tényleges önmagunk, aki számára írának ezeket a történeteket. Az én az állandó elbeszélések, s az ugyanarra az eseményre kialakított versengő elbeszélésminták fikcionális, feltételezett súlypontja. Státusa is hasonló a fizikai súlypontéhoz: kiszámított (komputált), s elméleteink, önértelmezésünk szempontjából fontos dolog, de ugyanúgy nem tudunk rámutatni, mint ahogy a testek súlypontjára sem.

Mondhatnánk azt, hogy mindez nagyon szomorú kép az emberről. A koherencia önmagába zárt, belső világban létrejövő, és nem társak közötti koherencia. (Ez persze, *horribile dictu*, a klasszikus karteziánus képre is igaz volt.) A szolipszizmus vádját – miszerint ez olyan emberkép, ahol az újra megtalált rend is kizárólagosan belső rend – ki lehet védeni azzal, hogy maga az „elbeszélés mint olyan”, mindig emberi vagy antropomorf cselekvőkről szól, s mindig feltételez elbeszélőt és közönséget. Bruner szerint épp e megkülönböztetések révén tanulja meg a kisgyermek a fizikai, a társas és a belső, személyes világ elkülönítését. A kialakult világú személynél pedig azok az elbeszélésminták, amelyek segítségével koherenssé tesszük élményeinket és a világbeli dolgokat, valójában a társas interakciókból származnak. Úgy járunk el leghatékonyab-

ban az emberi dolgok megértésében, hogy úgy kezeljük őket, mintha egy szándékvilág állna mögöttük: Dennett megfogalmazásában, az intencionális alapállást tulajdonítjuk nekik. Ez azonban – ismét Machot halljuk újra – nem materiális dolog, hanem egy lágy, de evolúciósan beváló hipotézis.

– KORÁBBAN EMLÍTETTED, HOGY EZ A SZEMÉLYISÉGGONCEPCIÓ A KOMPUTER METAFORÁJÁRA ÉPÜL.

– A mai világban számos izgalmas elmélet valamiképpen összekapcsolódik a komputerekkel. Metaforaalkotásunknak új forrása ez. Nemcsak hétköznapjainkat alakítja át a hálózati virtualitás, hanem végső magyarázó elveinket, ha tetszik, gyakorlati filozófiánkat is. Dennett elbeszélő metaforájának is központi mozzanata a számítógép. Szerinte önmagunk állandó megkonstruálásának folyamatát úgy kell elképzelnünk, mint a szövegszerkesztést. Gondoljunk egy olyan szövegszerkesztőre, ahol állandóan különböző változatokat készítenek a kéziratokról. Ez persze nemcsak a szövegszerkesztőkkel, hanem hagyományosan is így szokott lenni. Normális, szokvány körülmények között lesz egy változat, amire azt mondjuk, hogy ez a végső, ezt elvisszük a szerkesztőségbe. A fejünkben zajló elbeszéléskészítés viszont úgy folyik, hogy ilyen szerkesztőség sincsen. Nincs olyan biztos hely, ahová a „végső változatot” le tudnánk adni. Ezért aztán minden eseményről, ami velünk történik, egyszerre több szövegváltozatunk van. Az értelmezés állandó labilitásának világában élünk. Fejünk olyan, mintha mindenről – beleértve saját magunkat is – egyszerre több szövegváltozatunk lenne, és nem eldönthető, hogy ezek közül melyik az igazi. Amikor számítógéppel valódi szövegeket írunk, mindig a legutolsó az érvényes változat, de előfordul, hogy visszamegyünk a hárommal ezelőtthez, mert az mégis csak jobb volt.

Dennett szerint a belső emberi világ „rendezésében” a többszörös szövegváltozat metafora a következőket jelenti. Mindenről több, egymás mögé rendezett szövegváltoza-

tunk van. Ezek közül az egyik a rendszerint tudatosodó, de a többi is ott van. Nincs olyan mozzanat vagy hely, mely az agyban zajló többszöri leképezések közül megfeleltethető lenne az egyetlen s kizárólagos tudatos élménynek.

A felfogás egyik kritikus mozzanata az, hogy ezek a szövegváltozatok mindig értelmezések; világunk ennek megfelelően mindig megkonstruált. A másik kritikus mozzanat, hogy az értelmezések labilisak, amelyek között válogatni lehet, s a pillanatnyi helyzet ugratja ki egyiket vagy másikat mint győztest.

– EMLÍTETTÉL NÉHÁNY KRITIKUS TERÜLETET, AMELYEK VESZÉLYESEK AZ – ÍGY VAGY ÚGY KONCIPIÁLT – SZEMÉLYISÉGRE NÉZVE. HOL MUTATKOZNAK MÉG TOVÁBBI VESZÉLYEK?

– A 19. századtól kezdve a cipőt már nem magunk készítjük, hanem a szuster, mint ahogy a ruhát sem otthon varrjuk, hanem szabóhoz visszük. Ugyanez a specializálódás végbement saját magunk apró bajaira vonatkozóan is. Ezzel egyszerre távolítunk, decentralizálunk, s válunk így modernné. Ugyanakkor, mivel saját magunkról van szó, el is hártjuk felelősségünket saját sorsunkért. Az önsegítő mozgalmak a hetvenes évektől kezdődően részben azért jöttek létre – és Magyarországon is azért is erősödnek egyre jobban –, mert az emberek észlelik ezt a veszélyt, s szeretnék a saját kezükbe visszavenni a sorsukat. Ha az ember maga kreálja a problémáit, akkor módja van a megoldásukra is, nem kell minden dologban a „fogasról lekasztott” szakember segítségére hagyatkoznia. Korunk egyik fő veszélyének a saját sorsunk fölötti uralomról való lemondást érzem. A szakember, ha úgy tetszik, a pszichológia, sokat segíthet abban, hogy éppen azt hangsúlyozza az emberek számára, hogy nincsenek misztikus erőknek kiszolgáltatva, hogy problémáik java részét maguk okozzák, ezért meg is tudják oldani azokat.

MONORY M. ANDRÁS – TILLMANN J. A.

Vázlat az „esélyteremtő állam” elméletéhez¹

A JÓLÉTI ÁLLAMON ÉS A NEOKONZERVATIVIZMUSON TÚL

LADÁNYI JÁNOS – SZELÉNYI IVÁN

Napjainkban a fejlett nyugati demokráciákban a tradicionális bal- és jobboldal egyaránt válságban van. Az 1970-es évek közepén összeomlott a szociáldemokrata jóléti állam politikája, a választók elfordultak azoktól a pártoktól, amelyek az „adóztató-költsékező” (tax-and-spend) állam politikájával forrottak össze, és konzervatív pártokat segítettek hatalomra. Az 1990-es évek közepe táján azonban a neokonzervatív állam is válságba került: a költségvetési deficit csökkentésének terén mutatkozó kudarccal vagy igen csekély sikerrel (Reagan elnöksége idején például a deficit gyorsabban növekedett, mint addig bármikor az Egyesült Államok történetében) csak meglehetősen lanya gazdasági fejlődést és növekvő társadalmi egyenlőtlenségeket tudtak szembeállítani.

Van-e esély a tradicionális jóléti államhoz való visszatérésre, mindenekelőtt annak érdekében, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeket mérsékelni lehessen – mint ahogyan azt néhány baloldali értelmiségi még mindig reméli? Ez nagyon valószínűtlennek látszik. Azok a szociáldemokrata típusú pártok, amelyek választásokat nyertek – mint 1992-ben Clinton pártja az Egyesült Államokban –, vagy esélyük van a parlamenti többség elnyerésére – mint például a brit Munkáspártnak –, tudatában vannak annak, hogy nem fordulhatnak vissza a hetvenes években megbukott adóztató-költsékező államhoz, ha meg akarják őrizni a választók visszahódított bizalmát. A szociáldemokrata pártoknak ma mindenütt azzal a problémával kell megküzdeniük, hogy szavazóik egyfelől azt várják tőlük, hogy valóságos alternatívát nyújtsanak a neokonzervativizmussal szemben, ugyanakkor semmiképpen sem szeretnék azt, hogy ez a hagyományos szociáldemokrata állam felélesztésével járjon együtt.

És mi a helyzet a neokonzervativizmussal? Tényleg azért vallottak kudarcot a neokonzervatívok, mert „elárulták” Reagan és Thatcher forradalmának alapelveit? Newt Gingrich és sok fiatal amerikai republikánus mintha valami ilyesmit gondolna, és ezért azt hiszik, hogy az a legjobb, ha visszakanyarodnak az eredeti eszmékhez. Valóban a „második”, vagy éppenséggel a „permanens” neokonzervatív forradalom lenne a megoldás? Ez is elég valószínűtlen. Jó okunk van azt gondolni, hogy a neokonzervativizmus által okozott gazdasági és szociális problémák nem politikusaik pragmatizmusának, hanem éppen ellenkezőleg, annak tulajdoníthatók, hogy politikájukat gyakran alárendelték a neokonzervatív tételek doktriner alkalmazásának.

Több és következetesebb neokonzervatív radikalizmus valószínűleg még több kiábrándult választót eredményezne, mint ezt az amerikai republikánusok szenátusi és képviselőházi többségének 1994. évi gyors csökkenése is mutatja.

Mindezek miatt úgy gondoljuk, hogy sem a régi szociáldemokrata állam visszaállítása, sem a neokonzervatív politikához való visszatérés nem jelentene megoldást azokra a kihívásokra, amelyek megkerülhetetlennek tűnnek körünk két nagy, egymással vetélkedő ideológiai és politikai áramlata számára. Amint Amerikában mind a demokratáknak, mind a republikánusoknak, úgy Európában mind a szociáldemokratáknak, mind a konzervatívoknak – vagy manapság sokak által elavultnak tartott kifejezéssel –, mind a bal-, mind a jobboldalnak új eszmékre és gyökeres megújulásra lenne szüksége. De léteznek-e ilyen eszmék, láthatóak-e már egy ilyen gyökeres megújulás körvonalai? Kialakítható-e olyan új típusú kapitalista állam, mely túlmutat mind a jóléti, mind a neokonzervatív állam fogytékosságain? Végül, de nem utolsósorban, létezik-e olyan politikai akarat, léteznek-e olyan politikai erők, amelyek körül új típusú megegyezések jöhetnek létre, új szövetségek alakulhatnak ki annak érdekében, hogy az így megszülető állam működőképes legyen?

Tanulmányunkban végül is igenlő választ adunk ezekre a kérdésekre. Az új típusú államot *esélyteremtő-beruházó állammak*,² azt a stratégiát pedig, mely a választók és a gazdasági-társadalmi élet legfontosabb szereplőinek támogatását biztosíthatja számára, *új társadalmi megegyezésnek* fogjuk nevezni.

Amennyire ez egyáltalán lehetséges, el szeretnénk kerülni a normatív típusú érvelést. Ezért, miközben arra törekszünk, hogy kifejtjük, milyen lehetne az „esélyteremtő állam”, vagy az „új társadalmi megegyezés”, nem próbáljuk meg a „jó társadalmat”, az „igazságos államot” feltalálni. Fejtegetéseinket nem az „ideális társadalom” víziójának felvázolásával kezdjük, melyből azután levezethető lenne az „esélyteremtő állam”, vagy az „új társadalmi megegyezés” mint ezen cél elérésének leghatékonyabb eszköze. Ehelyett olyan, már ma is meglévő politikai törekvések elemzését választottuk kiindulópontnak, amilyenek az Egyesült Államokban Clinton Új Demokrata Pártja, vagy Nagy-Britanniában a Munkás-

párt megújítása körül kibontakoztak. Ezek a törekvések meglehetősen sokirányúak, és nem követnek olyan koherens eszmét, mint annak idején a szociáldemokrácia vagy a neokonzervatívizmus, ugyanakkor sok új, innovatív ötlettel kapcsolódnak össze. Úgy tűnik, hogy e pragmatikus törekvések mögött már ma is kitapinthatók egy „láthatatlan teória” körvonalai.

Három nagy politikai paradigma között fogunk különbséget tenni. Ezek a jóléti állam, a neokonzervatívizmus és az esélyteremtő állam. Míg az első leginkább a skandináv szociáldemokrácia, a második a Margaret Thatcher és Ronald Reagan nevével fémjelzett irányzat, a harmadikat pedig a „clintonizmus” néven ismertté vált programcsomag közelíti meg talán a legjobban. Természetesen egyetlen valóságosan működő kormány sem követheti egyetlen ideáltipikus politikának az előírásait, mindegyik ezek elemeinek valamilyen kombinációját valósítja meg. A spanyol szocialisták vagy például az Ausztrál Munkáspárt szociáldemokrata jelszavakat hangoztattak, de igen gyakran neokonzervatív módjára cselekedtek; Thatcher és Reagan, radikális neokonzervatív retorikájuk ellenére, egy sor engedményt tettek annak érdekében, hogy országaik jóléti rendszerei ne omoljanak teljesen össze, és a társadalmi feszültségek ne menjenek egy bizonyos határon túl; és Clintont is sokan bírálják azért, mert enged a „clintonizmusból”.

Hogy világosabbá tegyük, mit értünk esélyteremtő államon, két, egymással összefüggő tényezőre szeretnénk felhívni a figyelmet:

1. Az amerikai „új” Demokrata Párt és az angol „új” Munkáspárt ideológusai a kormányzati szerepvállalás új módjait igyekeznek megtalálni. A klasszikus jóléti állam az egyre nagyobb adóterhekkel és az állandóan növekvő állami költségvetéssel a piac visszaszorítására és a javak és szolgáltatások egyre nagyobb részének piactól függetlenített logika szerinti elosztására törekedett. A neokonzervatív állam ezzel szemben legfőbb feladatának az (újra)piacosítást és (re)privatizációt tekintette, és ennek a feladatnak legjobban a kormányzati szerepvállalás állami monetáris kontrollra való visszaszorítása, és a „minél kisebb állam” ideológiája felelt meg. Mi esélyteremtő államon olyan aktivista, bizonyos értelemben neointervencionista államot értünk, amelyik erőteljesebb fiskális eszközökkel él, mint azt a neokonzervatívok tették, de az egykori szociáldemokrata kormányokkal szöges ellentétben, az állami pénzeszközöket döntően nem közösségi jóléti fogyasztásra költi. Az esélyteremtő állam olyan területeken – elsősorban a humántőke, a csúcstechnológiák és a környezetvédelem terén – eszközöl beruházásokat, melyeken a piaci mechanizmusok ezt általában nem garantálják. Ezen területek fejlesztéséhez azonban szükség van egyfelől a tőke optimális működési körülményeire és a „fenntartható növekedésre”, másfelől az időlegesen vagy tartósan munkaképtelenek ellátására és a leszakadó társadalmi csoportok integrálására. Az állam egyik legfontosabb feladata tehát, véleményünk szerint, a társadalom kettészakadásának, olyan kettős társadalom kialakulásának a megátalása, amelyben a mindenfajta felemelkedési esélytől megfosztott kisebbséget nem átjárható szociális távolságok, hanem kasztszerű kirekesztés választja el a többségi társadalomtól, mint ezt például a fekete amerikai *under-*

class, a „társadalom alatti osztály” esetében megfigyelhetjük. A klasszikus jóléti állam tehát állandó terjeszkedésre, mind szélesebb körű „árutalanításra” (a piac kiküszöbölésére) rendezkedett be, a neokonzervatívok viszont – teljesen érzéketlenül a gazdasági visszaesésre, a reáljüvedelmek és a munkanélküliségi ráta alakulására – költségvetési megszorításokkal és az állam radikális visszaszorításával operáltak. Mindezekkel szemben az esélyteremtő állam szerepvállalása elképzelésünk szerint ciklikus jellegű és erősségű: az állam csak akkor és csak azokon a területeken avatkozna be, amikor és ahol a piaci szereplők nem tudják szerepüket megfelelően betölteni, és azonnal visszahúzódik, amikor a piac normális működési rendje helyreáll.

2. Annak érdekében, hogy a fenti „aktív állam” létrejölessen, a kormányok „helyzetbe hozó beavatkozásainak” költségét és hasznát valahogyan el kell osztani a társadalom különböző csoportjai között. Az előnyök és hátrányok elosztásának újfajta szabályozását nevezzük „új társadalmi szerződésnek”. Újnak, hiszen az új állami szerepvállalást csak a korábbi „jogcímeik” megnyirbálásából lehet finanszírozni. Nyilvánvaló azonban, hogy azok, akiknek korábbi jogosultságait megnyirbálják, ebbe csak akkor lesznek hajlandók többé-kevésbé önként belemenni, az új társadalmi szerződést elfogadni, ha korábbi „jogcímeik” kurtítása azzal jár együtt, hogy az így megnövelhető állami szerepvállalás valamilyen előnyhöz juttatja őket. Milyen forrásai lehetnek ennek az újraelosztásnak?

A költségvetési kiadások döntő részét a modern tőkésállamok az alábbi három célra fordítják:

– Nagy iparvállalatoknak nyújtott direkt és indirekt állami szubvenciók, melyek többségét a hadiipar kapja, de hagyományos, „második hullámba” tartozó iparágak is gyakran profitálnak az ilyen típusú szubvenciókból;

– az államadósság kamatterhe, amit főleg a „multik”, a nemzetközi pénztőke kap, továbbá olyan, gyakran elavult, „harmadik hullámba” sorolható iparvállalatok, melyeknek megtartása mellett bizonyos lobbyszerkezeteken túl az szól, hogy az ilyen vállalatoknál általában nagyszámú és igen jól szervezett munkaerő dolgozik;

– végül, a lakosságnak nyújtott jóléti és társadalombiztosítási kiadások.

Az új típusú szociáldemokrata vagy munkáspártoknak nincs nagyon más választásuk, mint felismerni, hogy az új típusú társadalmi szerződés számára nem létezhetnek szent tehének. Nincs nagyon más választásuk, mint mindhárom típusú „jogosultság” megnyirbálása. A kérdés csak az lehet, hogy milyen mértékben és milyen új előnyökért cserébe történjen az egyes jogosultságok visszavétele. Ezek viszont olyan kérdések, amelyeket a hagyományos iparágakban érdekelt tőke, a multinacionális monopóliumok, a nemzetközi pénztőke, valamint a foglalkoztatottak képviselőivel kell újratárgyalni a nemzeti kormányoknak és a nemzetközi szervezeteknek.

A hagyományos jóléti állam válsága

Abból indulunk ki, hogy a tradicionális jóléti államoknak az 1970-es évek közepén lezajlott összeomlása megfordíthatatlan folyamat. Azonban a neokonzervatív politika té-

vesnek bizonyult, amikor teljesen elvetette a társadalmi esélyegyenlőtlenségek mérséklésével kapcsolatos állami kötelezettségvállalás szükségességét. Ez talán a legfontosabb oka annak, hogy a választók egy idő után elfordultak a konzervatív pártoktól is. A kérdés tehát a következő: létezik-e a hagyományos jóléti és a neokonzervatív államnak valóságos alternatívája?

A jóléti állam hanyatlását részben azok a világgazdasági változások okozták, amelyeket sokan a Kondratyev-ciklusal, illetve azzal magyaráznak, hogy a világ e ciklus hanyatló ágába érkezett. Mások a napjainkban zajló hatalmas technológiaváltással, a „harmadik ipari forradalommal” érvelnek. Eszerint napjainkban a tradicionális gyár-ipar kiszorul a tőkés világ centrumait képező országokból, és helyét teljesen új technológiákkal dolgozó, teljesen új szakértelmet követelő iparágak váltják fel. Ennek eredményeként egész iparágak tűnnek el, szakmák válnak feleslegessé, teljes régiók indulnak hanyatlásnak, az egész fejlett világban ugrásszerűen növekszik a munkanélküliség. „Kettős társadalom” alakul ki, amelynek tetején egy keskeny réteg helyezkedik el, melynek jóléte ezen átalakulási folyamat közepette rendkívül gyorsan növekszik, aljára viszont a leszakadók népes rétege szorul. Az *underclass* pozíciójába szoruló tekintélyes részét etnikai kisebbségek, gyakran frissen bevándorló etnikai kisebbségek alkotják. Ők azok, akik a többségi társadalom szemében gyakran „feleslegesnek” tűnnek, olyanoknak, akikre „az országnak nincs szüksége”. A társadalmi egyenlőtlenségek az Egyesült Államokban, de Nyugat-Európában is évtizedek óta nem tapasztalt szintet értek el.

A jóléti állam válságát tovább mélyítette a fejlett világban zajló „új demográfiai forradalom”. A jóléti állam pénzügyi ellehetetlenülését sokan nagymértékben annak tulajdonítják, hogy egyre csökkenő gazdaságilag aktív népességnek kell egyre növekvő inaktív népességet eltartania. Az elhúzódo gazdasági visszaesés és a társadalom nagymértékű előregedése miatt a nagy szociális ellátórendszereket egyre nehezebb finanszírozni.

Hiba lenne azonban csupán a fent ismertetett tényezőkkel magyarázni a jóléti állam hanyatlását. Igaz ugyan, hogy válságát nagymértékben a világgazdasági visszaesés okozta, de teljesen elhibázott lenne abban reménykedni, hogy annak elmúltával esély van a hagyományos jóléti állam visszatérésére. A jóléti rendszerek válságának ugyanis egy sor, e rendszerek belső logikájából adódó oka volt. Közülük talán a legfontosabb, hogy e rendszerek a jóléti kiadások állandó növelését eredményezték, ami nem utolsósorban a jóléti bürokráciák önérdékének és terjeszkedési hajlamának volt köszönhető. A szociális ellátó rendszer – melyet eredetileg azok megsegítésére hívtak létre, akiknek ellátását a munkaerőpiacon szerzett jövedelmek valamilyen okból nem fedezik – fokozatosan univerzális ellátó rendszerré alakult át. Ez a kollektív fogyasztás szerepének növekedését hozta magával, olyan szisztéma kialakulását, amelyben egyre gyakoribb, hogy mindegyik, tehát nemcsak a rászoruló társadalmi csoportok fogyasztását állja az állami költségvetés. A redisztributív állami beavatkozás – amelynek eredeti célja a piac működésének kiigazítása volt, az tehát, hogy a jóléti állam csak akkor és ott avatkozzon be, amikor és ahol a piac nem megfelelően műkö-

dik, és azonnal visszahúzódjon, mihelyt a piac ismét betölti szerepét – egyre több piaci funkciót kezdett kiszorítani. Alapvető áruk és szolgáltatások kerültek ki „átmenetileg” a piaci elosztás logikájából, ami növekvő finanszírozási nehézségeket okozott. Az egyre emelkedő kollektív fogyasztás pénzelve a kormányokat egyre növekvő adók kivetésére kényszerítette. Az egyre magasabb adókulcsokat követő egyre magasabb közösségi kiadások eredményezték az úgynevezett „adóztató–költekező állam” kialakítását, amelynek terheit egy idő után sem a tőke, sem a lakosság nem volt hajlandó viselni.

A jóléti államok azonban nem egyszerűen azért omlottak vagy omlanak össze, mert az állam sokba – és a jóléti bürokrácia terjeszkedése, valamint a demográfiai forradalom miatt, egyre többbe – kerül, hanem jelentős mértékben azért, mert a fent említett technológiai ugrás költségeit a multinacionális tőkének sikerült a jóléti államokra hárítania. Eközben még azt is elérte, hogy a jóléti kiadások növekedéséért a választók a jóléti államot és a szociáldemokrata kormányokat tegyék felelőssé. Ugyanakkor az is igaz, hogy a hagyományos jóléti állam, mely meghatározó szerepet töltött be a szegénység felszámolásában és az állampolgárok relatív esélyegyenlőségének megteremtésében, alapvetően az országok többé-kevésbé konszolidált körülmények között élő, belföldi lakosságára lett kitalálva. Meglehetősen tehetetlennek bizonyul azonban, mikor a társadalom alapvető normáit nem ismerő vagy különféle okokból elutasító, jelentős mértékben etnikai kisebbségekből álló, a társadalom fő fejlődési irányából kimaradó *underclass* problémáit kellene kezelni. A választók tehát némileg joggal fordultak el a jóléti államot zászlajukra tűző pártoktól, érzékelve, hogy a jóléti állam egyre több pénzbe kerül, miközben gyakorlatilag tehetetlennek bizonyul korunk olyan nagy kihívásaival szemben, mint amilyen például a munkanélküliség megugrása vagy a közbiztonság rohamos romlása. Ráadásul, mivel a legfejlettebb jóléti államokban a szociális problémák az újonnan bevándorló, színes bőrű csoportoknál halmozódtak, a „törvényiszterelő, őshonos, fehér adófizetők” egyre inkább tiltakoztak az ellen, hogy adóikat azért emeljék, hogy azokkal „mindenféle idegen népséget” támogassanak.

További gondot okozott az, hogy a magát egalitárius értékekkel, a társadalmi szolidaritás iránti elkötelezettséggel legitimáló jóléti állam a jóléti újraelosztás jelentős részének univerzálissá válásával egyre kevésbé a szegényeknek, és egyre inkább a gazdagoknak kedvez (lásd például a felsőoktatás állami szubvencionálását). Általánosabban fogalmazva, a jóléti társadalmak működési mechanizmusainak ismeretében teljesen szükségszerűnek tartjuk azt, hogy a központilag finanszírozott szociális ellátó rendszerek – amennyiben szűkös mennyiségben rendelkezésre álló szolgáltatásaikat univerzálisan elérhető juttatásokká teszik – a már amúgy is kedvező helyzetű társadalmi csoportokat részesítik előnyben. Ha az univerzálissá váló társadalmi juttatásoknak nincs, vagy csak aránytalanul drágán van piaci alternatívája, a magas státusúak előbb vagy utóbb úgy fogják alakítani a központilag dotált szisztémát, hogy az (például speciális szolgáltatásokat nyújtó iskolákkal vagy kórházakkal, melyekhez majdnem kizárólag a privilegizáltak juthatnak hozzá, de amelyeket természetesen az adófizetők pénzéből tartanak fenn) a tár-

sadalmi hierarchia tetején elhelyezkedőknek kedvezzen. A jóléti redistribúció csak abban az esetben mérsékelheti a társadalmi egyenlőtlenségeket, ha a központilag szubvencionált javak és szolgáltatások a „szegényellátásnál” magasabb, „tisztos színvonalú” ellátást tesznek lehetővé, de nem támogatják a jobb anyagi helyzetű társadalmi csoportok speciális igényeinek kielégítését.

Mindezek miatt a jóléti állam társadalmi bázisa erősen meggyengült. A New Deal ugyanis annak idején nemzeti szinten köttetett meg egyfelől a nemzeti tőke, másfelől a szakszervezetek által képviselt munkásosztály között. A megegyezés lényege az volt, hogy mindkét oldal felhatalmazta az állami bürokráciát arra, hogy magas és progresszív adókat vezessen be, közmunkákat finanszírozzon, és így olyankor is pótlólagos fogyasztói keresletet gerjessen, amikor az önszabályozó piac kereslethiányt és túltermelési válságot eredményezne. Ez a megegyezés megkötésétől kezdve meglehetősen ingatag volt, és az amerikai tőke különösen vonakodott attól, hogy elismerje annak konzekvenciáit. Rooseveltnél időről időre meghátrálásra kényszerült a New Deallel kapcsolatban.

Mára a New Deal betartatása szinte lehetetlennek bizonyult azért, mert időközben a tőke nemzetközivé vált, és egyszerűen kivonul azokból az országokból, amelyeknek adóit túl magasnak tartja. Szintén a New Deal érvényesítése ellen ható tényező az, hogy a szakszervezetek befolyása és a szervezett munkások aránya erősen csökkent a fejlett országokban, különösen az Egyesült Államokban. A munkások is megelégteltek a magas adókat, és szavazataikkal a jóléti állam ellen forduló, antietatista, alacsony adókat ígérő, konzervatív pártokat támogattak, olyanokat, mint amilyen Thatcher vagy Reagan pártjai voltak.

A neokonzervatív válasz és annak kudarca

A neokonzervatívok azért nyerték sorra a választásokat az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején, mert gazdasági dinamizmust ígértek a választóknak, továbbá azt, hogy a gazdaság megélénküléséből nemcsak a leggazdagabbak, hanem a szegények is profitálni fognak. Ideológiájuk szerint a jóléti állam túl sokat költött a felduzzasztott állami bürokráciára, túl magasra növelte az adóterheket, és túlzott szabályozással feleslegesen korlátozta a piac működését, ráadásul széles rétegeket tartott el különböző szociális segélyekkel. Az „adóztató-költekező állam” helyett azt ígérték a választóknak, hogy ha kormányra juttatják őket, mindenekelőtt a gazdaság kínálati oldalát fogják rendbe tenni. Ehhez radikálisan csökkenteni kell a vállalkozások adóterheit, hogy növekedjen a beruházási kedv. Igaz ugyan, hogy a társadalomnak eleinte áldozatokat is kell hoznia, például el kell fogadnia a jóléti kiadások csökkenését, de mindezt bőséges kárpótlást nyújt az, hogy a több munkaalkalommal, a magasabb jövedelmekkel, a középosztály megerősödésével, a több jótékony adománnyal az egész társadalom jobban jár.

A neokonzervatív ígért leggyengébb pontja a gazdaság volt. Az adócsökkentések révén mindenekelőtt a gazdagok fogyasztása növekedett meg, a gazdasági növekedés inkább spekulatív nemzetközi tranzakcióknak, mint a gazdaság állapota javulásának volt

tulajdonítható, és a stagnálás egy idő után tovább folytatódott. A restriktív monetáris politika a társadalom szegény-, sőt középrétegeinek életszínvonalát mérsékelte, ami – mivel a fogyasztói keresletet csökkentette – nemcsak az inflációt, hanem a gazdasági növekedést is visszafogta.

Mindezt elmélyülő szociális problémák kísérték. A gazdagok még gazdagabbá váltak, és ennek alig volt „leszivárgó hatása” a szegények felé. A társadalmi egyenlőtlenségek mind az Egyesült Államokban, mind Nagy-Britanniában erőteljesen növekedtek a '80-as években, az *underclass* és a társadalom közötti szakadék tovább mélyült. A társadalom két részre való szakadása mindenki számára nyilvánvalóvá vált, ami felébresztette a magasabb státusúak büntudatát, és – a bűnözés megugrása, a társadalmi elégedetlenség fokozódása miatt – félelemmel töltötte el őket. Egy idő után már a konzervatívok – így például George Bush – is szelídebb megoldásokért emeltek szót.

A társadalmi erőknél az az egyensúlya, amin a New Deal egykor alapult, vagyis az erős, de kompromisszumra hajlandó nemzeti tőke, az erősen szervezett munkásosztály és a gyenge hatalmú, leginkább közvetítői szerepet játszó állami bürokrácia, jelentősen átrendeződött az elmúlt évtizedek folyamán. A legfontosabb változás talán az, hogy az állami bürokrácia hatalma időközben jelentősen megnövekedett, tagjai szinte „új osztályként” kezdtek viselkedni, és a tőkés és a foglalkoztatottak egyaránt megelégteltek ezt. A neokonzervatívok kormányzásának idején „politikai vállalkozók” – az amerikai Republikánus Párt politikusi nagyon sikeresnek tűntek ezen a téren – kovácsoltak tőkét a túlhatalomhoz jutott állami hivatalnokokkal szembeni felháborodásból. Azonban ők sem tudtak új hatalmi egyensúlyt kialakítani, mert egyfelől nem voltak képesek a nemzetközi tőkét semmiféle lényeges engedményre rábírni, másfelől a munkásoknak a tőkével szembeni alkupozícióját sem tudták számottevően megerősíteni, ugyanakkor arra sem voltak képesek, hogy új szereplőket, mondjuk, a nemzetközi szervezetek technokratáit bevonják az alkuba.

A hagyományos jóléti állam azért bukott meg, mert felborult az a hatalmi egyensúly, melyen eredetileg alapult. A neokonzervatívizmus azért kezdte elveszíteni a választók támogatását, mert nem volt képes a társadalmi erők új egyensúlyának kialakítására. Ahelyett, hogy a hosszú távú politikai stabilitáshoz szükséges megegyezésekre törekedtek volna, a neokonzervatívok homályos, nem nagyon meggyőző ígéreteket tettek, olyanokat, hogy azzal, hogy a gazdag még gazdagabbá, az erős még erősebbé válik, a szegény kevésbé szegény, és a gyenge erősebb lesz.

Az „esélyteremtő állam” felemelkedése?

Mi következhet a neokonzervatív állam után? Vajon „emberarcú thatcherizmussal” kísérletezik-e majd az angol Munkáspárt, ha megnyeri a következő választásokat? Az „Új Társadalmi Szerződés” voltaképpen nem jelentene mást, mint a neokonzervatív gazdaságpolitika és a szociáldemokrata szociálpolitika kombinációját? Igen is, meg nem is. Igen, mert nem nagyon valószínű, hogy akár Clinton, akár Tony Blair teljesen elfordulna a neokonzervatív politikától. Aligha kezdenek radikális adóemelésbe, vagy a neokonzervatívok által megkarcsúsított állam új-bóli felhizlalásába. Ugyanakkor nem, mert ha valóban a jóléti állam és a neokonzervatívizmus valamiféle termékeny

sztentézisére törekednek, ennek egyaránt lesznek gazdaság- és szociálpolitikai következményei. Ha ugyanis a neokonzervatív gazdaságpolitika valóban olyan jól működne, mint azt hívei ígérték, nem nagyon lenne szociálpolitikára szükség. A probléma csak az, hogy a „tisztá piac” meglehetősen tökéletlenül működik, és ezek a „tökéletlenségek” súlyos társadalmi konfliktusokat okoznak. A neokonzervatívok éppen az általuk követett gazdaságpolitikával szükségszerűen együtt járó társadalmi problémák miatt nem tudtak átütő gazdasági sikereket elérni. Valójában nem tartós gazdasági növekedést értek el, hanem azt, hogy a világban lezajló nagy technológiai váltás költségeit a szegényekkel fizettették meg. Korunk legfontosabb gazdasági és társadalmi kihívásai megválaszolatlanok maradtak. Ezért gondoljuk azt, hogy az új társadalmi szerződés megkötéséhez új gazdaság- és új szociálpolitikai elképzelésekre egyaránt szükség lenne. A neokonzervatív gazdaságpolitikásoknak tanulniuk kellene az új szociáldemokráciáktól, és annak sincs sok értelme, hogy a szociáldemokraták a hagyományos jóléti állam felélesztésével kísérletezzenek. Tanulniuk kellene a neokonzervatív leckéből.

Mindenekelőtt a szociáldemokrata jóléti állam radikális reformjára lenne szükség. Az Új Demokrata Párt programjának legnagyobb újdonsága az volt, hogy képes volt egyaránt elkerülni a neokonzervatívok radikális „államtalanításának” és a szociáldemokraták „adóztató-költekező államának” hibáit. Az állami szerepvállalás radikális csökkentése tulajdonképpen nem más, mint egyfajta válasz arra a gazdasági kihívásra, mely a fejlett nyugati világot a rendkívül dinamikus fejlődő délkelet-ázsiai régió felől érte. A neokonzervatívok azonban teljesen rosszul értelmezték a délkelet-ázsiai gazdaságok átütő sikerének okát, ami, véleményünk szerint, nem kis mértékben éppen ezen államok nagyobb és korszerűbb gazdasági szerepvállalásának volt tulajdonítható. Ehelyett a neokonzervatívok az állam szerepének radikális visszaszorításába és a munkabérek színvonalának csökkentésébe kezdtek. Ez a politika azonban nem eredményezte a várt növekedést.

Úgy tűnik, ahhoz, hogy napjainkban a gazdaság tartós növekedést produkáljon, új típusú állami intervencióra, olyan államra van szükség, amelyik vállalja azt, hogy megteremti a tőkénövekedéshez szükséges feltételeket azokon a területeken is, ahol a rövid távú piaci sikerekben érdekelt magántőke erre nem hajlandó. Ez az állam valószínűleg karcsúbb lesz, mint az adóztató-költekező jóléti állam volt (hiszen ez éppen „túl-súlyos” volta miatt nem volt képes gazdaságosabban funkcionálni), de minden bizonnyal hatékonyabb működésre lesz képes. Az igazi kérdés ugyanis nem az, hogy az államnak mekkorának, „kicsinek” vagy „nagyának” kell lennie, hanem az, hogy mennyire hatékonyan képes ellátni azokat a funkciókat, amelyeket azért kell ellátnia, mert mások e feladatok ellátására vagy egyáltalán nem hajlandóak, vagy nem képesek rá hatékonyan. 1992-es választási kampányában Clinton elnök azt állította, hogy az Egyesült Államoknak két, egymástól különböző költségvetési problémával kell megküzdenie: az egyik az állami költségvetés hiánya, a másik – sokak számára meglepő módon – a költségvetési beruházások alacsony színvonalára. Clinton kampányának egyik figyelemre méltó javaslata az volt, hogy a költségvetési hiány nem orvosolható anélkül, hogy először

az alacsony költségvetési beruházások problémáját sikerülne megoldani. Azáltal, hogy, mondjuk, az oktatás területén ruház be a kormány, előmozdítja a magasan képzett munkaerő arányának növekedését. Ez pedig, mivel az ilyen típusú munkaerő bérszínvonala igen magas, még esetleges adócsökkentések esetén is magasabb adóbevételre fog eredményezni, ami által csökkenhet a költségvetési deficit. Nagyon valószínű, hogy az aktivista vagy neointervencionista állam sokat tanulhat a neokonzervatívok pénzügyi józanságából és fegyelméből. Különbösen is valószínű, hogy a neokonzervatív lecke után a választók valaha is megengedjék, hogy a kormány többet költsön annál, mint amennyi bevétele van. A neokonzervatívok azonban túlzottan bíztak a makrogazdaság spontán pénzügyi szabályozásában. Ahhoz, hogy a gazdaságot újra növekedési pályára lehessen állítani, olyan kormányra van szükség, amelyik a szigorú pénzügyi szabályozáson túl határozott foglalkoztatáspolitikai elképzelésekkel és külkereskedelmi stratégiával is rendelkezik.

Az „új társadalmi szerződés”

A legkézenfekvőbb ellenvélemény az imént elmondottakkal szemben az, hogy miként is engedhetné meg manapság – amikor a legtöbb állam teljesen eladósodott, és ahhoz is kölcsönöket kell felvennie, hogy működési költségeit valahogy finanszírozni tudja – egy kormány magának, hogy humántőke-beruházásokba fogjon. A korábban elmondottaknak megfelelően három olyan területet emelnék ki, ahonnan a kormányok forrásokat szabadíthatnának fel: a főleg a hadiiparnak juttatott állami szubvenciókat, az államadósságok kamatterheit és a jóléti kiadásokat (az Egyesült Államokban például a társadalombiztosítást). Mint említettük, a legtöbb fejlett országban e három „jogosultság” teszi ki a költségvetési kiadások legalább kétharmadát.

Miért nem csökkentek a hadikiadások a hidegháború befejezése után? Ez részben a *new world disorder*-nek, az „új világrend(etlenség)nek” tulajdonítható, annak, hogy a hidegháború utáni világ sem lett túlságosan biztonságos hely, és ezért még mindig jelentős katonai készenlétre van szükség, hogy csökkenteni lehessen a fegyveres konfliktusok veszélyét. Ám a neokonzervatívok furcsamód legalább egy elemet átvettek az általuk elítélt keynesizmusból; azt, amit „hadi keynesizmusnak” nevezhetünk. A hadikiadások a neokonzervatív kormányok uralma alatt, még a berlini fal leomlása után is, igen magas színvonalon maradtak (amit e kormányok nem kis mértékben épp bizonyos régiók munkanélküliségi rátájának csökkentésével, és egyes iparágak iránti kereslet fenntartásának szükségességével indokoltak). Ez különösen igaz az Egyesült Államokra, ahol a republikánusok és a demokraták vállaltva képviselik a hadiipari szerződések betartására irányuló érdekeket. A neointervencionista államnak meg kell kísérelnie azt, hogy a hadiipari megrendeléseket más iparágaknak szóló megrendelésekké alakítsa át. Mi történne akkor, ha mondjuk, a nagy sebességű vasutakat fejlesztenék a bombázó repülőgépek helyett? Nem garantálná ez a foglalkoztatottság vagy a profit hasonlóan magas szinten való tartását, mint a hadiipari megrendelések? Az államadósságok visszafizetési ütemének időleges csökkentése is pótlólagos pénzeket szabadítana fel, melyekből „helyeztetbe hozó” állami beruházásokat lehetne finanszírozni, ami viszont növelné az adóalapot, és ezzel javíthatná az állam adósság-

visszafizető képességét. Mindehhez azonban az állam és az üzleti élet között új típusú megállapodásra van szükség. Ennek a megállapodásnak a keretében az állam hivatalnokai fel lennének jogosítva arra, hogy a gazdasági növekedés fellendítése érdekében katonai vagy adósságszolgálati célokra lekötött állami erőforrásokat csoportosítsanak át, hogy ily módon bővüljenek a lakossági jövedelmek és növekedjen az állami adóalap egyfelől, és emelkedjen a magánszféra profitja másfelől.

A neointervencionista állam beruházásai megteremtik a gazdaság tartós növekedéséhez szükséges feltételeket a tőke számára, de ahhoz, hogy mindez társadalmilag is működőképes legyen, szükség van a foglalkoztatottakkal kötött új megegyezésekre, arra, hogy a magasabb státusúak belássák, értelmetlen a szegények számára folyósított jóléti kiadásokat tovább kurtítani. Ha az állami beruházások valóban jól célzottak, és képesek a gazdaságot tartós növekedési pályára állítani, az állami adóbevételek változatlan, vagy akár csökkenő adókulcsok mellett is növekedhetnek, ami lehetővé teheti a neointervencionista állam számára, hogy hatékony jóléti politikát folytasson. Ennek a jóléti politikának azonban – tanulva a szociáldemokrata jóléti állam hibáiból – elsősorban a szegényeket kell megcéloznia, azokat, akik nem képesek ezeket a szolgáltatásokat a maguk számára piaci feltételek mellett megvásárolni. Azonban ellen kell állni annak a kísértésnek, hogy olyan univerzális, minden állampolgárra kiterjedő programokat vezessenek be, amelyeknek nincsenek piaci alternatívái. (Clinton elnökségének első éveivel éppen az volt a probléma, hogy miközben a gazdaság szférájában elég sikeresen alkalmazta az Új Demokrata Párt elképzeléseit, az egészségügyi rendszer terén nem volt képes elég radikálisan szakítani a tradicionális demokrata politikával. Elsősorban ennek tulajdonítjuk, hogy sikertelennek bizonyult az amerikai egészségügy megreformálásának terve, és a Demokrata Párt elveszítette az 1994. őszi parlamenti választásokat.)

Az Új Társadalmi Szerződés a társadalmi-gazdasági élet mai szereplői közötti „új New Deal” megkötését feltételezi. Olyan megállapodását, amelyik – a döntően szociális téren eredményeket elérő szociáldemokráciával és az elsősorban a gazdaság modernizálására törekvő neokonzervatívokkal szemben – egyaránt válaszol korunk gazdasági és társadalmi kihívásaira. A neointervencionizmus mind nemzeti, mind szupranacionális téren (Európai Unió, IMF vagy a Világbank) jó terepe lehet az állami bürokráciának és technokrata szövetségeseiknek. Gazdasági növekedést és profitot generáló állami beruházásaival kedvébe járhat az üzleti életnek. A növekvő állami adóbevételekkel (amelyek tartós gazdasági növekedés esetén nem kell hogy magas adókulcsokkal járjanak együtt) képes lehet leszerelni a magas adóktól rettegő gazdagokat, és hatékony jóléti politikájával meggátolni a legszegényebb társadalmi csoportok leszakadását.

Utóirat: Az államszocialista államon túl

Az államszocializmus egyik legfőbb hibájaként manapság gyakran azt szokás felróni, hogy „koraszülött jóléti államot” hozott létre. A posztkommunista országok jövőjéről folyó vitákban gyakran összemósódnak a fejlett kapitalista

országok jóléti rendszereinek és a kapitalizmusba való átmenet nehézségeivel küzdő kelet-európai országok szociálpolitikájának bírálatával kapcsolatban elhangzó érvek. A leggyakrabban hangoztatott érv az, hogy a kiadásokat mindkét jóléti rendszerben radikálisan csökkenteni kell, annak érdekében, hogy az állami költségvetés egyensúlya helyreálljon. Miközben ezt a célt mi is igen fontosnak tekintjük, vitába kell szállnunk az „államszocialista koraszülött jóléti állam” tételével. Ezzel szemben azt állítjuk, hogy az államszocializmus jóléti állama alulfejlett és nagymértékben eltorzult volt.

Az államszocializmusban a redistribúció ugyanis az egész gazdaság és társadalom integrációs mechanizmusként működött, és elsődlegesen gazdasági és nem jóléti célokot szolgált. A szociáldemokrata jóléti államban a jövedelmek egy részét a magasabb jövedelmű társadalmi rétegektől átcsoportosítják az alacsonyabb státusú társadalmi csoportokhoz. Ezzel szöges ellentétben az államszocializmusban az államilag erősen szubvencionált vagy teljesen ingyenes javakhoz és szolgáltatásokhoz szisztematikusan a magas státusú társadalmi csoportok jutottak nagyobb eséllyel. Az alacsony státusúaknak – már akiknek erre egyáltalán lehetőségük volt – gyakran piaci körülmények között kellett megvásárolniuk ezeket a szolgáltatásokat. Az államszocializmusban a kollektív fogyasztás aránya rendkívül magas volt, ami azt jelenti, hogy a lakossági fogyasztás igen jelentős részét finanszírozta az igen magas adókból az állami költségvetés. Különbséget kell azonban tennünk kollektív fogyasztás és szociálpolitikai redistribúció között. Ez utóbbi alatt ugyanis olyan újraelosztást szokás érteni, mely a szegények – tehát azok, akik piaci körülmények között nem tudnak megvásárolni bizonyos, fontosnak tartott javakat és szolgáltatásokat – irányába hajt végre jövedelem-átcsoportosítást. Statisztikai tény, hogy az államszocialista országok jóléti redistribúciója nem így működött.

Ebből azonban az következik, hogy a posztkommunista országokban nem az a feladat, mint sokan gondolják, és mint ez a gyakorlatban történik, hogy radikálisan megkurtítsák a jóléti kiadásokat, hanem az, hogy haladéktalanul megkezdődjön a valóságos jóléti rendszer kialakítása. Nem igaz, hogy Kelet-Európa már átesett a New Deal-szerű átalakuláson. Éppen ellenkezőleg, az ehhez hasonlatos reformok még nem mentek végbe ezekben az országokban.

Ezért a feladat kettős: miközben radikálisan csökkenteni kell a kollektív fogyasztás súlyát, ezzel párhuzamosan az alulfejlett és eltorzult jóléti rendszereket olyanná kell átalakítani, ahol a jóléti újraelosztás a szegényeknek kedvez. Ennek egyik fontos eszköze a „piaci elterelés” módszere lehet. Ahelyett, hogy – mint az manapság olyan gyakran történik – bürokratikus intézkedésekkel jóléti intézményeket szüntetnek meg, és szociálpolitikai juttatásokat vonnak vissza, a piaci elterelés módszerével elérhető az, hogy a magasabb státusú és jövedelmű társadalmi csoportok önként a vonzóbb, jobb minőségű szolgáltatásokat vásárolják meg a maguk számára, és így kivonuljanak a jóléti szférából. Ennek egyébként Magyarországon már igen jó tapasztalatai vannak. Gondoljunk csak arra, amikor – a magánéros építkezések '70-es évekbeli fellendülésével és a hitellehetősegek javulásával párhuzamosan – a fizetőképes társadalmi csoportok önként kivonultak a szociális lakásszektorból.

Valamiféle posztkommunista New Deal megkötése mellett szól az is, hogy a kelet-európai országok társadalmi struktúrája meglehetősen hasonló ahhoz, amilyen az a

nyugati országokban volt a szociáldemokrata típusú rendszerek kezdetén. Még mindig igen magas például a gyár-
iparban dolgozó, szervezett, hagyományos munkásosztály
aránya. Félő, hogy amennyiben a posztkommunista átala-
kulás során érdekei erősen sérülnek, ez a munkásság köny-
nyen radikalizálódik, és mint ez az 1930-as években egy-
szer már megtörtént, szavazataival a szélsőbaloldali vagy a
szélsőjobboldali pártokat támogatja.

A posztkommunista országoknak azonban nem szabad
megismételniük a nyugati szociáldemokrácia által elköve-
tett hibákat. Ugyanakkor az is valószínűtlen, hogy – erő-
sen eltérő gazdasági és társadalmi fejlettségük miatt – a
kelet-európai posztkommunista országok képesek legyenek
átvenni azokat az intézményeket és módszereket, amelyek
a jóléti és a neokonzervatív államon túljutott nyugati or-
szágokban kialakulófélben vannak. Véleményünk szerint a
posztkommunista országok előtt álló modernizációs és de-
mokratizálási feladatok szempontjából a legkedvezőbb az
lenne, ha ezekben az országokban oly módon kerülneek a
New Deal által megteremtett alapvető intézmények beve-
zetésre, hogy – tanulva a hagyományos jóléti állam válásá-
gából – eközben politikusaik „vigyázó szemeiket” már az
„Új Társadalmi Szerződésre” vetnék. El kell kerülni azt,
hogy a szociálpolitikai ellátást univerzális társadalombiz-

tosítási rendszerekké terjesszék ki, és amilyen hamar csak
lehet, hozzá kellene látni a neointervencionista állami po-
litika és az annak működtetéséhez szükséges intézmény-
rendszer kialakításához. Erre annál is inkább szükség van,
mert a posztkommunista országok meglehetősen sajátos
társadalmi struktúrával bírnak: munkásosztályuk nagyságá-
nak és összetételének tekintetében társadalomszerkezetük
az 1950-es évek kapitalista országaiéhoz hasonlatos,
ugyanakkor a tulajdonos polgárság gyengesége miatt erő-
sen el is tér azoktól. Míg tehát a hazai tulajdonos polgár-
ság – összehasonlítva azzal, amilyen az a nyugati országok-
ban a gazdasági fejlettség hasonló szintjén volt – a poszt-
kommunista országokban meglehetősen gyenge, sokkal
nemzetközibb tőkével, valamint erős állami bürokráciával
és annak technokrata szövetségeseivel kell megküzdenie.
Ezért a posztkommunista New Deal során az állami bürok-
ráciának, a technokráciának és a nemzetközi tőkének el-
sősorban nem a hazai tulajdonos polgársággal, hanem az
erős munkásosztállyal és az igen széles állami alkalmazotti
rétegekkel kell majd megegyeznie. Ebben az értelemben a
posztkommunista New Deal a klasszikus szociáldemokrata
jóléti állam és a poszt-neokonzervatív „Új Társadalmi
Szerződés” között valahol félúton elhelyezkedő társadalmi
kiegyezéshez lehet hasonlatos.

J E G Y Z E T E K

1. A *Kritika* 1995. decemberi és 1996. januári számaiban megje-
lent kétrészes cikkünkben kétségeinket fogalmaztuk meg azzal
kapcsolatban, hogy akár a klasszikus szociáldemokrata modell, a
„rég” New Deal, akár az új neokonzervatív politikák alkalmazá-
sával megoldhatók lennének azok a problémák, amelyekkel
Európa keleti felének társadalmi manapság szembesülnek.
Elemzésünket elsősorban a posztkommunista átmenetre kon-
centrálva, egy „új New Deal” kereteinek kidolgozására tettünk
kísérletet. A *Transit* szerkesztői arra ösztönöztek minket, hogy
kérdésfeltevésünket terjesszük ki az észak-amerikai és a nyugat-
európai régióra is. Ez a cikk némileg rövidített és átdolgozott
változata annak a tanulmánynak, mely a *Transit* 1996. évi 12.
számában jelent meg.
2. A szociáldemokrata jóléti állam kifejezést itt meglehetősen tág
értelemben használjuk; egyaránt értve ezen az Egyesült Álla-
mokban a New Deal idején bevezetett intézkedéseket és az eu-
rópai szociáldemokrata pártok által az 1950-es és főleg az 1960-
as években alkalmazott programcsomagokat.
3. A „poszt-neokonzervatív” esélyteremtő állam legfőbb feladatai:
a fenntartható gazdasági növekedés biztosítása és a leszakadó
társadalmi csoportok visszaintegrálása. Mindez egyfelől a tőke
optimális működéséhez szükséges technológiai, humán tőke és
környezetvédelmi beruházásokat tesz szükségessé azokon a terü-
leteken, ahol a piaci automatizmusok ezt nem tudják önmaguk
garantálni. Másfelől ez nem egyszerűen az „egyenlő társadalmi
esélyek” általában vett megteremtését jelenti, amiben egyéb-
ként a konzervatívok közül igen sokan egyetértenek a neoszo-
ciáldemokratákkal, hanem azt, hogy létre kell hozni azokat az
intézményeket, és előteremteni a működésükhöz szükséges for-
rásokat, melyek lehetővé tehetik, hogy a leszakadók élni is tud-
janak az elvileg rendelkezésre álló esélyekkel. Legfontosabban
az „esélyteremtő-helyzetbehozható állam” (e tanulmány erede-
ti, angol nyelvű szövegében a *facilitator-empowering state* fogal-
mát alkottuk meg) terminussal lehetne jelölni az ilyen típusú
neo-intervencionista államot, de az egyszerűség kedvéért a to-
vábbiakban röviden „esélyteremtő állammól” fogunk beszélni.

A 2000 kulturális ajánlata

MEGINDULT A TEVE

TEVE KÖNYVEK

KIJÁRAT KIADÓ

A KIJÁRAT KIADÓ
ÚJ KÖNYVSOROZATA

1. Szilágyi Ákos:
TETEM ÉS TABU

2. Vilém Flusser:
AZ ÁGY

ELŐKÉSZÜLETBEN:

3. Boris Groys:
AZ UTÓPIA
TERMÉSZETRAJZA

KAPHATÓ MINDEN JOBB
KÖNYVESBOLTBAN,
OLVASHATÓ MINDEN JÓ
KÖNYVTÁRBAN

A 2000 kulturális ajánlata

„NAGYON KEVÉS EMBERT UTÁLTAM,
ÉS AZOKAT IS SZERETTEM, KIVÉVE AKIT NEM”

Forgács Zsuzsa

Forgács Zsuzsa

ezúton értesíti mindazon híveit és ellenhíveit,
akik keresték, de

nem találták

A NŐT,

hogy a **TALÁLT NŐ** című könyve
újra kapható a jobb könyvesboltokban.

A közgazdaságtudomány ma

ASHOK DESAI

Nem vagyok hazárdjátékos, de harminc évvel ezelőtt rendszeresen kijártam Bombayben a lóversenyre. Fogadásaimat egy gazdag ismerősöm pénzelt. Azért vitt mindig magával, mert szerette volna, ha kidolgozok neki egy nyerő szisztémát. El is kezdtem a munkát: először azt találtam ki, hogy egy-egy futamban hány lóra kell fogadni, aztán azt, hogy melyik futamban nem szabad fogadni. Mindegyik rendszerem ragyogóan működött néhány futam erejéig, aztán befuccsolt. Ekkor kidolgoztam szépen az elszenvedett veszteségek elkerüléséhez szükséges új szabályokat. Két év után a szisztémám tökéletesnek látszott ugyan, de olyan bonyolult volt, hogy a barátom már képtelen volt felfogni. Nem vitt többé magával a lóversenyre. Így ért véget ígéretes tanácsadói karrierem.

Lóverseny-fogadói és közgazdász pályám között sok hasonlóságot fedezek fel. A közgazdaságtannak a piac diktál. Napjainkban korántsem azért létezik, mert a közgazdászok nyerő szisztémákat kínálnak a világ gondjainak megoldására, hanem azért, mert vannak gazdasági gondok. Egyetemista koromban az a mondás járta, hogy az első és az utolsó év végén tulajdonképpen ugyanazokat a kérdéseket teszik fel a vizsgákon, csak a válaszok fognak különbözni. A közgazdaságtanban nincsenek tökéletes válaszok, csak jobb és rosszabbak.

A közgazdaságtan olyan, mint az orvostudomány a sebészet és a röntgen feltalálása előtt. A gazdaságot nem lehet élő testként felboncolni, ezért a gazdasági diagnózis mindig egy ötleten alapul – vagy egy nagyszabású elméleten. Az eddigi nagyszabású elméleteknek történetileg két válfaját ismerjük: azokat, amelyek öngyógyító képességeket tulajdonítanak a betegeskedő gazdaságnak, és azokat, amelyek nem tudnak ilyenekről. A két elmélettípus kétféle gyógymódot ír elő. Ha a gazdaság képes meggyógyítani önmagát, a gazdaságpolitikának csupán ideiglenes feladata van: enyhíteni a fájdalmat, és időt adni a gazdaságnak az önkorrekcióra. Az öngyógyító-elméletek így módon a *laissez faire* felé hajlanak. A gazdaság rendellenes viselkedését hirdető elméletek ezzel szemben a beavatkozást szorgalmazzák. A közgazdászok többnyire az öngyógyító képességek elismerése felé hajlottak, ám súlyos gazdasági válságok alkalmával mindig elharapóztak az intervencionista elméletek. A közgazdaságtudomány pillanatnyi helyzetében éppen az a figyelemre méltó, hogy az intervencionista elvek olyan időszakban váltak kegyvesztetté, amikor a lassú nő-

vekedés és a magas munkanélküliségi ráta súlyos gondjai sújtják a fejlett országok gazdaságát. Bármennyire is ez lenne a beavatkozáspárti felfogás legtermékenyebb talaja, e felfogás mégis háttérbe szorult.

A közgazdaságtan euro-amerikai tudomány, története egykorú az európai szellemtörténettel. Az intervencionista és a szabadelvű felfogások váltakozásai a reneszánszig nyúlnak vissza (Screpanti és Zamagni 1993):

– A középkorban a király és az egyház, azaz a tekintély és a hit minősült a társadalom pillérének. Elsőségüket a kereskedelem kezdte megingatni. A reneszánsz idején ezután kezdtek el keresni a társadalom szerveződésének új alapját. Az első választ Machiavelli és Hobbes adta meg: az egyének természetes egoizmusa lehetetlenné teszi a társadalmi közmegegyezést, és a rendet az államnak kell megteremtenie. A jól szervezett társadalom tehát csakis tekintélyelvű lehet.

– Adam Smith ellenkezőképpen vélekedett: „Vacsoránkat nem a hentes, a serfőző vagy a pék jóindulatának, hanem önös érdekeik szem előtt tartásának köszönhetjük.” Nem emberségességükkel, hanem önszeretetükkel van dolgunk. Az önérdek a társadalom szerveződésének szükséges és elégséges elvévé vált.

– Marx az üzletemberek önértékének zabolátlan működésében fedezte fel a kapitalista gazdaság pusztulásának magvait: a technika fejlődése munkaerő-megtakarításhoz vezet, és folyamatosan növeli a gyáriparosok profitját, akik aztán abból olyan sokat fognak felhalmozni, hogy a termékek iránti kereslet elmarad a kínálattól, és a gazdaság egyre súlyosabb válságok sorozatába hanyatlik. El fog tűnni az üzleti haszon, és vele együtt a befektetési kedv, valamint a termelés bővítésének szándéka.

– A marxi jövődőlést a marginalista közgazdászok – Jevons, Walras, Marshall – eszményi elgondolásnak tekintették. Tökéletesen életképesnek, sőt eszményinek tartották azt a gazdaságot, amelyben a profit nullára csökken, és a kapitalisták eltűnnek. Szerintük minden gazdaság a felé a végső állapot felé halad, amelyben a termelés minden egyes szereplőjének annyit fizetnek, amennyivel maga hozzájárult a gazdaság teljesítményéhez, az egész teljesítményt felemészti e szereplők javadalmazása, és nem marad a kapitalistáknak fizethető fölösleg. Meg voltak győződve róla, hogy némi bütyköléssel megvalósítható a gazdaság

A tanulmányt kéziratból közöljük.

tökéletes működése. Walrastól származik az általános egyensúly ötlete, melyben a piaci erők mindenkit maximálisan és azonos mértékben elégedetté tesznek. Walras szorgalmazta a természetes monopóliumok és a föld köztulajdonba vételét, az árak központi bankok útján való stabilizálását, és a tőkepiacok szabályozását. Marshall, a gazdasági rendszerek „jóindulatú” természetének másik feltétlen híve, a szövetkezeteket, a munkásokkal való nyereségmegosztást és a béralkut támogatta.

– A statikus egyensúlyban lévő gazdaság eszményítése a marginalisták Say törvényébe vetett hitén alapult, mely szerint a kínálat megteremti a maga keresletét. Így minden, amit előállítanak, eladásra kerülne, és mindenki, aki azt szeretné, hogy alkalmazzák, azt alkalmazzák. Az 1929-es nagy gazdasági válság nem erről tanúskodott. A neoklasszikusok meg voltak győződve róla, hogy a magas munkanélküliségi szint ideiglenes, és hosszú távon meg fog szűnni. Keynes megelégette ezt a hosszú távot, amely nem igazán akart elérkezni: „A közgazdászok túlságosan könnyű, túlságosan haszontalan feladatot tűznek maguk elé, ha viharos időkben mindössze annyit képesek mondani nekünk, hogy ha majd a vihar réges-rég elült, az óceán újra csendes lesz” (Keynes 1936). Keynes *Általános elméletében* igyekezett megmagyarázni a zűrzavart, felvetve, hogy az erőforrások azért maradhatnak kiaknázatlanul, mert a kiadásokra és a megtakarításokra vonatkozó döntéseket más és más emberek hozzák, méghozzá egyeztetés nélkül. A keynesi elmélet ismerteti a gazdaság ok-okozati összefüggéseinek egyszerű rendszerét. A kiadás jövedelmet generál; amikor az emberek árukra és szolgáltatásokra költenek, ezeknek az árukra és szolgáltatásokra az eladása teszi lehetővé, hogy jövedelemhez jussanak azok, akik előállítják őket. A jövedelem fogyasztói kiadást generál: az emberek jövedelmük egy részét fogyasztási tételekre költik. Így a kiadás közvetlen módon generál jövedelmet az eladott termékek előállítói számára, ugyanakkor közvetett módon is annak révén, amit ezek az előállítók elköltötenek a maguk jövedelméből. Más szóval, a kiadás változása a jövedelem sokszoros változását generálja, tekintettel arra, hogy a fogyasztás a jövedelem függvénye. A kiadásnak az a fajtája, amely nem a jövedelem függvénye, az állóőke-beruházás. A kiadás e részét az motiválja, hogy az üzletemberek várakozásai szerint mekkora haszonra tesznek majd szert az új tőkejavak megvásárlásával. A várakozások változóekonyak, és instabilitásuk a jövedelem, a foglalkoztatottság és a munkanélküliség ingadozását hozza magával. Az instabilitást a kormány csökkentheti. Változtathatja saját kiadásait, hogy ellensúlyozza a magánbefektetések ingatagságát; befolyásolhatja továbbá magát a magánbefektetést a pénzkínálat ellenőrzésével. Ily módon kiküszöbölhető a konjunktúraciklus, mely időnként a gazdasági teljesítmény katasztrofális hanyatlásait okozta, és milliók munkanélküliségéhez vezetett.

Keynes 1936-ban írta könyvét. Három évvel később kitört a második világháború, amely látványos bizonyítékul szolgált az elmélet érvényességére. Keynes ugyanis azt állította, hogy a válság és a munkanélküliség időszakában a kormánynak bevételeinél többet kell költenie. A második világháború idején kényszerűségről pontosan ezt tették a kormányok. A termelés jelentősen bővült, a munkanélküliség megszűnt. A kon-

junktúraciklus e hozzávetőleges hiányát – helyesen vagy tévesen – a keynesi elveken nyugvó gazdaságpolitikának tulajdonították. 1955-ben Samuelson úgy fogalmazott, hogy a közgazdászok, akik nem voltak sem keynesiánusok, sem anti-keynesiánusok, a jövedelemképződésre vonatkozó régebbi és újabb közgazdasági elméletek értékes elemeinek szintézise felé haladtak. Az eredmény neoklasszikus közgazdaságtannak nevezhető, és a szélsőbal- és szélsőjobboldali közgazdászok öt-öt százaléka kivételével mindenki alapvetően elfogadja.

Ez a konszenzus nemcsak a gazdaság működéséről vallott közös elméleti megközelítésen nyugodott, hanem e nézet gyakorlati bebizonyosodásán is. A háború átfogó gazdasági statisztikát produkált. A keynesi összefüggések becslései ezekből a statisztikákból származtak, és eléggé helytállóknak is bizonyultak. Ugyancsak az 1950-es, 1960-as évekre tehető a számítógépek fel-futása; a keynesi összefüggéseket így nagy ökonometriai modellekké építették fel. A makrogazdasági modellek, amelyeket csaknem minden fejlett országban megalkottak, azt a benyomást keltették, hogy a közgazdászok végre képesek átlátni a gazdaság belső működését. A közgazdaságtan látszólag elérkezett a sebészet korába.

De csak látszólag. A kiszámítható modell korántsem maga a felboncolt test, csupán annak számítógépes képe. A számítógépes feldolgozás a fiziológiában is elterjedt. Tegyük fel, hogy egy műtét megszüntetett egy bizonyos panaszt. Ebben az esetben a sebészeti beavatkozás akkor is hasznos, ha nem tudható, miért segített a beteg. Ugyanakkor tegyük fel azt, hogy egy számítógépes program a panaszra egy bizonyos sebészeti beavatkozást javall, de amikor a műtétet végrehajtják, nem szünteti meg a fájdalmat. A programot ebben az esetben módosítani kell, ha nem is kell mindenestül kidobni. A makrogazdasági modellek is a gazdaság számítógépes képei voltak. Egy kiszámítható modell vélelmezett kapcsolatok hálózata. Lehetővé teszi, hogy előrejelezzük: egyes változók módosulása hogyan befolyásol más változókat – például az állami költségvetési mérleg bizonyos változása milyen hatást gyakorol a külkereskedelmre. Ha a változók a valóságban nem úgy mozognak, ahogyan a modell jóslta, a modell hasznossága megkérdőjelezhető.

A keynesi makrogazdasági modellek csak viszonylag jó előrejelzésekre voltak képesek. Statisztikailag ugyan helytállóak voltak, a bennük szereplő konstansok valójában nagyon is ingadoztak: gazdaságonként és egyazon gazdaság különböző szakaszaiban is jelentős eltéréseket mutattak. Ám amíg a gazdaságok nem szorultak gyógyításra, ezeknek a fogyatékoságoknak nem voltak gyakorlati következményeik. A modellekről állíthatták, hogy működnek, és fogyatékoságaikat tanulással próbálták kiküszöbölni. Amikor a konkrét megfigyelések kezdtek eltérni az előrejelzéstől, az előrejelzők módosították a konstansokat vagy a paramétereket, hogy közelítsék ezeket egymáshoz. Ezek az önkényes módosítások ma is használatosak, és pótlólagos tényezőknél nevezik őket.

Az 1970-es években azonban még ezek a lazított ítélezési normák is kevésnek bizonyultak. A gyorsabb növekedés gyakran párosul inflációval. Ezt a kapcsolatot írja le a Phillips-görbe, miután A. W. Phillips bebizonyította annak érvényességét Nagy-Britanniában az 1861 és 1957 kö-

zötti időszakra vonatkozóan. Hogy a növekedés és az infláció miért függ össze, az nem kézenfekvő. Ha az árak emelkednek, akkor a jövedelmek is emelkednek; anyagilag senki nem áll sem jobban, sem rosszabbul, és senkinek sem érdeke, hogy növelje vagy csökkentse a termelést az árak emelkedésére reagálva. A tapasztalat mégis az, hogy az inflációhoz általában nagyobb növekedés társul, magyarázatot kell hát találni. A keynesi magyarázat valahogy így hangzott: ahogy a kereslet növekedik, bizonyos iparágakban elkezdődik a túlfeszítés a termelési kapacitást, és az árak emelkedni fognak azokban az iparágakban, amelyek nem képesek növelni a teljesítményt a keresletre reagálva. Továbbá, ahogy a teljesítmény növekszik, egyes iparágakban munkaerőhiány alakul ki, és a munkásoknak többet kell dolgozniuk. A növekvő munkaerőhiányt e munkások úgy aknázzák ki, hogy magasabb béreket követelnek, és a magasabb bérek feljebb tornásszák az árakat.

Az 1970-es években felborult a megfigyelt korreláció a növekedés és az infláció között. Az olajválságot követően a fejlett országokban az infláció felgyorsult, miközben a munkanélküliség is nőni kezdett. A megfigyelt tények megváltoztak, így e tények magyarázatának is meg kellett változnia. A keynesi modellbe beilleszthetetlen tények utat nyitottak a keynesi gazdaságtan bírálatainak. E kritika mára nagykorúvá vált, és elismeréssel is jutalmazták: a Nobel-díjat 1995-ben Robert E. Lucasnak ítélték oda.

Lucas eredetileg történész.

Mikor felismerte a gazdasági erők jelentőségét a történelemben, elkezdett közgazdaságtant hallgatni. Mint minden történész, Lucas is biztos volt benne, hogy ha valami angolul íródott, azt ő megérti. Igencsak megrendítette, amikor egyes közgazdaságtudományi műveket, köztük Keynes *Általános elméletét* képtelen volt felfogni. Egy pillanatig sem titkolta, hogy a legkevésbé sem tiszteli a könyvet:

„Az *Általános elmélet* kétségtelenül bővelkedik okos és gondosan megfogalmazott kijelentésekben arra vonatkozóan, hogy az ember hogyan igyekszik tenni a dolgát egy bizonytalan világban. Előfordulhatnak köztük olyanok is – bár felsorolásukra nem vállalkoznék –, amelyek kulcsfontosságúak a konjunktúraciklusokat illetően, és korábban még nem írta le, mondjuk, Mitchell, vagy egy évszázaddal korábban Henry Thornton. Tény, hogy a profitvárakozások és a beruházói magatartás központi szerepét gyakorlatilag minden közgazdász megkülönböztetett figyelemmel kezeli, aki nem csupán felszínesen foglalkozik a konjunktúraciklusokkal. Azok a közgazdászok, akik Keynes stílusát rokonszenvesnek tartják, továbbra is úgy használják majd írásait, mint Dennis Robertson Lewis Carrollét, a közgazdaságtan összegző jellege azonban korántsem merül ki ennyiben!” (Lucas 1980.)

Lucas nem az egyetlen anti-keynesiánus; Thomas Sergeant, Robert Barro, Neil Wallace, Edward Prescott és mások megállapításai ugyanilyen fontosak. Mégis Lucas az „új klasszikus ellenforradalom” zászlóvivője. A keynesi elmélet ellen indított támadás nála a legátfogóbb és módszertanilag a legtisztább. Joggal nevezik hát az „új klasszikus ellenforradalmat” lucasi kihívásnak. Ez a kihívás óriási hatást gyakorolt a gazdaságokra az utóbbi negyedszázadban. Az a monetáris politika például, amelyet a Bundesbank követ, az új klasszikus közgazdaságtanból eredeztethető, és általánosság-

ban azok az új klasszikus nézetek tettek szert jelentős befolyásra a gazdaságirányítók körében, amelyek szerint a legjobb gazdaságpolitikai döntések bizonyos egyszerű és jól felfogott szabályokon alapulnak, amelyeket következetesen kell követni hosszú időszakon keresztül.

Amint már említettem, Keynes egyszerű makrogazdasági összefüggéseket vázolt: például, hogy a fogyasztási célú kiadás a jövedelem állandó hányada. Ezek az összefüggések nem tartalmaznak optimalizálást, mondjuk, az elégedettség vagy a profit maximalizálását. A marginalisták azt mondták volna, hogy a fogyasztást a fogyasztó azon döntése határozza meg, mely szerint az elégedettség legmagasabb szintjét kívánja elérni a rendelkezésére álló korlátozott jövedelemmel. Az érintett fogyasztási cikkek termelői hasonlóképpen maximalizálták profitjukat, és a piac kiegyenlítette a fogyasztók által igényelt és a termelők által előállított mennyiséget. Keynes nem fogadta és nem utasította el – *Általános elméletében* például figyelmen kívül hagyta – az emberi magatartás e modelljét, amely szerint az emberek arra törekednének, hogy maximalizálják jólétüket vagy minimalizálják kényelmetlenségeiket. Alighogy megírta könyvét, a brit kormány tagja lett, és teljesen leköötötte az ország hadviselése, a háború után nem sokkal pedig meghalt. Így hát soha nem foglalkozott saját elmélete és az optimalizálás elméletének összeegyeztethetőségével, melyen szinte az összes korábbi gazdaságtan alapult. Tanítványainak kellett megbirkózniuk ezzel a feladattal. Egyesek, mint Káldor és Joan Robinson egyszerűen elvetették a mikrogaazdasági optimalizálást; úgy vélték, elegendő, ha a tények igazolnak valamely magatartás-összefüggést – a belső pszichológiai mozgatórugók nem tartoznak a közgazdaságtanra. Keynes amerikai követői, köztük Samuelson és Solow megpróbálták ötvözni a keynesi és az optimalizáló elméleteket.

Voltak azonban olyan kérdések, amelyekben Keynes nem volt összebékíthető az optimalizálással. Ha egyszer az emberek az optimális megoldásra törekednek, akkor érthetetlen, hogy bárki is munkanélküli maradjon. Egy munkanélküli jobban élhetne, ha munkát vállalna; így a bérek addig csökkennének, míg mindenki talál munkát. A munkanélküliség azt jelenti, hogy a munkaerőpiac nem „tisztul ki” – a munkaerő-kínálat nagyobb a munkaerő-keresletnél –, ami lehetetlen volt a Keynes előtti közgazdaságtudományban. Keynes egyszerűen elfogadta, hogy a munkaerőpiac nem tisztul ki: a munkások inkább maradnak munka nélkül, mintsem lenyomják a béreket, vagy a szakszervezetek megakadályozzák a szakszervezeteken kívüliek felvételét.

Lucas négy ponton támadta a keynesi gazdaságtant. *Először is*, szerinte az optimalizálás és a piactisztulás a gazdaságtan magva; hogy az emberek nem önérdékből cselekednek, vagy hogy nem aknázzák ki a lehetőségeket saját jólétük fokozására, valószínűtlen. Minden gazdasági jelenség megmagyarázható az optimalizálással összeegyeztethető keretek közt. Egy korai modelljükben Lucas és Rapping (1969) a munkanélküliség változásait a munkásoknak a munka és a szabadidő közötti választása felől közelítette meg: ha a bérek magasak, a szabadidő költsége emelkedik, és a munkások többet dolgoznak. Modelljüket az Egyesült Államok 1929 és 1965 közötti adataival ellenőrizték, és feltevésük igazolódott. A keynesiánus közgazdászokat fel-

háborította a munkanélküliségnek a munka és a szabadidő közti választás fogalmaival való magyarázata. Modigliani (1977) ezt mondta a Lucas–Rapping-féle modellről: eszerint „az 1930-as években az Egyesült Államokban nem történt egyéb, mint hogy [a New Deal keretében] súlyos támadás indult a ragályos lustaság ellen”.

Azóta Lucas és tanítványai kevésbé sebezhető konjunktúraciklus-modelleket dolgoztak ki. Kifejtették, hogy a vízhez hasonlóan, mely minden zavart hullámszerű rezgésekké alakít át, a gazdaság is képes arra, hogy az elszigetelt megrázkódtatásokat a termelés és a foglalkoztatottság hullámszerű rezgéseivé változtassa. Az egyik ilyen nyilvánvaló vonás a rugalmas (késleltetett) gyorsítás. Amikor a gyártó azt tapasztalja, hogy hirtelen megemelkedett a kereslet termékei iránt, időre van szükség, hogy növelje kapacitásait; a keresletmegrázkódtatás hatása így hónapig vagy évekig érzékelhető, először lendületet ad, aztán lelkadni hagy. A késleltetett gyorsítás gondolata gyakran felbukkant a századelő kereskedelmi ciklusainak elemzőinél. Lucas a statisztikai adatok fáradhatatlan gyűjtőjéhez és elemzőjéhez, W. C. Mitchellhez nyúl vissza. Mitchellnek is voltak azonban elődei a századfordulón: Spiethoff Németországban, Schumpeter Ausztriában, Aftalion Franciaországban, Bickerdike Nagy-Britanniában és J. M. Clark az Egyesült Államokban. Az új klasszikus iskola ismert hagyományt folytatott hát, amely Keynesszel annak idején hirtelen vége szakadt. Az új klasszikusok meggyőződése szerint mindaz, ami a keynesi modellekkel jól, az új klasszikus modellekkel még jobban magyarázható. Ezt az elgondolást a konjunktúraciklusokon próbálták ki. Az új elméleteket valóságos konjunktúraciklus-elméleteknek nevezik; nem azt állítják, hogy ezek valóságosabbak, hanem azt, hogy a ciklusok a valódi termelést ért megrázkódtatásból fakadnak – mint amilyenek például a technológiai újítások –, és nem monetáris jelenségekből, mondjuk, a pénzkészletek vagy a kamatszint ingadozásából. A különbség nem jelentős, mert a valóságos konjunktúraciklus-elméletek szerint a ciklusokat nem külső megrázkódtatások okozzák, hanem a gazdaságok belülről gerjesztik. A valóságos konjunktúraciklusok mindeddig nem magyarázták meg valami jól a tényeket (Stadler 1994), ám új kutatási programot képviselnek, melynek még nem értünk a végére; lehetséges, hogy magyarázó ereje javulni fog. Mindeközben Lucas nézete az optimalizálás nélkülözhetetlenségéről nem aratott általános elismerést. Az a nézet azonban megkapaszkodott, hogy a makrogazdaságtan mikrogazdasági alapokkal kell rendelkeznie: hogy a makrogazdasági összefüggések hátterében ott kell lennie a piacnak. Az új klasszikus iskola felteszi, hogy a piacok tökéletesen versenyképesek; ezt a feltevést matematikailag könnyebb kezelni. Lucas és társai meg vannak győződve róla, hogy a közgazdaságtant soha nem feltevései realizmusa alapján kell megfítni – erre később még visszatérek. A neo-keynesiánusok ugyanakkor olyan mikrogazdasági alapokról beszélnek, amelyeket realiztikusabbnak tartanak: monopolisztikus elemekről és a piactisztulás hiányáról.

Másodszor, a várakozások fontos szerepet játszanak a keynesi modellekben. Híveik feltételezték, hogy a várakozások alkalmazkodóak: az emberek valamely gazdasági változót – mondjuk, a befektetést – illető várakozásai a jövőben azok múltbeli értékeitől függenek; minél közelebbi múlttól van szó, annál erősebb a függőség. Ez az egyszerű feltételezés azt sugallta, hogy a gazdasági szereplők figyel-

men kívül hagynak minden egyebet, ami köröttük történik, és ami képes volna megváltoztatni a jövőt: például az adó- és monetáris politika hatásait, vagy a verseny intenzitásának változásait. Lucas felhívta a figyelmet az effajta feltételezések téves voltára, és ezeknek tulajdonította a keynesi modelleken alapuló előrejelzések kudarcát. Ajánlotta, hogy a várakozásokra vonatkozó feltevéseket módosítsák, bevezette a racionális várakozások fogalmát, mely eredetileg John Muth (1961) nevéhez fűződik. A racionális várakozások lényege az, hogy a változók – például a befektetések – értékeinek kölcsönösen ésszerűeknek kell lenniük a jövőben a különböző gazdasági szereplők várakozásai szerint. Ez az elgondolás heves tiltakozást váltott ki a keynesiánusokból; mintha azt sugallta volna, hogy jámbor üzletemberek és fogyasztók bonyolult ökonometriai modelleket oldanak meg, miközben meghozzák termelési vagy fogyasztási döntéseiket. A gondolat még valószínűtlenebbnek tűnik, amikor Lucas, Sargent vagy Barro modelljeire alkalmazzuk, amelyeket sokszor még a közgazdászok sem értenek. Alapvetően azonban azt jelenti, hogy az emberek előre látják azt, ami ép ésszel előre látható. Például ha rendszeresen emelkednek az árak, az emberek inflációra fognak számítani. A racionális várakozások ily módon realiztikusabbak, mint az alkalmazkodó várakozások, és fokozatosan teret nyertek az ökonometriában. A korábbinál jobb eredményekhez vezettek bizonyos területeken. Például a racionális várakozások feltételezése egyszerűsítette a valutaárfolyamok magyarázatát; ez érthető, mivel a valutapiacokat a határidős kereskedelem uralja. Sok egyéb területen azonban ez a feltevés ellentmondásokhoz vezetett (Hall 1995). Az emberek ezek szerint mégsem látnak olyan messzire és olyan tisztán, mint ahogyan Lucas gondolta.

Harmadszor, Lucas bírálta (lásd korábbi utalásomat a munkanélküliségről frott munkájára), hogy Keynes akkor is a valóságtól elrugaszkodott feltevésekkel hozakodik elő, amikor épékláb következtetésekre jut. Az ő szavaival:

„Véleményem szerint az a feladatunk, hogy egy olyan komputerprogramot szerkesszünk, amelynek imputja a gazdaságpolitika, outputjai pedig olyan statisztikák, amelyek leírják azokat a számunkra fontos idősorokat, amelyeket ezen gazdaságpolitika eredményeként megjósolunk... Ha egyszerűen csak különféle politikákat próbálgatunk, és figyeljük, mi lesz az eredmény, az nem komoly megoldás: meglehet, a nagyszabású Társadalmi Kísérletek tanulságosak és csodálatra méltók, mégis jobb, ha távolról csodáljuk őket. Ha azt akarjuk, hogy a közgazdaságtan társadalmi hozadéka pozitív legyen, bízunk kell benne, hogy a program alkotórészei bizonyos értelemben megbízhatók, még mielőtt embertársaink kárára futtatni kezdenék” (Lucas 1980).

Lucas szerint tehát a közgazdaságtan művelésének az az értelme, hogy megteremtjük a valódi gazdaság analógiáit, amelyek a számukra fontos tekintetben úgy viselkednek, mint maga a gazdaság. Ezek az analógiák egyfajta logikai skatulyák, amelyek olyan kérdéseket válaszolnak meg, mint: mi történne, ha a költségvetési hiányt a bruttó belföldi termék 5–6 százalékára emelnék? Olyanok, mint a delfi jósdá, és működőképességük próbája az, hogy mennyire jól utánozzák a valódi gazdaságot, jóslatukkal mennyire közelítik meg azt, ami tényleg meg fog tör-

ténni. E tekintetben érdektelen, hogy egyes alkotóelemeik mennyire valóságserűek, amint az is érdektelen, hogy tudjuk, miért jósol jól a delfi jósdá. Csúpan az a fontos, hogy világos és helyes válaszokat adjanak a hozzájuk intézett „mintha” kérdésekre. Ez tartható módszertani alapállás. Vonzereje azonban erősebb lenne, ha jó jósaink volnának: az új klasszikus modellek meggyőzőbbek lennének, ha sokkal jobban jósolnának, mint a keynesi modellek. Az esküdtsek ez ügyben még nem döntöttek. Ami azt illeti, a helyes jóslatokat produkáló módszerek nem is lucasiak, és nem is igen magyaráznak meg sokat. A legjobb előrejelzési módszerek a gazdasági események részleges idősoraira támaszkodnak. Bizonyos események rendszeresen megelőznek bizonyos egyéb eseményeket. A korábbi eseményeket reprezentáló sorok arra használhatók, hogy megjósolják a rájuk következő eseményeket. Ez az ún. fő mutatók módszere; ma minden fejlett gazdaság fő mutatóit közzéteszik és használják előrejelzésre. Ám ahhoz, hogy megértsük, mi történik, amikor a gazdaságpolitika megváltozik, rendelkezniük kell egy ok-okozati mechanizmussal. Ez az ok-okozati mechanizmus, ha mégoly részletesen ki van is dolgozva, nem feltétlenül ad jobb előrejelzést. Mégis pozitív társadalmi hozadékkal járna, ahogyan Lucas fogalmazna. Minél rosszabbak a modellek előrejelzései, annál hasznosabb, ha megértjük az okokat; és ez idáig sem a keynesi, sem az új klasszikus modellek nem szolgáltattak olyan jó előrejelzésekkel, hogy szükségelenné vált volna a további megértés.

Végül, Lucas szerint a gazdasági magyarázatok logikájának makulátlannak kell lennie; ezt a logikai feszséget pedig legjobban matematikai modellekkel lehet elérni. A valósághű verbális modellek tényleg eléggé veszélyesek, mert összetevőik tetszetősége hajlamos elterelni a figyelmet kétséges előrejelző képességükről. A modelleknek, szerinte, matematikai modelleknek kell lenniük, és világosan meg kell különböztetni őket a valóságos gazdaságtól.

Az a felfogás, mely szerint a közgazdaságtan csak akkor lehet tekintélyes, ha „matematikaiul” van írva, teret nyert a keynesi és az új klasszikus közgazdaságtan elvi csatájában. A *The Economic Journal* 1991-ben ünnepelte fennállásának századik évfordulóját. Ez alkalomból Milton Friedman áttekintette a közgazdaságtan elmúlt száz évét (Friedman 1991). Az első kérdéseket az utolsókkal összevetve hasonlóságot fedezett fel a témák között. Gyakran a következtetések sem voltak megrázóan eltérők. A nyelvezet azonban átalakult. Az első kérdésekről angolul írtak, táblázatokba és grafikonokba foglalt empirikus adatokkal fűszerezve. 1990-ben a domináns nyelv a matematika és a statisztika volt, az angolnak csak a mankó szerepe jutott. Ez George Stigler egyik korábbi kijelentésére emlékeztette Friedmant: „2002–2003-ra a tudományág teljesen matematikai lesz, és a szerkesztők képtelenek lesznek elolvasni egy nem matematikaiul írt cikket” (Stigler 1965).

A nyelvi változás akkor elfogadható, ha termékenyebb diskurzushoz vezet. Az új teoretikusok ez idáig azonban nem voltak sikeresebbek azoknak az elveknek a kidolgozásában, amelyek kigyógyíthatnák a gazdaságot a krónikus munkanélküliségtől és a növekedéshiány betegségéből, amely az európai országok gazdaságát az utóbbi negyedszázadban jellemezte. Napjainkban nincs grandiózus elmélet – nincs olyan makrogazdasági teória, amely képes lenne megma-

gyarázni az empirikus jelenségek széles skáláját, vagy akár enyhíteni rajtuk az intuíció segédletével (Galbraith 1988). A közgazdaságtan java ma matematikai keretbe foglalt, rigorózus, logikailag sebezhetetlen, gyakran elegáns; mivel azonban nem ér el szembetűnő sikert az előrejelzés vagy a gazdaságpolitika terén, nem kelt izgalmat, és nem elégíti ki a társadalmi döntések gazdasági megfontolásai iránti egyre növekvő keresletet. Ez a szakadék az ambíció és az eredmény között radikális hatást gyakorolt a közgazdaságtanra az Egyesült Államokban:

- az amerikai hallgatók között a közgazdaságtan vesztett vonzerejéből. 1977-ben még 560 amerikai állampolgár doktorált közgazdaságtanból, 1989-ben már csak 422. A doktorandusok között a külföldi hallgatók aránya az 1977. évi 33 százalékról 1986-ra 45 százalékra emelkedett. A közgazdász doktorok fizetésének vásárlóereje 1977 és 1987 között mindössze 1 százalékkal emelkedett (Hansen 1991);

- a hallgatók a bölcsész tudományi karokon – amelyekről azt tartják, hogy az Egyesült Államokban a legjobb egyetemi alapképzést adják a közgazdászok számára – egyre kevésbé igyekeznek doktori tanulmányokat folytatni közgazdaságtanból;

- jelentős az elmozdulás az üzleti tudományok irányába: 1986-ban 22 000 hallgató végzett közgazdaságtant; üzleti tudományokat tízszer ennyien hallgattak. Mintegy 2000-en szereztek MA-fokozatot közgazdaságtanból a 6700 MBA-diplomával szemben. Körülbelül 500-an kaptak PhD-fokozatot közgazdaságtanból, szemben az üzleti tudományok 1000 ugyanilyen szintű fokozatával (Kasper et al. 1991);

- végül nem illeszkedik egymáshoz az, amit a PhD-programokon tanítanak, és az, amit a munkaadók óhajtanak. A PhD-programok sokkal több figyelmet szentelnek az elméletnek és az ökonometriának, mint amennyire azt a munkaadók kívánatosnak tartanák; a munkaadók szívesebben vennék, ha a képzés több gyakorlati és alkalmazási ismeretet nyújtana.

Az eltérés aközött, ami presztízt jelent a közgazdászoknak, és aközött, amit a piac kíván, nem új keletű dolog: száz évvel ezelőtt Thorstein Veblen megkülönböztette az ezoterikus közgazdaságtant, amelynek nagy a presztízse, de nincs gyakorlati értéke, és a közérthető közgazdaságtant, amelynek van gyakorlati értéke, de csekély a presztízse. Az utóbbi harminc évben elmozdulás tapasztalható a közérthető közgazdaságtan irányába. Ha végigtekintünk a folyóiratokon és a publikált írásokon, kitűnik, hogy a gazdasági alkalmazás piaci részesedése emelkedett az elmélet, a matematikai közgazdaságtan és az ökonometria rovására. A „kemény” közgazdaságtan, amely elméletből, matematikai közgazdaságtanból és ökonometriából áll, jelentősen vesztett részarányából az utóbbi 35 évben, míg az alkalmazott közgazdaságtan és az interdiszciplináris tanulmányok piaci részesedése nőtt. Az alkalmazott közgazdaságtanon belül vesztettek az olyan hagyományos ágak, mint a fejlődés gazdaságtana, az agrárközgazdaságtan, a gazdaságtörténet, a gazdaságföldrajz, az állampénzügyek és a gazdaságpolitika, és csak egyetlen hagyományos terület nyert: a nemzetközi kereskedelem. Erősödtek az újabb alkalmazott tudományágak: az üzleti tudományok, a pénzügyek, a jog és a munkaerő-gazdálkodás, valamint a közgazdaságtan alkalmazása a demográfiában, az egészségügyben és a szociológiában.

Ha visszatérhetek a történethez, amellyel kezdtem: meglehet, a közgazdászoknak nincs holtbiztos tippjük a verseny győztesére, de amíg rendeznek versenyt, a fogadók

mindig kérnek majd tippeket, és a tanácsadóknak mindig lesz piacuk, amíg jobbak az átlagfogadónál. A közgazdaságtan haszna számtalan apró dologban elvitathatatlan, és pedig három okból:

– mindig tudja, mi az, ami gazdaságilag ésszerű, és független attól, hogy az valóban ésszerű vagy sem, vannak elegenden, akik hasznosnak találják, hogy – legalább néhány napján – ésszerűen cselekedjenek, és sokaknak értékes az is, ha tudják, mit jelent az ésszerűség az adott gazdasági helyzetben;

– kutatja és feltárja a gazdasági jelenségek szabályszerűségeit, amelyek bár kevéssé találnak megértésre, valamivel kiszámíthatóbbá teszik a világot;

– a viselkedési szabályszerűségek darabkáit összerakosgatva a közgazdaságtan olyan következtetésekre juthat,

amelyek ellentmondanak megérzéseinknek, és ezért tanulságosak.

Amikor Walras több mint száz évvel ezelőtt nekiveselkedett, hogy átszabja a közgazdaságtant, apja nem győzött reménykedni, hogy olyan szakszerű diszciplínává teszi majd a közgazdaságtant, mint amilyen az akusztika vagy a mechanika. Walras azonban ahelyett, hogy hasznos tudománnyá tette volna a közgazdaságtant, olyan nagyszabású teóriát alkotott, amely több mint egy évszázadon keresztül háborgatta a tudományág vizeit. Követői aztán még inkább misztikus irányba terelték a közgazdasági tudományokat. Ám Walras árnyéka ide vagy oda, az utóbbi 25 évben a közgazdaságtan gyakorlatiasabb irányba fordult.

FORDÍTOTTA PUSZTA DÓRA

I R O D A L O M

- Benassi, Corrado, Alessandra Chirco és Caterina Colombo (1994): *The New Keynesian Economics*. Blackwell, Oxford.
- Friedman, Milton (1991): „Old Wines in New Bottles.” *The Economic Journal* CI (404) 33–40.
- Galbraith, John W. (1988): „Modelling Expectations Formation with Measurement Errors.” *The Economic Journal* XCVIII (391) 412–428.
- Hall, Stephen (1995): „Macroeconomics and a Bit More Reality.” *The Economic Journal* CV (431) 974–988.
- Hansen, W. Lee (1991): „The Education and Training of Economics Graduates: Major Findings of the American Economic Association's Commission on Graduate Education in Economics.” *Journal of Economic Literature* XXIX (3) 1054–1087.
- Jasper, Hirschel et al (1991): „The Education of Economists from Undergraduate to Graduate Study.” *Journal of Economic Literature* XXIX (3) 1088–1109.
- Keynes, John Maynard (1936): *The General Theory of Employment Interest and Money*. Macmillan, London.
- Kreuger, Anne O. et al (1991): „Report of the Commission on Graduate Education in Economics.” *Journal of Economic Literature* XXIX (3) 1035–1053.
- Laband, David N. és Michael J. Piette (1994): „The Relative Impacts of Economics Journals.” *Journal of Economic Literature* XXXII (2) 640–666.
- Lucas, Robert E. (1973): „Some International Evidence on Output-Inflation Tradeoffs.” *American Economic Review* LXIII 326–334.
- (1980): „Methods and Problems in Business Cycle Theory.” *Journal of Money, Credit and Banking* 12 (2).
- Lucas, Robert E. és Leonard A. Rapping (1969): „Real Wages, Employment and Inflation.” *Journal of Political Economy* 77 (3) 721–754.
- Muth, John F. (1961): „Rational Expectations and the Theory of Price Movements.” *Econometrica* 29 (3) 315–335.
- Phillips, A. W. (1958): „The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861–1957.” *Economica* 25 (4) 283–299.
- Screpanti, Ernesto és Stefano Zamagni (1993): *An Outline of the History of Economic Thought*. Clarendon Press, Oxford.
- Stigler, George F. (1965): *Essays in the History of Economics*. Chicago University Press, Chicago.

Krasznahorkai László

Egy mondat

(METSZET EGY KÖNYVBŐL)

Ha a virágoknak szárnyuk volna,
az emberek közeledésére elrepülnének.
(M. M.)

Minden tönkrement és minden lealjasodott, folytatta Korim, de úgy is mondhatná, tette hozzá a maga nehezen érthető, darabos beszédmódjában, mondanivalójának tolmácsolója, egy égi és földi jegyző számára azonban tökéletesen világos gondolatvezetéssel, hogy mindent tönkretettek és mindent lealjasítottak, mert itt, mondta, és ezt legalább neki, a megszólítottak, mindenképpen és hajszálpontosan tudnia kell, nem valami homályos értelmű istenítélet forog fenn ártatlan emberi segédlettel – s az „istenítélet” szó végén jobb kezében megremegett az üres pohár –, hanem éppenséggel pont fordítva, itt az embernek egy önmaga fölött hozott, feldolgozhatatlanul gyalázatos ítéletéről van szó isteni háttérrel és isteni közreműködéssel, azaz végső alakjában a legordenárébb teremtésről, ami csak elképzelhető, az úgynevezett humanizált világnak egy fokozhatatlanul alpári terv szerint történt berendezéséről, ami aztán, ez a teljes és tökéletes berendezés, szerinte iszonytatóan sikerült, őszerte iszonytatóan, ismételte meg, s valószínűleg a nyomaték kedvéért ezt az „iszonytató”-t olyan hihetetlenül lassan ejtette ki, annyira lefékezte menet közben, hogy szinte le is állította a vége felé, ami egészen rendkívüli teljesítmény volt, hiszen eddig is, mindvégig, már a kezdet kezdetétől a legalacsonyabb sebességen, azzal a lehető legkisebb tempóval beszélt, amivel beszélni egyáltalán még lehetett, egyszerűen darabonként préselte ki a száján az egyes szótagokat, mintha külön-külön meg kellene küzdenie minden egyes szótagért, hogy éppen az jöjjön, és ne egy másik, mintha egy rettentően bonyolult csata dúlna odabent, valahol egészen lent a torokban, megtalálni, kiemelni, a feleslegesektől megszabadítani, kitépni az élénken nyüzsgő szótaglárvák kocsonyás tömegéből azt és éppen azt az egyetlen szótagot, felhozni a torokból, végigvezetni a száj kupoláján, elkényszeríteni a fogakig, s végül kiköpní a szabadba, bele a büfé végzetesen áporodott levegőjébe, az egyetlen zaj, egy hűtőgép elhallgattathatatlan, beteg nyöszörgése mellé, odavetni a pult élét bámuló, mozdulatlan férfinak, őszerte i-szony-ta-tó-an, lassult bele Korim, és akkor nemcsak szinte, hanem tényleg abba is hagyta a beszédet, és ezúttal már kétség nélkül meg lehetett állapítani a hirtelen elfelhősödött, tárgyát vesztett szempár megváltozott árnyalatából, hogy azért, mert ezen a ponton, i-szony-ta-tó-an, egyértelműen kikapcsolt az agya, csak állt, és ez azt jelentette, nem dőlt el, pedig a testét jobbra rántó elemi erőt tekintve akár el is dőlhetett volna, csak állt, ezt az egész jobboldalt nekidöntve a pultnak, s azokat a megváltozott tónusú szemeit rendíthetetlenül a férfira szegezte, mintha látná, amit néz, holott nem látott semmit, csak nézett, egy ideig a tudat leghalványabb jele nélkül, enyhén imbolyogva, a pult szilárd támaszában, i-szony-ta-tó-an.

Kibédi Varga Áron

300

Nyomozó nem hagy nyomot – a nyom tilos –,
kesztyűs kézzel jár az ártatlanság ösvényein:
emlékezete elhatalmasodik,
virágzik boldogan és bőségesen.

Fegyelmezett merényleteket regisztrálnak a határ mentén,
a törmelékeket gépiesen beseprrik,
régie emlékkönyvekbe iktatják.

Lefordítjuk (átírjuk) a szél zajos nyomait,
áttételesen kattog a meghökkentő ábra,
képtelen abbahagyni magát:

alig marad más, mint a határesetek,
alig lehet járni a régi, emlékezetes utakon
és a hómezőt nem lehet elkerülni,
nem lehet betakarni.

A nyomtalanság a csodával határos.

301

Ami nyugtalan, kilép a jelenből.
Madarakat kerget és hatalmat,
aztán hirtelen hallgatni kezd és hiányzik.
Csendet hirdet, láthatatlan csendet.
Hallgatózik.

A jel elhalványul, a száj becsukódik,
megszűnnek a kedves utalások,
képek fakulnak, kövek porlódznak,
puhul a test: ez már a jeltelen nevek hatalma,
a sivatagé, itt a szüntelen hiány uralkodik.

Nem tudunk róla, nyomot nem hagyott.

302

Nem ért fel vele, elkelt és legyintett.
 Nem érte meg, megérett és duzzog:
 ez az értelem egyenes vonulata. Megéri.
 Nyílegyenes. Mint a hetvenesek.
 Az idő vasfoga: a szőlő szeme: az udvar holdja:
 itt vannak mind, libasorban,
 mint a porosz hadnagyok.
 Ő legyint, nem fogja fel az egyeneseket,
 elkel, elgörbül, udvart tart.

303

Vége a barokk kirándulásnak:
 felszentelem a zárórát,
 ujjak felmutatása,
 bolygók a baloldalon –

 a tökély, a kedély, az éj.

304

magasztos Nácisz önműködő
 magát mulatja mámoros
 önző mint a carrarai márvány

 örömét vödörbe tölti
 öntelt korsóba
 kurucos ibrikbe:

 nagyképű fényes ábrázatú Nácisz

Tábor Ádám

BLAKE ÉS ÉN

Mi ketten messzi látunk
a végtelenbe végig
a szemünk és az álmunk
a földről villan az égig
a szív poklából ingázunk
éj-nap a menny szívéig
Közvetlen kábel vezet hozzám és tőlem Blake-ig.

Látjuk a történelmet
sínpár visz éjből éjbe
nézzük a régi filmet
s már bent vagyunk a képbe
kikapcsolni nem lehet
de átlépünk a létbe
amikor szól hozzám Blake s én elmerülök Blake-be

Látjuk a többieket
értjük mit mért csinálnak
értjük a könyveiket
ők közben ránk se rántnak
fürdőznek hírben pénzben
díjban jupiterfényben
Csak mi nem kapunk semmit: én se kapok és Blake sem.

Tollat és pálcát törünk
morgunk és nyomorgunk
más szavait szímezzük
már nem tudjuk mi dolgunk
Hirtelen hangot hallunk
honnan szól? földről? égből?
Blake az én számból hallja – én pedig tőle Blake-től:

„Nem rejtheted a földbe
   azt ami rád van bízva
 te csak füleld a Hangot
   s írd meg mi meg van írva
 látod Szellemi Atyád
   megáldja minden munkád.”
 S együtt felelünk Blake-kel: Áldásunk! áldásunk Rád!

SZÍVVISSZHANG

a szív a szív hoz megint ide vissza
 és az visz el innen a szív a szív
 ő vezet mindig újra kéjre kínra
 egyszerre folyton két irányba hív

kórházba bajba boldogságba kertbe
 békés otthonba háborús kalandra
 az elvesztettért akadozva verve
 az elnemnyertért repesve rohanva

billentyűit üti minden verssel
 húrját feszíti a szeretettel
 kottája pályája cikk-cakkos ív

de minden nyáron télen este reggel
 a végzettől a kezdehez vezet el
 ha híven követed a szív a szív

AVIDEO

A jó lelkiismeret éjjel-nappal alszik.
 Az igazságkeresés éjjel-nappal éber.
 A szépség megszállottja álmodni kel.

A külső sötétségbe vetett ágyban alszom.
 Fényes belső teremben élesen tisztán látok.
 A centrum holdudvarában kápráztat kábít el.

Szeretkezés után könnyen nyugodtan alszol.
 A szeretet sugarában mérték vezet lépted.
 Áthágsz minden határt ha szerelem csábít el.

Tatár Sándor

KULCSKARIKA

Petrus-nak és Franznak

Miért remél az bebocsátást,
ki markában szavait csörgeti?
A kapus csak egy figurát lát,
poggyász nélkül, felködleni.

– A félretaposott cipője
nem éppen finom úrra vall;
és nem is volt híva időre:
túl későn jött vagy túl hamar.

Jobbanmondva: hivatlanul jött.
Hogy mit nem gondol némelyik!
Míg nem nagyobb a baj, jobb ha az örök
s a regula keményedik.

S még csak a szavak sem övéi!
fölszedte őket itt, meg ott.
Kár volt, bizony kár, eltökélni,
hogy mától bent zeng dallamot!

Vagy krákok inkább, amit épp tud.
Mert hőstenornak nem tűnik –
ahogy így elnézem őt rézsut,
minden kreditje megszűnik.

Hogyan is remélhetett bebocsátást!?
Ha mindjárt Goethe volna is!
Hisz eltartani is, a csámpás,
alig tudja porontyait!

A nagy lelkét itt meg..., szóval meg!
 S a szavait csak igazán!
 Nem kell itt habozó Hamlet;
 búza kell, olaj meg kazán.

Mit összekavarhatott volna béviül!
 Nulla szükség van rája ott!
 – Maradjon moszkitóknak étkül
 vagy hizlaljon más állatot...

Még jó, hogy résen van a kulcsár –
 korrupst talán, de jószemű;
 mindenkit jócskán mégigmustrál:
 bejutni nem „nem egyszerű”,

de egyeseknek lehetetlen
 (No lám! Egyes vagy, jómadár?!
 Már megbocsáss, de nehezebben,
 mint tű fokán a dromedár.)

AZ 'KIBEN SAVANYÓ SZŐLEJÉT KÍNÁLGATJA LEGOTT

Nem fogom én eztán se dicsérni/temetni a rendet:
 semmilyen osztályban nem leszek éltanuló.
 Nem kapok oklevelet, és nem kell vattacukor se –
 följebb lépni, nekem az lenne épp a bukás.

Vekerdy Tamás Régi történetek

Az alábbiakban egy családi kockás füzetet publikálok. A bejegyző kilétét nem fedem föl.

Először: naplójegyzetek (1917-ből), aztán visszaemlékezés (körülbelül 1935-ből).

A '35-ös írás kétségkívül ugyanaz, de egységesebb, kiérleltebb. A két részt római számmal választottam el, így lett I. rész, II. rész. Az első zömmel ceruzával íródott – helyenként alig kiolvasható –, a második rész legjelentősebb része: fekete Pelikán-tinta (töltőtollal).

Az ismétléseket, téves dátumokat benne hagytam, nem húztam ki, nem javítottam.

Itt-ott egy-két lábjegyzetet elhelyeztem.

Az írásmódot megőriztem. (Például: tizennegyedik az nem 14-e, mint ma írjuk, hanem ponttal, 14.-e, ahol a pont az ik.)

I. rész

1917. szeptember 14.-én újra behívtak a sorozóbizottsághoz. Itt láttam Kosztolányit, nagyon izgatott volt, cipőzsinór vékonyságú sárga nyakkendője hosszan lógott előre, amint meghajolva sietett a folyosón, de az utolsó ajtó előtt még neki is várnia kellett, a hajához kapkodott, előrehúzta, aztán hátravetette, mintha nem tudná, mi lesz jobb katonáéknál, a rendezett külső – hátrafésülve – vagy a művészi ziláltság (nyomatékokat adni a magas helyről érkezett ajánlásnak), előrelógóan, a szembe húzva.

Ott volt megint Zágoni, felmentettek.

Este köszöntem neki, ült az orvosokkal – a professzorátus – az Abbázia teraszán, odahívott.

–Ugye tudod, hogy komolyan gondoltam, amit írtam? – kérdezte.

Csodálkoztam.

– Persze, örültem, hogy kihúzhatlak – mondta –, de tényleg úgy gondolom, hogy *labilis* vagy; szegény édesapád is az volt, csak nagy önfegyelemmel ellensúlyozta. De szerintem még az öregkori lábbénulása is idegi eredetű volt. Ezért mondtam: ne dohányozz annyit; most is lóg a szájadban a cigaretta.

Este találkoztam Micivel, el is felejtettem az egészséget, de éjjel fél kettőkor fölbredtem és belémhasított, amit Zágoni mondott.

Szóval *labilis* vagyok.

*

A nagyváradi ajánlatot elfogadtam.

Nem sok pénz, de készülhetek a vizsgára. Most jobb, mint az ügyvédjelöltség. Talán majd háború után. Félig-meddig köteleztek is rá, hogy pótoljam a behívott és *tauglich* férfiakat.

*

Tudhattam volna, hogy a fejfájás közeledik, abból, hogy minden nő.

Ahogy kimentem a vasúti pénztárhoz, a kisasszony, belenéztem a blúzába, hiába volt kicsit rücskös a bőre, aztán egy hölgy a peronon, padon ült, keresztbe vetett lábbal, aztán a fülkében, Szolnok után egy harmadikkal – kék-fehér csíkos blúzban – ketten maradtunk.

*

– A zsebkendője! Manapság nem látni ilyen zsebbe tűzött zsebkendőt.

– ?

– Hogy így, hogy ilyen puhán. Virágszerűen. Csak azok a kis háromszögek állnak ki. Amit utálok.

*

Mielőtt erről beszélgetni kezdtünk, másfél óráig feszengtünk. Én úgy csináltam, mintha olvasnék, olvastam is, holott meg akartam szólítani. Eszembe jutottak azok a vasúti történetek, amiket a többiek meséltek. Mi ez a kettősség bennem, ilyenkor mért nem tudok megszólalni? A bokája. A nyaka. Úgy tesz, mintha aludna. (Előtte is egy könyv és az Új Idők.)

(Mi az, amiről a többiek meséltek? Hogy hogy smároltak, tapiztak, nyalakodtak – vagy szopatták magukat – egy-egy hosszú úton, illetve hogy hogy szálltak le előbb, mint ahogy akartak s tértek be ágyba bújni egy kis garniba itt vagy ott.)

Szóval...

Le is esett valami, feladtam, *köszönöm, kérem*. Kalauz.

Végre!

Megálltunk a nyílt pályán.

Mi lehet? Lehúzhatom az ablakot egy pillanatra? – Persze. – Ő is kinéz. – *Lát valamit?* – kérdezem. – *Semmit.*

Így jutunk el valahogy idáig, hogy *maga is Váradig megy?*

Aztán: a zsebkendő. Ő hozta szóba, hogy a kabátom felső zsebéből lazán betűzve lóg ki. Ez volt az a pillanat, amikor kezdeni lehetett volna valamit. De ezt elmulasztottam.

*

Vőlegénye volt. A vőlegénye várja Váradon.

Ez feloldott – hiszen akkor úgyse lehet semmit. (Más biztos azt gondolná: már mért ne lehetne?)

Ettől kezdve jól beszélgettünk.

Ő színinövendék. A Habisek iskolájában.

És a vőlegénye.

Itt lent játszik most, de egyébként nem itt él. Szegeden.

*

Otthon persze képzelgek, hogyan nyúlnék be neki, hogyan ülne rám, hogyan venné a szájába előbb, nyelvével miket csinálna meg más efféléket – *vagy amíg nem szólal meg* –, itt meg „komoly vagyok és rendes”, miért? Mi ez? Inkább ez vagyok én. Iszonyúan szeretném – és megnyugszom, mikor kiderül, hogy erre nem kerülhet sor, a veszély se fenyeget. Ez vagyok inkább én? Valamennyire igen. És az? Az ördög bennem? Az eredendő bűn? Énemmel még valamikor a paradicsom után egybeötvözte magát?

*

Megérkeztünk Váradra, ő elköszön, várja a vőlegénye – én megint egyedül, semmi kaland, magányos éjszaka a hotelben. Talán lesz valami szobalány ott, aki beoson? De neki kell aktívnak lennie – mert én biztos, hogy nem leszek, csak vágyakozom.

*

Konflissal megyek a Sasig.

Ez jó.

A ló galoppban csattog, a kocsi kellemes.

Éjszaka van.

„Jó” szobát kérek, pedig elhatároztam, hogy keveset fogok költeni. De most könnyed vagyok, jól érzem magam, életélvezet. Az étteremben – egyedül ülök, mi van itt? – eszem még egy rántottát teával.

Jelentkeztem a törvényszéken.

Sári nevű bíró kedvesen fogadott, beosztott egy Palugyai nevűhöz. Palugyai büntetőbíró, kopasz kis em-

ber, recsegő hangon beszél, és legalább két aranyfoga van. Azt mondta, hogy pihenjem ki magam, kérdezte, van-e már albérletem, megmondta, hogy hol található kiakasztott hirdetéseket, és kért, hogy jöjjenek be majd hétfőn reggel 8-ra. Megkérdezte, hogy hol vettem a mandzsettagombomat, mondtam, hogy Pesten Krámernál.

Kért, ha legközelebb Pesten járok, neki is vegyek egyet, és pénzt akart ideadni, mondtam, majd ha megvettem. Köszönte, ráér, de ne felejtsem el.

*

Beköltöztem.

Büdös van.

Még nem tudom, milyen бүdösség ez, sokat szellőztetek.

*

Azt hiszem, a бүdösség a hajópadló réseiből száll fel, tán ott korhad valami?

Vagy oda valakit eltemettek?

Sherlock Holmes.

*

A бүdösség magyarázata Inci szerint – helyes lány, feljött hozzám – az, hogy valamikor a padlóra pálinka ömlött, és nem mosták föl. Megpróbáltuk felmosni lúgos vízzel – sokat enyhült.

Majd újra fölmosom.

*

Innen azért mégiscsak el kéne költözni. Nem csak nálam van – volt – бүdös, hanem Karola néni (a főbérlő) szobájában is. De még mennyire! Pisi és fokhagyma, fokhagyma és pisi – itt soha nem takarít senki.

Talán még poloska is van.

Igaz: olcsó.

(Nekem drága.)

12 koronát fizetek egy hónapra.

*

Ma meglátogattam Emmát.

Mennyire nem akartam menni!

Hazulról folyton biztattak: első dolgod legyen! Hogy veszi az ki magát! Tudja, hogy ott vagy és nem mész!

Emma Attila felesége. Attila – másodunokatestvérem, nálam vagy 15 évvel öregebb, és kint van Galiciában. Bevonult tartalékos főhadnagyként, s most már alezredes.

Emmát 11 éve nem láttam.

Emma most 32 éves lehet, ha jól számolom. A férje meg 39.

Volt kakaó, kuglóffal.

Nem is kakaó – csokoládé.

Irtó finom volt, három bögrével megittam – azt hittem, nem is szeretem a kakaót, gyerekkoromban ittam utoljára – és felfaltam az összes kuglófot.

Milyen szép, nagy barna szeme van!

Úgy éreztem magamat, mint otthon. Ugyanolyan képek, ugyanazok a díványpárnák.

Éreztem, hogy az elmúlt évek feszes görcsei lassan kiállnak belőlem. Sárospatak, Pest. Ültem a fotelben, hallgattuk az új gramofont – és nem akartam eljönni.

Emma gyerekkoráról mesélt. Aranyos volt. Nagybányán nevelkedett, a nagynénjénél.

*

Iszonyatos éjszaka.

Emmával álmodtam, s halottakkal. Emma sétált valahogy fölöttem, lassan egy úton – kalapban volt,

sárga virággal, aztán meg nem –, én pedig valahonnan halottakat húzkodtam, mintha valami mocsárból. Többet is húztam – hajánál? fejénél? hónaljánál? karjánál –, mert többen voltam; mintha árnyékaim lettek volna. Fejfájással ébredtem.

*

Hó van. Várad, hóban.
Inci korcsolyázni vitt el.

*

Groggot ittunk Simiékkel.

*

Tegnap itt járt Emma.
Nem voltam itthon.
Itthagytott egy gyapjúzoknit.
(Mert mondtam, hogy éjjelenként hogy fázik a lábam.)

– Az emuska magának rokona? – kérdezte a házinéni, először nem is érttem, hogy miről beszél, azt hittem, valami állatról, mert egy m-mel és (szavamra) kisbetűvel mondta! – Micsoda kifogástalan úri-asszony! Már a kesztyűjén látszik.

Jaj!

Ettől az ágyban mindenfélét gondoltam Emma kezéről és kesztyűjéről.
Reggel fáj a fejem.

*

Hányingerem van.
Bárd doktor szerint: túlsokat szívok.

*

Emmának ibolyacsokrot vittem.
Most ő nem volt otthon.
A kilincshez tűztem.

*

Ma Emmánál teáztam.

Mondta, hogy ha akarok, beköltözhetek az ő üres szobájukba. (Három szobájuk van, meg a cseléd-szoba, ahol Julika lakik. Emma kettőt használ, a harmadik le van zárva, hogy ne is kelljen fűteni; de azért onnan jön a hideg. Nem jó így. Fizessem a fűtést, mást nem kell! Boldog voltam! De nem fogom zavarni?)

Sokáig teáztunk. Julika már lefeküdt aludni. Nem is tudom. Konyakot is ittunk. Emma beállította a gramofont és táncoltunk.

Elhatároztuk, hogy holnap elmegyünk korcsolyázni.

(Mi lesz, ha Inci is jön?)

Bemutathatom a rokonomat! Nem?)

Mielőtt eljöttem: utolsó tánc.

Emma most közelebb volt hozzám.

Vállamra hajtotta a fejét?

Magamhoz szorítottam.

Eltolt, finoman.

Rám nézett.

Könnyezett.

Kezet csókoltam.
 Megpusziltuk egymást, ahogy mindig is szoktuk.
 Aztán eljöttem.
 Hülye vagyok?

*

Ma beköltöztem.
 Első éjszaka.
 Két nő.

*

Ez itt félreérthető.
 Arra gondoltam, hogy két nővel alszom egy lakásban. De semmi nem történt.

*

Inci feljött hozzám.
 Kínos volt.
 Azt dadogtam, hogy kolléganőm – Julikának! –, és moziba vittem.
 (Incivel – se feküdtem még le!
 Túl sok volt nekem Pesten Károlyi Kata!)

*

Most mi lesz?
 Inci gyors- és gépfrókisasszony a bíróságon.
 Palugyai rábízott, hogy segítsen nekem a Váradi letelepedésben, mint mondta. (Palugyai megkérdezte, van-e itt rokonom. Azt mondtam, nincs, illetve egy távoli.)
 Inci helyes lány, 4 testvére van, apja hivatalnok a malomnál. Két óriási bátyja közül valamelyik gyakran kísérgeti.

*

Károlyi Kata a nagybátyjánál élt Pesten.
 A nagybácsi híres sebészprofesszor volt.
 Vagyis nem.
 Akarnok kis fickó, aki – taposással, összeköttetéssel – a professzorságig vitte.
 Ide mentették Katát, mert N-ben, ahol családja élt, az apja egyszer félig agyonverte. (Mert kiugrott az ablakon, hogy elszökjön a cigány nagyböggőssel. – Állítólag csak teknővájó cigány volt Imi, Kata tette csak muzsikussá elbeszéléseiben; de: tudott böggőzni, néha kiségtett – azt mondják mások, no meg azt is, hogy már két felesége is volt, mind a kettő élt. Illetve: az egyiktől voltak a gyerekei – 3 –, a másikat elvette.)
 Nekem a házmesterné szolt be, hogy egy úrikisasszony ül a lépcsőházban, nem akar elmenni, nem mond semmit, és mindjárt 11 van, ő zárni akarja a kaput. A kisasszonyt velem látta – kétszer is –, ezért hozzám csönget be.

Összeszorult a gyomrom.
 Kimentem.
 Kata bejött.
 (Innen is ki fognak tenni, ha megjönnek Bécsből a háziak.)
 Bejött hozzám, és azonnal vetkőzni kezdett.
 Máig se tudom, hogy lefeküdtem-e vele.
 Vagyishogy –
 Hogy magyarázzam el?

*

Messzebből kell kezdenem.
 Ha csókolódtam Károlyi Katával –
 Nem.
 Még messzebből.
 Bauer Böske.
 Apám.

*

1915-ben halt meg apám, 68 éves korában, január 12-én, és ugyanezen a napon utazott el Bauer Böske Amerikába (első igazi szerelmem és szeretőm, akivel így-úgy öt évig éltem testileg és lelkileg, s akivel bár már újabb öt éve szakítottunk, de lelki kapcsolatunk – s mindennapos találkozásaink sora – nem szakadt meg).

És azóta?

Azóta őrjögtem.

Depresszió. – Fekszem az ágyon, nem csinálok semmit, vagyis dehogynem: bámulom a plafont.

40 cigaretta

70 cigaretta

80 cigaretta

120 cigaretta

Nikotinmérgezés.

Előtte még: rohanás az utcákon. Pálinka. Lefekszem Truzsalyi Enikővel. Háromszor-négyszer. (Előzőleg soha nem akartam, de most csak ő van kéznél. – Mindent megcsinál, ahogy Zágoni Benő mondta is – Nyalikónak vagy Szopó Marinak nevezi –, „attól áll úgy keresztbe a szeme”).

Aztán: az elgyengülés. – De előbb még kellemes szédülés. Kitágul és „érthetővé” válik a világ. Vagyis: nem szenvedek, hogy mi dolgom itt, hanem kellemesen átélem a pillanatokot, nem a percek rohannak. Jelen vagyok a saját életemben – és ez jó, nem tudom, értik-e? (Mert egyébként nem tudok jelen lenni és ezért, ezért, hogy mondjam, görcsölök és sietek.)

De az elgyengülés előtt még fáj a fejem. És fosok. Hányinger. Szívdobogás. Zöld vagyok. Nem kapok elég levegőt. És így tovább.

Kámforos gyomormosás. Kávé.

Szalóki szerint Ferenczihez kéne mennem. Kinek van annyi pénze? Szerinte nem kell sok pénz.

Helyette inkább csókolódnai megyek a Lízébe fentnevezettel. (Károlyi Kata.)

Ez se jó.

Utána: mintha viaszos maszk az arcomra tapadna.

?

Mi ez?

Fáj a bal karom – összeviszsa ver a szívem. Szalóki azt mondja, hogy ez még a nikotin.

Aztán Károlyi Kata eljön, hogy lefeküdjön velem.

Ott alszik nálam.

Az ágyamban.

Összefekszünk, többször is. De valahogy – hogy is mondjam – bizonytalan, *hogy hol történt a dolog*. Szerintem még valahol kívül.

És így végül is ahogy jött, úgy ment el.

Ilyen még nem történt velem.

Olyan izgatottak voltunk mind a ketten.

És aztán az álom.

A fekete boszorkány.

Álmomban virágcserépekkel bajlódtam – és ugyanekkor a mártélyi ártéren járkáltam.

A virágcserépekből kukacok jöttek ki, giliszták nyüzsögtek elő, a virágcserépek pusztá fekete földjéből, barnán, vastagon, hosszan tekeregtek – hol a végük? –, undorító volt, és Károlyi Kata jött felém papsban az ártéren (a sarkán a bőr meg volt keményedve, mint a parasztlányoknak) és már majdnem hozám ért, nyúlkaált felém – egyszer csak a karomon (holtan?) vittem – és hallottam, megtudtam, valaki mondta? „Ez a fekete boszorkány.” (Károlyi szokás-vöröses.) Rohant felém megint, a giliszta-kigyók teke-
 regtek a virágföldekben – és sikoltozó iszonyat fogott el, erre ébredtem.

Jöttek a szülők!

Vagyis: a nagybácsi és az anya.

Te jó Isten!

Én vagyok ez?

Velem történik ez?

Életemben először éreztem, hogy idegen dolgok esnek velem, nem az én utam, nem az én sorsom. Rémesebb helyzetben voltam már (voltam?), de idegenebb helyzetben még nem.

Az asszony Mili nénihez ment be, a férfi hozzám jött.

Elgázoltatlak, meg foglak semmisíttetni, *ha a lányomat békében nem hagyod.*

Rémület és megkönnyebbülés.

Miről beszél ez?

Attól félttem: el akarja velem Katát vetetni.

Katát, aki otthon büszkélkedett – mert szabadulni akart.

És ahogy a pofa rámvillantotta a szemét, és beszélt, mégis folyton ezt éreztem: ez el akarja velem vetetni, csak nem mondja. Azt várja, hogy pattanjak ki: Tisztelt Tibor bátyám! Szándékaim komolyak, én elveszem Katát feleségül.

Csak: diplomata. Így mondja.

Én meg: kimondani, nyíltan kimondani! (Naiv vagyok? Túl sok ifjúsági regényt olvastam?)

Aztán mégis, mint kis mérgezett nyílveszők (gombostűk) hatni kezdtek:

1. maguk a szavak,

2. s hogy nem azt jelentették, amit kimondtak.

Elgázoltatlak.

Meg foglak semmisíttetni.

Hogyan? Lovakkal? Robogva jön automobilon?

Ez nem én vagyok.

Ez velem nem történhet meg.

Elgázoltatlak.

Bejön Milike néni.

Vele az anya.

– Te Tibor! A nagyságos asszony azt mondja, hogy Kati itt a lépcsőházban ült! Itt ült a lépcsőházban! Órákig!

A hölgyek álltak.

– Tessék leülni!

Én felálltam.

– Nem! Megyünk már! Itt ült, itt sírt...

A helyzet megenyhült.

De...

El kellett utaznom.

Nietzscht vittem magammal.

A Mátrába mentem.

Ó, áldott hegyeim.

Kimosni magamból.

Megsemmisíteni.

De nekem szeretőm már soha nem lesz?

Kisfiúval álmodni?

Rémülten ébredtem.

Elhatároztam: megnősülök.

Akkor kezdtem járni Somorjai Évával!
 Ó, a Somorjai!
 Az egyetemre jártam veled.
 Nagyon vallásos volt.
 Felkerekedtem – két éve nem láttam –, hogy elmegyek hozzá és megkérdezem: nem jönne hozzám feleségül?
 Elhatároztam: nem fekszem le.
 Nem: az esküvőig.
 Jegygyűrű. Somorjai jegygyűrű vételét javasolta.
 Most tisztán éreztem: nem szabad feleségül vennem.
 Aztán: megmondtam: nem.
 Feljött, felpofozott.
 Igaza volt, nem?

Ilyen előzmények után utaztam Debrecenbe.
 Debrecenben három napig henteregtem egy kurvával, akit első este felcsíptem, aztán hazajöttem, az ott kínált állást levélben lemondtam (bent se jártam a bíróságon), és elvállaltam a nagyváradit.
 Ez az előtörténetem.

Beköltöztem Emmához.

Mikor először lefeküdtünk, magamban fogadalmat tettem, hogy jóban-rosszban kitartok mellette, nem hagyom el.
 Kinek tettem a fogadalmat?
 A magasabb erőknek, Istennek, sorsunk kormányzóinak.

És a férje?
 Uriás?¹
 Hátha meghal?

Én 27 éves vagyok, Emma 35 éves.

II. rész

A kommün idején Pestre jöttem.
 Itt jobban el lehetett bújni.
 Soroksárra jártam, kapálni.
 Lakást kerestem.
 Ahova felköltözhetünk.
 Mikor vége lett, az utcán találkoztam Pánczél Sándorral.
 Elhívott az irodájába jelöltnek.
 – Egy év múlva leteszed az ügyvédi vizsgát – mondta –, és társak leszünk.

Szerda reggel jártam bent először. Fél tízre hívott az öreg, késtem.
 Megint rengeteget szívtam.
 Fájt a fejem.

Azon gondolkoztam, hogy itt is le kéne feküdni a szállásadónővel – hónapos szobát béreltem a Lázár utcában – és a szobalányával. (Helyes kis kétcopfos cseléd volt Nógrádból.)

1. Sámuel II. könyve, 11–12. rész. Dávid király palotájának tetején sétálva egy szomszédos kertben meglátja a meztelenül fürdő Bethsabét, a hitteus Uriás feleségét. Elhóztatja magának. Lefekszik vele, Bethsabé teherbe esik. Férje a harctéren van. Dávid hazarendeli a férjet, remélve, hogy feleségével hál, Uriás azonban ezt nem teszi, mert társai a harctéren sátorokban laknak – ő is embereivel a királyi palota küszöbén alszik. Dávid megpróbálja lerészegíteni – minden hiába. Ekkor levelet küld vele: Uriás állassék legelől, hogy megöljék és meghaljon. És így lőn. – (A gyerek megszületik, majd megbetegszik és meghal. De második gyerekként – Dávid magához veszi Bethsabét – Salamon születik, Dávid örököse, a nagy és bölcs templomépítő király, kinek vonalán a messiáshoz vezető szál folytatódik.)

Az öreg az órára nézett.

Habogtam.

– Nem jött a villamos és...

Ott ült egy kis fekete gépíró és rám akasztotta a szemét.

Csúnya vagy szép? – gondoltam.

Pánczél legyintett.

– Ha majd bejársz, nem lehet – mondta.

Annnyira fekete volt a szeme – fekete cseresznye, mondta az ilyenre mindig Rác Pali –, hogy nem látszott a szembogara se. Olyan, mint valami isten. Istenszobor-tekintet. Biztos zsidó, gondoltam.

Ott maradtam délelőtt, Pánczél mutogatta, hogy mi hol van, aktákat, ügyrendet.

Nemsokára hárman jöttek. Gazdag vidékiek.

– Maradj itt – mondta Sándor. – Hallgasd és jegyezd meg, utána beszélgetünk.

Lovakról beszélgettek. Peresítve volt egy tenyészcsődör. Csődör így, csődör úgy.

A gépíró – Boriska – írta, amit diktáltak.

Egyszerre feléz:

– Ki az a Csődör?

Röhögtek.

– Eddig nagybetűvel írta? – kérdezte Sándor. És nem feleltek.

Sándor kikísérte Bühlendorfer úrékat. (Mert így hívták, ők voltak azok.)

Egyedül maradtam a kis fekete nővel és láttam, hogy sír.

– A csődör ló – mondtam –, hímló, amit kiheréltek. Olyan, mint az ökör, az is bika volt tulajdonképpen.

Rám villantotta a szemét kedvesen; kifújta az orrát és megnyugodott.

– Köszönöm – mondta –, olyan rossz, hogy nem válaszolnak.

Csodálkoztam magamon, hogy ezt a herélést ilyen normálisan ki tudtam mondani, de ezt Bauer Bös-kétől tanultam. Neki köszönhetem. Naturalia non sunt turpia. Naturalia non sunt disznóság. Ezt szerette mondani, és vele mindenről lehetett beszélni.

A kis fekete nőt Klein Borbálának hívták, és tényleg zsidó volt.

Ez se igaz.

A szülei zsidók voltak, a testvérei is (hárman), és ő is zsidónak született. De 13 éves korában, önszántából kitért (1912). Ekkor a skót nővérek polgári iskolájába járt, gép- és gyorsírást tanult, és a skót nővérek misszionáltak, keresztelték, konfirmálták. Így lett kálvinista Skócián keresztül – és atyámfia a mi Erdélyből jött kálvinizmusunkban.

És aztán: 14 év.

1919–1933.

1918-ban, kora tavasszal beköltöztem Emmához.²

Elegem volt önmagamból.

Amikor először lefeküdtünk, fogadalmat tettem: nem hagyom el soha, mindig mindenben támogatom, társamnak tekintem, mindent elvállalok, ami vele jön.

A férje a keleti hadszíntéren!

Összeülünk halálát kívánni?

Lehetetlen.

Elpusztulok bele, úgy éreztem, valami elpusztul bennem, nem tudok, nem akarok tovább élni, ha ez így lenne. Nincs kedvem.

Soha nem éltek jól – mondta Emma. A férjének női voltak. (A kasszíró a Koronából – például.) Akkor is. Akkor se.

És Emma is rokonom volt. Anyja és anyám másodunokatestvérek.

2. A szerző nyilvánvalóan nem olvasta el gondosan az I. rész naplószerű feljegyzéseit, mikor – tizenhat évvel később – a második részhez fogott, legfeljebb belepillantott.

Így most: ismétél (érdekes, hogy szinte szó szerint egyezően – de jellegzetesek az apró eltérések is).

Amikor feljöttem Pestre, úgy éreztem magam, mint aki átoktól szabadult és végre képes az életre. Emma szabadított meg. És az én elszánásom.

Kis sebesüléssel férjét leszerelték. Emma elköltözött a lakásból. Megmondta, hogy elválik, a férje le akart löni, de a barátai erről lebeszélték.

(Mégse szívesen mentem az utcára sötétedés után, és titkoltam pesti címemet.)

Kihívott párbajra – de kiújult a sebe, kórházba került, ebből se lett semmi.

És most, hogy lakás után néztek, itt vagyok Pesten. Fél éve házasodtunk.

És szabadultan mustrálgatom a nőket, mint valaha, és ők visszanéznek rám, örömmel. Hogy van ez? Ha rendben van a dolog, ha az embernek van valakije, akkor a többieknek is kell? Kapóssá lesz?

És közben: egy egészen más dolog kezdődött meg.

Mi is?

Hogy is?

Először a csődör.

Aztán: hogy a lépcsőn együtt jöttünk le.

És beszélgettünk.

A kapunál elváltunk.

Ő ment jobbra, én balra.

Hazament. (Ott laktak a szülei a közelben. Zichy Jenő utca – körút.)

Éjszakák.

Otthon feküdtem.

Megint jön a depresszió?

Egyik éjjel – 1/2 2-kor – felöltöztem, és lementem a ház elé, levegőt szívni. (Kapukulcsom volt.)

Csendes éjszaka. Szemerklél az eső. Egy utcával odébb már a Duna. (Az Akadémia utcában laktam; a Pánczél-iroda a Zoltán utcában volt.)

„Legfeljebb lelőnek” – gondoltam.

Cigaretét vettem elő, rágyújtottam, és elindultam a Duna felé.

– Nem jön fel? – szól rám egy lány a falból (egy boltbejárat lehúzott vasrácsa előtt állt).

– Nem – mondtam, és arra gondoltam: így kaphatta Ady a vérbajt, és hogy gyáva képzelgő vagyok, sohasem lesz belőlem semmi, miért mondom, hogy nem? – Gyere sétálni.

– Meszet ettem – mondta a lány (a „majd ha meszet ettem” helyett) –, elázik a hajam.

A sétatomboról lehúztam a kergét – három részben zsugorodott össze –, zsebre tettem, és kinyitottam a benne levő esernyőt. (Angliából hozták. Váradon vettem.)

A lány elámult.

– Veled érdemes sétálni – mondta.

Lementünk a Dunához. Belémkarolt.

Néztük az esőben a vizet.

– Eljössz sörözni? – kérdezte a lány. – Én fizetek.

Ezt érezhettem volna sértőnek is, de boldoggá tett. Az is, hogy nem siet szobára velem, nem akar lekopni, ha nem megy az üzlet, és az is, hogy nem azt éreztem, hogy megcsalom Emmát – vagy Borit most már? –, hanem hogy szabad vagyok. Emma megváltott, most már ilyen dolgok történnek, történhetnek velem.

Istenem!

Hogy mi lesz?

Még soha nem láttam ilyen szépnek az esőcseppeket, ahogy csillognak – itt most a kikötői vasbakok kiugró peremén – a gázlángok alatt. És a Dunát, ahogy szélesen fodrozódik a beléhulló esőcseppektől, és élveztem, hogy az arcomra is esik – az esernyőt a lány fölét tartottam.

Szabad vagyok, szabad – megázni is jó.

A lánnyal később söröztünk. – Hogy hívnak? – Rozáli – mondta. – És? – Fontos ez? – Fontos. (Én is bemutatkoztam.) – Pintér. – Pintér Rózsa? – Rozalie – mondta. – És feljött hozzám. Nem engedte, hogy fizessek. (A sört is ő fizette, ringlit is ettünk, ropogós „holnapi” kiflivel, ott sütötték, a Hofstädternál, menyeyi volt, életemben nem ettem ilyen jót – megengedte, hogy a ringlit kifizessem.)

Másnap, ahogy mentem az utcán, minden ember a testvérem volt, és még a kiskutya is – és semmi bünt nem éreztem, semmi vétet, csak hihetetlen megkönnyebbülést.

Bori az irodában csodálkozó szemmel nézett rám. Nem kérdezte meg, hogy „mi van magával Zoltán?”, de a nézése egész délután ezt sugallta.

Hülyéskedve, fél hatkor ezt kérdeztem:

– Nem jön velem moziba?

– Mihez?

– A titokzatos kastély.

Bólintott.

– De előbb haza kell mennem.

Dermedten ültünk a nézőtéren.

A film tetszett.

Utána beültünk a Nyugatinál a restibe (akkor már Démusz volt?).

Bori kispörköltet rendelt. Én is.

Söröztünk.

Hazakísértem.

A kapuban kezét csókoltam.

Ahogy mentem haza, ezt gondoltam: ezt a nőt elveszem feleségül.

De hiszen most nősültem!

A körüton amerikai selyemharisnyát akartak nekem eladni. Őt párat vettem, feketét. De nem a nagyobbikból, ami Emmának lett volna jó – nem is fogadta volna el, maga szerette beszerezni –, hanem a kisebbikből, Bori méretéből. Fogalmam se volt, hogy fogom neki odaadni.

Éjjel egy kecskével álmodtam.

Dombon – sziklán? – állt a kecske – zerge? – és okos szemével engem nézett. Szakálla volt. Mekegett. Mond valamit, meg kell értenem. – Ördög – mondta mellettem egy kalauz, rázta a perselyt és az akarta, hogy kisszakaszt vegyek, elég lesz az nekem. Ki-be csatolgatta a bőrvet, ami a kisszakasos helyeket elválasztotta.

A kecske megint mekegett.

Erre ébredtem.

Legyen a Horváth-kertben, Budán!

Hát igen.

Ide-oda mentünk.

És még mindig nem mondtam meg, hogy nő vagyok.

De Bori tudta.

Ez akkor derült ki, mikor a Hármashatár-hegyen heverésztünk, és végre rászántam magam:

– Nagy baj van!

– Tudom.

– Mit tudsz?

– Magának felesége van.

– Honnan tudod?

– Pánczéltól!

Na persze! Ezt gondolhattam volna!

– Sejt valamit az öreg?

– Mindent tud.

– Honnan?

– Magától.

– Ezt honnan tudod?

– Ő figyelmeztetett: Borika, a Zoltánnak felesége van Váradon! A kommün elől jött fel, aztán meg ittragadt, hogy lakást keressen.

– És te?

– Nekem mindegy. Én magát szeretem, és mást nem fogok szeretni.

Az irodában magázódtunk, az ágyban tegeződtünk.

Séta közben és moziban et cetera én Borit tegeztem, de ő sokszor magázott. (Ekkor még.)

– Elkésződött.

Felköltöztünk.

Emma rögtön érezte – mikor beléptem az előszobába, Váradon:

– Mi volt? – riadtan kérdezte.

– Kaptam lakást – mondtam, mintha nem érezném ki a hangjából a riadalmat, kedvesen. Ibolyát is vittem, és éreztem: szeretem.

– De mi történt? Megváltoztál! Valami nő? – így, azonnal, ilyen egyenesen.

– Te vagy a nő – és ezt most így éreztem, de hazudtam.

Váradon elhatároztam: eljövök a Pánczél-irodából, és Borival szakítok.

Miközben az ügyeket intéztük, a szállítást megrendeltük, észrevettem: megint 70-et szívak naponta.

– Ez az elmebetegség egyik tünete – mondta este a kávéházi römipartin kedvesen Bólyai doktor.

Tényleg. Nem vagyok én beteg?

Ez eszembe jutott már többször is.

Felköltöztünk.

Két szoba.

Nem jöttem el Pánczélról.

Próbáltam, de nem találtam helyet.

Bori hosszan beteg volt.

Gondoltam: elmúlik az egész.

Nem múlt el.

Emma megtudta.

Láttak pesti barátnői a Siposnál, a szigeten, a Ligetben.

Unatkozó pesti nők, mindenütt ott vannak – pedig állandóan a Gerbeaud-ban ülnek.

Budára jártunk, a hegyekbe.

Emmával veszekedtünk.

1923-ban már bezártuk a két szoba közt az ajtót.

(Emma zárta be.)

(Emlékszem, egyszer fent járt nálam Princ Zsuzsa. Hozott egy könyvet, amit én kértem. Lehúztam az ágyra, ott akartam vele csókolódnizni. Tiltakozott, de lefeküdtünk. Azt mondta, méltatlankodva – pedig szerintem ő is akarta –, nahát, Zoltán, sose gondoltam, hogy te ilyen vagy! Bori? És Emma? – Emma nem volt otthon. Akkor nem merem volna. Pedig már nem éltünk együtt.)

1927-ben Bori azt mondta (két hónapja nem találkoztunk, mert azért ilyen is volt; magányosan életem, mint egy szerzetes, a cigaretta 90, migréneket, okádtam), hogy férjhez megy.

Őrjöngtem.

Addig mindig egyedül utaztam Abbáziába, húsvétkor, ősszel; nyáron a hegyekbe.

Most elszóktettem – egyszer iroda után – Velencébe. (Pánczélak táviratoztunk, a szülei szomszédját felhívta.)

És aztán még egyszer: 1933-ban.

Ez már nehezebb volt.

Végső szakítás.

Utolsó találkozás a Siposnál.

A halászlé. A cabernet. Pfeiffer Zoli. Marhászkodott. Véletlenül van ott, azt mondta – sokat járt oda velünk azelőtt, mindig változó nőivel –, *ha nekem egyszer ilyen nőm volna, aki így tud feltenni egy sapkát! – szóval csak a sapkám, Zolikám! – Így tud levenni egy sapkát és még mit tudom, mit! Ne nézz így rám! Félek!* –, de most már egy ideje Magdával járt, később Magdus is megjelent (Zoli tőle tudta meg, ő Boritól), hogy itt ma a végső – *ez marhaság, ez nem lehet!*

Azzal mentünk haza Zoliékhoz, hogy másnap – négyen – bejelentjük a házasságot; a válóperem már előbb lefolyt, 27 és 29 között, de Emma fekvő beteg lett, nem költöztem el, ápoltam. Az ajtó már rég nyitva volt megint, de ez semmit sem jelentett. (A lakásban fennjárt, magát ellátta, ha kellett. Takarítónő járt, mosónő és főzőasszony egyszer egy héten. Hertelendy néni.)

A fasori templomban Zoliék voltak a tanúk.

Emma akkor kórházban volt.

Behívatott.

Házasodjak meg – mondta, legyenek gyerekeim, jöjjenek be Borival.

Bementünk.

Megajándékozta Borit a kedvenc nyakláncával, amit a nagyanyjától örökölt (nagyanyja székely asszony volt), ősrégi családi ereklye, és azt mondta, hogy ő is hadd éljen így tovább majd a mi gyerekeinkben. Bori könnyezett, Emma hosszan fogta Bori kezét és nem éreztem, hogy megátkozta volna, épp ellenkezőleg.

14 év telt el a kommün óta, megismerkedésünk óta, és most itt volt Gömbös (és Hitler), és megházasodtunk.

Mi lesz?

Szorongás fogott el.

Ekkoriban 50-et szívtam és nagy szakállam volt. Hunyorítva olvastam. (Monoklit már nem hordtam.)

46 éves vagyok és nincs gyerekem, nekem, akinek Szedonyáéknál úgy jelölték meg ülőhelyét a partin, hogy „engedjétek hozzám a kisdedeket”!

Semmi nem megy nekem.

Nem vagyok normális.

Aztán: mi lesz már?

Mennyit féltünk és védekeztünk – most meg nem jön a gyerek.

Velence. Fiume. Parád.

Végre!

1935. március – Bori terhes.

És tudom – mondtam Borinak is –, ha csak egy hónapig nem tudom a méltó tartásdíjat fizetni Emmának, főbe lövöm magam. A pisztolyt megvettem, a fegyverviselési engedélyt kiváltottam.

Így született meg a fiam, és most itt ülök egyedül a lakásban (ők ketten még a kórházban vannak, a Park szanatóriumban, kint a ligetnél), és mindezt elmesélem.

Beengedtek, az ágyban Bori, mellette a fiú szép fekete hajjal. De azért nekem mindig te leszel az első – mondta Bori.

És nekem?³

3. A füzetben az utolsó előtti oldalnál még egy 1936-os zsebnaptárból kitépett lapocskát találtam (l. jegyzetoldal – 1936) a következő bejegyzésekkel:

A szakállam levágatom.

Nem szívok többet.

Levágattam.

3 hónapja nem szívok.

Kín, hogy Emmának nem mondtam meg előbb, hogy házasodok. Megtudta? Nem. Kigondolta.

Szemüveget csináltattam.

Balmont, Konsztantyin Dmitrijevics

***

A május búcsuzik. Égboltom is sötétül.
Öt évem elrepül – s harmincon túl leszek.
Elhallgat a rigó, a zöld mezőre dér ül,
S tavasznapok nekem többé nem fénylenek.

Jönnek nehéz idők, bolyongok majd hazátlan,
Vágy, kétség, küzdelem jut osztályrészemül,
Szívet szorongató bú terhe nyomja vállam,
És zsarnok végzetem sújt rám kegyetlenül.

Mivel kecsegtet és mit adhat még az élet?
Boldogságot talán s szerelmet? Nem hiszem!
Derűje ámitás, hazug, csalárd ígéret,
Göröngyös útra visz, hol kín vár s gyötrelem.

S ha ott megyek tovább, lehet, sok könnyet ejtek,
Elhagy minden barát, nem kellek senkinek,
S – mi még félelmesebb – lehet, csüggedni kezdek,
Saját magamban és szavamban sem hiszek.

Legyen! De útamon végig megyek szilárdan –
Fagyon, tűző napon, borongós éjjelen:
Megyek, mert szenvedést csitítani hajt a vágyam,
Mert forró könnyeket törölne két kezem!

1894

A PATAK SZÜLETÉSE

Az orom tetején, hol ezer sugarat
 Vet a nap, sasokat nevel olykor a fény,
 A homály s köd ölen született a patak,
 S csivitelve szaladt le a szikla tövéen.
 S amíg árja omolt, csobogó dala szólt,
 S körülötte a part vele zengte a dalt.

Mint tiszta üveg, sima fényü sugár,
 A csalóka kis ár ragyogott, remegett,
 A sötét köveket simogatva, akár
 Az örömteli nyár, zokogott, nevetett,
 Sasok álltak a vén hegyorom tetején,
 S odalent örömet dübörögte a lét...

1895

ÉSZAK ZORD EGE ALÓL...

Észak zord ege alól a fényes Délre mentem én,
 Hol a csók is hangosabb a vadvirágos rét ölen.
 A halált feledni vágytam, eltemetni bút, borút,
 S gondok nélkül, ismeretlen messzeségbe vitt az út.

Mért van az, hogy itt, a Délen, halk, homályos hajnalon
 Hóviharról, halvány holdról, fenyvesekről álmodom?
 Mért van az, hogy itt, a Délen, hol az ábránd parttalan,
 Jégbe dermedő vizeknek partján látom csak magam?

Fel nem foghatom, nem értem, mért vágyunk mi szüntelen
 Más varázslatos vidékre, ahol minden idegen?
 Fel nem foghatom, nem értem, hogy a bú, mely bennem ég,
 Jobb, magasztosabb a szívnek, mint akármely messzeség!

Könnyes szemmel körbe nézek, végső búcsút mond a szám,
 Otthagynom a csábos Délt, és újra Észak lesz hazám.
 Mint a rab, ki megszerette már homályos börtönét,
 Búcsuzom a fényes naptól, s várom Északom kódét.

1895

MÁS-MÁS NYELVEN

Mindegyikünk más-más nyelven beszél.
Te fáradt tél vagy, én – tavasz világa.
Én – dús bokor örökké ifjú ága,
Te – sík főveny egy parton, mely nem él.

Csodálatos a zajgó tenger árja;
Sík végtelenje játszva sistereg.
S a part halott! Homokja zúg, zizeg,
Amint a hullámokkal száll vitába.

S én élek. Mindenütt a múlt mesél,
Varázslatos kert, illattal betelten.
Méh döngicsél. Olyan gazdag a lelkem!
Mindegyikünk más-más nyelven beszél...

1902

A BOSZORKA

Egy vén boszorka jött felém az erdő rejtekén.
Megszólítottam: „Tudod-é, hogy mit vétkeztem én?”
A vén boszorka kacagott: „Hogy tudom-é? Nocsak!
Megölted, mint olyan sokan, az ifjuságodat.
Tagadtál minden kéjt, gyönyört, mi éltet és vidít,
S beteg vénemberként bolyongsz az őserdőben itt.”
A vén boszorka, látom én, tud mindent, felnevet,
Sátáni hangon szidja és átkozza tervemet,
A vágyamat egy büntelen, egy tiszta lét után, –
Megkérdem: „Az álmaid is ismered talán?
Az erdőt átszelem, simák és tiszták az utak,
S az égi fényben csillogó sík tengerhez jutok.”
A vén boszorka felkacag: „Hová, te esztelen?
Bejöttél – véged! Itt neked babér már nem terem.
Ez itt őserdő, itt örök homály van, láthatod,
Bolyonghatsz benne, míg csak élsz, de el nem hagyhatod.
A kéklő, sík tengerre vágysz? S eléred, azt hiszed?
A tenger mély és vaksötét, semmit sem ér neked.”
Fogatlan szája csak kacag: „Hiába akarod,
A tenger nem lehet hazád, ez itt az otthonod!”
A hang sátáni, szörnyű hang, süvít, ahogy nevet:
„A tengervíz sós, keserű, meginni nem lehet!”

1902

A NAPSUGÁR

Az agyam átjárta a napsugár.
Nem emlékezem semmire se már.
Szétnézek. Fényt látok s színes ködöt.
Szívem mámortól ittas. Szédülök.

Hogy ég a tűz az ujjaim hegyén!
Hogy élvezem, hogy bennem ég a fény!
Emberre, földre már nem gondolok.
Az űrben élek. Ős központ vagyok.

Milyen jó tündökölve izzani!
A pillanatot mind felgyújtani!
Már fényesekhez szóló fény vagyok.
Uralkodom. Tobzódok. Lángolok.

1903

FORDÍTOTTA GALGÓCZY ÁRPÁD

Joáb, vagy a kibírhatatlanná vált gyűlöletes hűség története

BIBÓ ISTVÁN

A következő irodalmi igényű feljegyzést nem ajánlom sem regényíróknak, sem novellaíróknak, sem drámaíróknak, csak egész egyszerűen rá akarok mutatni egy bibliai történetre, amely úgy, ahogy a Bibliában van, különböző helyeken szétszórva, úgy maga egy kis regény, helyenként dramatizált részletekkel, Joábról és Dávidról, illetve kettőjüknek a viszonyáról. Úgy is nevezhetnénk a történetet, hogy Joáb, vagy a kibírhatatlanná vált gyűlöletes hűség története.

Dávid története ismeretes. Kiválasztott családból származik, kora fiatalságában kijelöli őt Sámuel az Istennel szemben engedetlen Saul király utódjául, akinek udvari zenésze lesz, s talán egyedül ő képes a dühkitöréses, valószínűleg epilepsziás Sault megszelídíteni. Ő az a Dávid, aki Góliátot parittyájával megöli, majd Saul üldöztetése elől menekülvén, végül is a csatában elesett Saul után nemso-kára Júda és Izrael királya lesz.

Dávid és Joáb története Sámuel I. és II. könyvében, valamint a Királyok I. könyvének elején található, ezenkívül néhány leszármazási és genealógiai adalék olvasható még róluk a Krónikák I. könyvében. A Krónikák I. könyve 2. részének 16. verse szerint Dávidnak két nővére volt, Cerúja és Abigail, Cerújának pedig három fia, Joáb, Abisaj és Aszáél. A következő, 17. versben megtudjuk a másik leány, Abigail férjének, Jéternek és fiának, Amászának a nevét; ellenben Cerúja férjének, vagyis Joáb apjának a neve az egész Bibliában sehol nem fordul elő. Ez azt jelenti-e, hogy valami nagyon jelentéktelen ember volt, vagy pedig, ne adj Isten, törvénytelen gyermek, ezt most már nem lehet megtudni. Joábnak erőszakos, célratörő, mindenáron valamivé lenni, valaminek megmaradni akaró jellemébe egy ilyenfajta fogyatéék vagy sérülés nagyon könnyen beleillik, de természetesen bizonyossággal erről semmit sem lehet megállapítani, annyi biztos, hogy a három fiú mindig Cerúja fiaként szerepel, viszont Joábék unokatestvére, Amásza mindig az apja nevében. Cerúja fiai Dávid történetében először akkor bukkannak fel, amikor Dávid már Saul üldöztetése elől menekül. Név szerint elő-

ször Abisaj kerül sorra, Sámuel I. könyve 26. részében, azonban már a 22. rész elején van egy közvetett utalás, amelyik minden valószínűség szerint rájuk vonatkozik.

A 22. rész 1. versében az áll, hogy Dávid elbújt Adullam barlangjában, és amikor ezt meghallották testvérei és apjának egész rokonsága, elmentek hozzá. Ez jelenthette azt is, hogy őbenne látták a jövődő csillagát, és igyekeztek a kor szokása szerint előre, mint családtagok, biztosítani a maguk helyét az új uralomnál, de jelenthette azt is, hogy Saul üldöztetése az akkori kor szokása szerint kiterjedt az egész családra, és majdnem bizonyos, hogy három olyan harcias ember, mint Joáb, Abisaj és Aszáél, ebben a helyzetben a bujdosó, de egyben a harcot föl is vevő Dávid körében forgolódtak már. Név szerint először a 26. rész 6. versében szerepelnek, ahol is Dávid a maga táborában azt kérdezi a hettita Akhimélektől és Abisajtól, Cerúja fiától, Joáb testvérétől: „Ki jön el velem Saul táborába?” Abisaj így felel: „Én elmegyek veled.” A 7. vers szerint Dávid és Abisaj éjjel mentek a hadinép közé, látták, hogy Saul ott fekszik és alszik a szekértáborban, a lándzsája pedig a földbe van szúrva a fejénél. Akkor ezt mondta Abisaj Dávidnak (8. vers): „Most kezdedbe juttatta Isten az el-lenségedet, hadd szögezzem hát a földhöz lándzsám egyetlen dobásával, másakra már nem lesz szükség.” Dávid azonban ezt felelte Abisajnak (9. vers): „Ne pusztítsd el, mert ki emelhet büntető kezet az Úr fölkenntjére?” Majd ezt mondta Dávid (10. és 11. vers): „Az élő Úrra mondom, hogy megveri az Úr, vagy úgy, hogy eljön halála, vagy úgy, hogy harcba megy, és ott vész el. – Az Úr őrizzen meg attól, hogy kezet emeljek az Úr fölkenntjére! Csak a lándzsát vedd el a feje mellől meg a vizeskorsót, és menjünk!” A következő versek szerint Dávid ezután átmegy a hegy túlsó oldalára, és onnan kiabálja át Saulnak, hogy már másodszer esik meg vele ilyen helyzet, hogy, íme, alkalma lett volna megölni, és ő megkímélte az életét, miért üldözi őt Saul? Saul megint kibékül Dáviddal, de aztán ki-kí megy a maga útjára.

Már itt felvázolódik Dávid és a Cerúja-fiúk egymáshoz való viszonya, az, hogy Dávid mindig a szelídebb és engedékenyebb, a nagylelkűbb álláspontot képviseli, a Cerúja-fiúk pedig mindig az erőszakosabbat és az ádázabbat. Itt Abisaj a főszereplő, de csakis itt, a következőkben ezt a főszerepet Joáb fogja átvenni,

Az itt közölt szerkesztett szöveg eredetijét, amely egy 1972 és 1974 között magnóra mondott gondolatmenet gépirásos változata, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában lévő Bibó István-hagyatékban találhatjuk Ms 5113/8. szám alatt.

A szerző nem a közismert Károli-, illetve Káldi-féle Biblia-fordításokból idéz.

Az írást közreadja Dénes Iván Zoltán.

aki Dávid alatt lassan a haza fővezérévé emelkedik. Ezt követően, a 31. rész tanúsága szerint, Saul egész családjával, fiaival hadba indul a filiszteusok ellen, a csatát elveszti, és abban fiaival együtt odavész. Erre Saul nagybátyja, a másik verzió szerint unokatestvére, Abnér, Saul egyik életben maradt fiát, Isbósetet teszi királlyá Júda felett. Isbóset azonban csak az izraeli rész felett király, a későbbi júdai királyság területén Dávidot emelik királlyá, és két évig tart a két ellenkirálynak egymással való háborúsága.

Sámuel II. könyve 3. részében az áll, hogy Isbóset súlyosan megsérti protektorát és hadainak vezérét, Abnér: azzal gyanúsítja meg, hogy egyik ágyasával hált. Abnér ezen mérhetetlenül főlháborodik, szemére hányja Isbósetnek hálatlanságát, és közli vele, hogy otthagyja őt, sorsára hagyja Saul házat, és átmegy Dávidhoz. El is ment Dávidhoz, aki lakomát készített számára, utána azt mondta Abnér Dávidnak: „Elindulok és elmegyek, hogy idegyűjtem egész Izraelt az én uram, királyom elé. Kősenek veled szövetséget, és légy király mindenek felett, amit csak kívánsz.” Ezzel elbocsátotta Dávid Abnér, és ő elment békével.

Ideje megtudnunk, hogy ki volt ez az Abnér? Először Sámuel I. könyve 14. részének 50. versében szerepel. Ott ez áll: Saul hadseregpáncsnokának a neve Abnér volt, aki Saul nagybátyjának, Nérek volt a fia. Kis, Saul apja és Nér, Abnér apja is Abigail fiai voltak. Ezek szerint Abnér, Saul hadseregpáncsnoka ugyanúgy unokatestvér volt, ahogy Joáb, Dávid hadseregpáncsnoka unokaöcs. Ezzel szemben a Krónikák I. könyvének 8. részében a 33. versben azt olvashatjuk, hogy Nér Kisnek, Saul apjának az apja volt, ezek szerint Nér fia Saulnak a nagybátyja. Ennek különösebb jelentősége nincsen, legfeljebb az Abnér és Dávid közötti korszakot emeli ki, és egyben még jobban aláhúzza Dávidnak Abnér iránti tiszteletét, és hozzájárulása feletti örömét. Dávidnak Abnérrel való kapcsolata életének abban a döntő pillanatában kezdődik, amikor levágta Góliátot. Sámuel I. könyve 17. részének 57. verse szerint: „És amikor visszajött Dávid azután, hogy levágta a filiszteust, fogta őt Abnér és Saul elé vezette.”

Az előbb említett barlangjelenetnél is, amikor Dávid elviszi Saul lándzsáját és vizeskorsóját, a hegy túlsó oldaláról Abnérnek kiált Sámuel I. könyve 26. rész 13. és következő verseinek tanúsága szerint: „Abnér, nem válszolsz?” Abnér így válaszolt: „Ki vagy te, hogy így kiáltozol a királynak?” Dávid ezt felelte Abnérnek: „Te vagy az az ember, akihez fogható nincsen Izraelben? Miért nem vigyáztál uradra, a királyra? Hiszen bement valaki az embeim közül, hogy elpusztítsa uradat, a királyt!” Abnér sorsának a következő fordulója Sámuel II. könyve 2. részében olvasható a 17. versről, mikor Saul már meghalt, s Dávid és Isbóset között folyik a háború. Ekkor igen heves harc fejlődött ki, és Dávid szolgálói megverték Abnér és Izrael embereit. Ott volt Cerúja három fia: Joáb, Abisaj és Aszáél. Gyors lábú volt Aszáél, mint a vadkecske a mezőn. Üldözőbe vette Abnér, nem tért el útjában sem jobbra, sem balra Abnér mögül. Abnér hátrafordult, és ezt mondta: „Te vagy az, Aszáél?” Ő így felelt: „Én vagyok.” Akkor ezt mondta neki Abnér: „Térj el jobbra vagy balra, fogj meg egyet az ifjak közül, és annak vedd el a fegyverét!” De Aszáél nem akart elmaradni tőle. Abnér újra mondta Aszáélnak: „Maradj el tőlem, mert leterítetek a földre, és

akkor hogyan néztek bátyádnak, Joábnak a szemébe?” De ő nem akart elmaradni, ezért Abnér a lándzsa végével úgy hasba döfte, hogy a lándzsa a hátán jött ki, elesett, és nyomban meghalt. És akik csak arra a helyre értek, ahol Aszáél elesett és meghalt, megálltak. A következőkben Abnér és Joáb fegyverszünetet kötnek, és újból már csak akkor találkoznak, mikor Joáb értesül arról, hogy Abnér Dávidhoz pártolt, akit Dávid megvendégelt, és elbocsátott, hogy Izraelt az ő oldalára hódítsa.

Mindebből annyi derül ki, hogy Abnér nagylelkű, előkelő gondolkodású, kicsit becsületére kényes ember volt, akit ezenfelül Dávid személy szerint nagymértékben tisztelt. Ekkor következik a hű Joáb első, nagy, önkényes és saját akciója.

Sámuel II. könyve 3. részének 22. verse szerint éppen akkor jöttek meg portyázásukból Dávid szolgálói és Joáb, sok zsákmányt hozva magukkal, amikor Abnér már nem volt Dávidnál Hebronban, mert a király elbocsátotta őt, és elment békével. Amikor Joáb és egész serege megérkezett, jelentették Joábnak, hogy Abnér, Nér fia itt járt a királynál, de ő elbocsátotta, és elment békével. Joáb bement a királyhoz, és megkérdezte: „Mit tettél? Hiszen itt járt nálad Abnér! Miért bocsátottad el, hogy nyugodtan elmenjen?! Ismerheted Abnér, Nér fiát! Csak azért jött ide, hogy rászedjen, hogy kiismerje hadmozdulataidat, és mindent megtudjon, amit tenni akarsz.” Ezzel Joáb kiment Dávidtól, de követeket küldött Abnér után, akik visszahívták őt a Szirá kútjától. Dávid azonban nem tudott erről. Amikor Abnér visszatért Hebronba, Joáb félrevonta őt a kapu belső részébe, mintha titokban akarna vele beszélni, és ott hasba döfte. Így halt meg Aszáélnak, Joáb testvérének a véréért. A külső szemlélő előtt mindenesetre ez a vérbosszú volt a legkézenfekvőbb ok, illetve a kor felfogásába, ha azonban számba vesszük majd Joáb későbbi cselekedeteit, akkor látni fogjuk, hogy volt ennél lényegesebb motívuma is, hiszen nagyon jól tudta, hogy ő Abnér mellett csak a másodhegedűs szerepét játszhatja Dávid vezérkarában.

A 28. versről kezdve olvashatjuk Dávid reakcióját. Amikor Dávid később meghalt, hogy Abnér meghalt, ezt mondta: „Örökre ártatlan vagyok országgal együtt az Úr előtt Abnér, Nér fia véérének a kiontásában. Szálljon ez Joáb fejére és egész családjára; ne fogyjon ki Joáb házából a folyásos, a kiütéses, a mankón járó, a fegyvertől elhulló és a kenyérből szűkülő! Azért gyilkolta meg Abnér Joáb és testvére, Abisaj, mert az harc közben megölte testvérüket, Aszáélt Gibeonban.” Akkor Dávid ezt parancsolta Joábnak és az egész hadnépnek: „Szaggassátok meg a ruhátokat, öltözzetek zsákba, és gyászoljátok Abnér!” Dávid király pedig a halottvivők után ment. Így temették el Abnér Hebronban. A király hangosan sírt Abnér sírjánál, és sírt az egész hadinép is. A király ilyen énekkel siratta el Abnér: „Milyen gyalázatos halál jutott Abnérnak! Nem volt megköve kezéd, lábad nem volt bilincsbe verve, de úgy estél el, mint akit álnok kéz ejt el.” Ekkor még jobban siratta őt az egész nép. Még aznap eljött az egész nép, hogy étellel erősítsék Dávidot, de Dávid megesküdött, és ezt mondta: „Úgy segítsen Isten most és ezután is, hogy naplemente előtt sem kenyeret, sem mást nem eszem!” Amikor megtudta ezt az egész nép, helyeselte, ahogyan helyeselte mindazt, amit a király tett. És megértette mindenki, egész

Izrael, hogy nem a királytól eredt Abnének, Nér fiának a megölése. A király ezt mondta szolgálóinak: „Tudjátok meg, hogy ma nagy fejedelem esett el Izraelben! Én ugyan már fölként király vagyok, de gyenge; ezek az emberek, Cerúja fiai, hatalmasabbak nálam. Megfizet az Úr a gonosztevőknek a maga gonoszsága szerint.”

Ezzel kezdődik Joáb hűségének gyűlöletessé válása Dávid előtt. Egyelőre azonban Dávid elég erős ahhoz, hogy zsákba öltöztesse az egész hadinépet, köztük Joábot is, de csak ahhoz érez elég erőt, hogy a szolgálói előtt mondja el Joáb és testvérei iránti elkeseredését, ahhoz már, úgy látszik, nem, hogy Joábot letegye. A kor szokása nehezen engedte volna meg, hogy egy ilyen közeli rokontól, megbízható, hű hadvezértől egy ilyen kilengés miatt, csak úgy megszabaduljon. Hogy miként nyilvánul meg ezután Joáb hűsége, azt meglátjuk a következőkben.

Sámuel II. könyve 4. és 5. részéből megtudjuk, hogy Isbósetet saját szolgálói meggyilkolják, és Dávid egész Izrael és Júda fölött király lesz. A 8. részből kiderül, hogy Dávid folytatja győzelemsorozatát a szomszéd országokkal szemben, megveri a filiszteusokat, arameusokat, az edomitákat. A 10. fejezetben azonban, amely további háborúkról számol be, egy nem feltűnő, de mégis érdekes fordulatot látunk: az arameusok elleni újabb, nagyobb háborúba Joáb vonul ki, és csak a háború második szakaszában, a teljes győzelmet kivívó részben követi Dávid, és befejezi a háborút. Egy ízben, Rabba bevételénél, aminek egyébként majd amúgy is nagy jelentősége lesz, a 12. fejezet 26. részétől, ahol Joáb folytatja le az ostromot, Joáb még nagyon lojálisan elhívja Dávidot, hogy a végső bevonulás az ő nevével neveztesse el, ne Joáb nevével, innen kezdve azonban Dávid több háborúba nem vonul ki. Hogy ez renyheg-e, erélytelenség-e, öregedés-e, nehéz megmondani. A most következő Betsabé története azt mutatja, hogy Dávid még nem olyan nagyon öreg, úgy látszik azonban, hogy a Cerúja-fiúk céltudatos erélye Dávid számára olyan kényelmes helyzetet teremt, hogy immár nem ő hadakozik, hanem Joáb és Abisaj hadakoznak helyette.

A 11., párbeszédekben gazdag résszel kezdődik Dávid és Betsabé története, ami egyben fordulat Dávid és Joáb viszonyában.

Egy esztendő múlva, abban az időben, amikor a királyok háborúba szoktak vonulni, Dávid elküldte Joábot szolgálóival meg egész Izraellel együtt. Pusztították az ammóniakat, és körülzárták Rabbát. Dávid azonban Jeruzsálemben maradt. Egyszer estefelé, amikor fölkel a fekhelyéről, és a királyi palota tetején sétált, meglátott a tetőről egy asszonyt, aki éppen fürdött. Az asszony igen szép termetű volt. Dávid elküldött, és kérdezősködött az asszony felől. Ezt mondták neki: „Betsabé ez, Eliám leánya, a hettita Uriás felesége.” Akkor követeket küldött Dávid, és magához vitette őt. Az asszony bement hozzá, ő pedig vele hált. Azután hazament az asszony, de teherbe esett. Ezért üzenetet küldött Dávidnak ilyen szóval: „Teherbe estem!” Akkor Dávid ezt üzenté Joábnak: „Küldd hozzám a hettita Uriást!” Joáb el is küldte Uriást Dávidhoz. Amikor Uriás megérkezett hozzá, megkérdezte Dávid, hogy jól van-e Joáb, jól van-e a hadinép, és jól folyik-e a háború. Azután ezt mondta Dávid Uriásnak: „Menj haza, és mosd meg a lábadat!” Uriás kiment a királyi palotából, és utánavitték a király ajándékát. De Uriás

a királyi palota bejárata előtt urának a többi szolgálójával együtt feküdt le, és nem ment haza. Amikor jelentették Dávidnak, hogy Uriás nem ment haza, ezt mondta Dávid Uriásnak: „Hiszen útról jöttél! Miért nem mentél haza?” Uriás így felelt Dávidnak: „A láda, meg Izrael és Júda sátrakban laknak, az én uram, Joáb és uramnak a szolgálói pedig a nyílt mezőn táboroznak. Hogyan mehettek akkor én haza, hogy egyem, igyam, és feleségemmel háljak? Az életedre, a lelkedre mondom, hogy nem teszem ezt!” Akkor ezt mondta Dávid Uriásnak: „Maradj itt még ma, és holnap elbocsátlak!” Ott maradt tehát Uriás Jeruzsálemben aznap és másnap is. Azután hívatta őt Dávid, hogy vele egyék és igyék, és leitatta őt. De este urának a szolgálóival ment ki lefeküdni a fekvőhelyére, és nem ment haza.

A jámbor és becsületes Uriás tehát saját vesztét készítette elő azzal, hogy nem volt hajlandó hazamenni, nem hált a feleségével, és ezáltal lehetetlenné vált a teherbe ejtés gyalázatát eltörölni.

Régen azután levelet írt Dávid Joábnak, melyet Uriással küldött el. Ezt írta a levélben: „Állítsátok Uriást az arcvonalba, ahol legerősebb a harc, azután húzódjatok vissza, hogy levágják, és meghaljon!” Így történt, hogy Joáb Uriást a város ostrománál arra a helyre állította, amelyről tudta, hogy ott kemény harcosok vannak. Amikor kitört a városbeli férfiak, és megütköztek Joábnak, néhányan elestek a hadinép közül, Dávid szolgálói közül. Meghalt a hettita Uriás is.

És most következik egy párbeszéddé dramatizált rész, ahol szinte a hanghordozást is érezzük, s amelyből kiderül Joábnak a ravaszsága, amikor Dávidnak a kedvező hírt megmondja. Joáb jelentést küldött Dávidnak az ütközet egész lefolyásáról. Ezt parancsolta a küldöncnek: „Ha elbeszéd az ütközet lefolyását a királynak, és ha a király haragra lobban, és ezt mondja neked: Miért mentetek harc közben olyan közel a városhoz, hát nem tudátok, hogy a várfalról lelőhetnek benneteket? Ki ütötte agyon Abiméleket, Jerubbese fiát? Egy asszony dobott rá a várfalról egy malomkövet, és ezért halt meg Tébecben. Miért mentetek olyan közel a várfalhoz? Akkor így válaszolj: Szolgád, a hettita Uriás is meghalt.” A küldönc tehát elment, és amikor megérkezett, jelentette Dávidnak mindazt, amit rá bízott Joáb. És a küldönc elmondta a csata lefolyását, a várfalról hogyan lövöldöztek Dávid szolgálóira az íjászok. Akkor Dávid, ahogy Joáb előre látta, fölháborodott, és mikor fölháborodott, akkor mondta neki a küldönc: „És a te szolgád, a hettita Uriás is meghalt.” Ekkor szinte érezzük, hogyan változik meg Dávid hangja, aki a küldöncnek teljesen más hanghordozással felel. „Mondd meg Joábnak: Ne tartsd ezt olyan nagy bajnak, mert a fegyver hol ezt, hol azt pusztítja el. Harcolj még erősebben a város ellen, hogy bevegged azt. Így biztasd őt!” Amikor meghallotta Uriás felesége, hogy meghalt a férje, elsiratta őt. A gyász letelte után érte küldött Dávid, palotájába vitette, az pedig a felesége lett, és fiút szült neki. De az Úrnak nem tetszett, amit Dávid elkövetett.

Ezután következik a 12. részben Nátán próféta ismeretes föllépése: a példázat a gazdag emberről, akinek sok juha van, és a szegény ember egyetlen báránykáját vesz el. Dávid fölháborodik a szörnyű eseten, Nátán rámutat, hogy ő ez az ember. Dávid bűnbánatot tart. Akkor büntetésül Betsabé gyermeke meghal, Dávid siratja a gyerme-

ket, nem eszik, nem iszik. Úgy látszik azonban, hogy az Úr megelégedi a bűnhődésével, mert a 12. rész tanúsága szerint Dávid megvigasztalta a feleségét: bement hozzá és vele hált, az asszony fiút szült, akit Salomonnak neveztek el, és az Úr a szeretetébe fogadta őt.

Ezután következnek az a rész, amikor Joáb befejezi a harcot Rabba ellen, s az utolsó ostromra és a bevonulásra odahívja Dávidot: „Vedd ostrom alá a várost, és foglalj el, különben én foglalom el a várost, és akkor az én nevemről nevezik el.” Ilyen hű és lojális ember volt ez a Joáb. De az Uriás-üggyel Dávidot a cinikusává tette, és olyan hatalomra tett szert felette, aminek a keserves következményeit majd ezután fogjuk látni.

A 13. résszel kezdődik Absolon ismert története. Absolon Dávid király másodszülött fia, az elsőszülött Amnón, más anyától. Absolon szerelembe esik Amnón húgával, Támárral, elcsábítja, majd eltaszítja a lányt. Absolon csellel megöli Amnont, majd Dávid haragja elől – aki mélyen gyászolja fiát – elmenekül egy szomszéd királyhoz. És ebben a helyzetben, amikor a trónörökös és a király közt viszály támadt, megjelenik Joáb dilemmája: szeretné a maga pozícióját minden szituációban biztosítva látni. Ekkor a legokosabb és a legravaszabb magatartást veszi föl, amely még csak nem is antipatikus: a békeszerző sze-

repében lép fel. Itt újból megmutatkozik már előzőleg megismert ravaszsága. Elküld egy asszonyt Dávidhoz, hogy az adja elő a következő történetet: egyik fia agyonütötte a másikat, és most ezt az egyetlen megmaradatot is ki akarják végezni. Dávid az asszonynak igazat ad a panaszában, mire az asszony azt mondja: „Akkor mért teszel te ugyanígy, és mért taszítottad el a fiadat?” Dávid azonnal megnevezeli a szerzőt, és ezt kérdezi az asszonytól: „Nem Joáb keze van benne mindebben?” Az asszony elismeri, hogy a király milyen éleslátó: „Valóban a szolgád, Joáb parancsolt nekem. Azért tette ezt szolgád, Joáb, hogy a dolog más fordulatot vegyen.” Dávid erre így szól Joábnak: „Rendben van, megteszem ezt a dolgot, eredj, hozd vissza azt a fiút, Absolont.” Joáb áldást mond a királyra, elhozza Absolont, de a király ezt parancsolja: „Vonuljon vissza a maga házába, nem láthat engem.” Úgy is mondhatnánk későbbi, középkori, európai szóval, hogy eltiltotta őt az udvarból. Két esztendeig lakott Absolon Jeruzsálemben, akkor újból Joáb közvetítését kérte, és Joábnak sikerült kibékítenie a királlyal. Absolon azonban bizonytalannak érezte a maga pozícióját, talán egyébként is haragudott a hosszú száműzetésért, talán a trón öröklését látta bizonytalanoknak, úgyhogy fellázadt (Sámuel II. könyve 15. fejezet). Szerzett magának egy harci kocsit, lovakat és ötven embert. Reggelként odaállt a kapun át vivő út mellé, megszólított mindenkit, aki valamilyen peres ügyben a királyhoz ment, és azt mondta: „Nézd, a te ügyed helyes

Ö V A L A T T

Háromszor ugyanarról

A HORVÁTH MÁRTON-HAGYATÉKBÓL

1.

[Kézírással:] Révai elvtársnak
VI. 18. Horváth

l. Révai

Feljegyzés

a június 14.-én este tartott magyar szovjet fró-vacsoráról.

A vacsorán részt vettek szovjet részről: Szurkov, Tyihonov, Vasziljevicska [Wasilewska] és Ehrenburg elvtársak. Rajtuk kívül meghívott volt Anna Séghers [sic!]. A magyarok részéről részt vettek: Illés Béla, Kónya Lajos, Méray Tibor, Aczél Tamás, Nagy Sándor, Veres Péter, Lukács György, Komor Imre, Illyés Gyula és Nagy Péter.

Az alábbi három feljegyzés Sztálin halála után, de még az 1953. évi magyar politikai változások bekövetkezése előtt íródott. A szigorúan bizalmas jelentések címzettje Horváth Márton, az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője, aki mindhárom jelentést megküldte főnökének, Révai Józsefnek. Révai akkoriban a legszűkebb pártvezetés tagja volt: politikai bizottsági tag és egyben népművelési miniszter.

Az iratokat Horváth Márton bocsátotta rendelkezésemre. Az 1987-ben elhunyt politikus, fró és lapszerkesztő hagyatékát a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi. Standeisky Éva

A vacsora folyamán – az asztal melletti elhelyezkedés következtében – úgy folyt a beszélgetés, hogy Méray Tibor és Nagy Sándor Tyihonovval beszélgettek, Méray szerint Tyihonov túlnyomórészt indiai és pakisztáni újtjáról mondott anekdotákat; Szurkov körül Illés Béla, Kónya Lajos, Aczél Tamás és Komor Imre csoportosult, később hozzájuk csatlakozott Lukács György; Vasziljevicska Veres Péterrel beszélgetett, Ehrenburg pedig kezdetben Lukács Györggyel és Illyés Gyulával borokról és szivarokról, majd Séghers megérkezése után szinte az egész vacsora alatt kizárólag vele. A vacsora még be sem fejeződött egészen, amikor Séghers fáradtságára hivatkozva eltávozott; ettől kezdve Ehrenburg kizárólag Illyéssel beszélgetett.

A vacsora elején, amíg Ehrenburg nem szentelt neki figyelmet, Illyés nekem elég elítélően nyilatkozott a jelenlévőkről. Szurkovot kettős könyvelőnek nevezte, Tyihonovtól nem olvast semmit – mondotta. Ehrenburgról azt mondotta, hogy nem sokra becsüli; a „Vihar”-t sem tudta végigolvasni. Vasziljevicska műveit egyáltalán nem ismeri.

Ehrenburggal való beszélgetése közös párizsi élményeikkel kezdődött. Közös ismerőseikről való emlékeiket elevenítették fel. Ehrenburg igen dicsérte Sartre-t és Hemmingway-t [sic!]: Sartre-ról azt mondotta, hogy a leghatékonyabb mai drámaíró, csak ugyanaz a baja, ellenkező irányban, mint a szovjet irodalom legnagyobb részének: túltendenciózus. Hemmingway-t rendkívül tehetséges regényírónak tartja, akinek legjobb regényét nem olvasta ugyan, de azt hallotta róla, hogy rendkívül jelentős. A mi mai korunkat nem tartja alkalmasnak arra, mondotta, hogy nagy művet alkossanak az frók: nincs meg hozzá a kellő stabilitás. Illyés azt felelte, hogy ő ezt már régen mondja abban a formában, hogy mozgó fróasztalon nem lehet eposzt írni. Ehrenburg megmagyarázta, hogy ő elsősorban arra gondol, hogy manapság az fró modellje hallatlanul

és jogos, de nincs a királynál senki, aki meghallgasson téd. Bárcsak engem tennének bírónak ebben az országban, akkor bárki jönne hozzám, akinek peres ügye van, én majd igazságot szolgáltatnék neki." Majd további eszterdők múlva Absolon elkéredzkedett a királytól Hebronba, közben titokban odairányította párthíveit, és Hebronban kitűzte a lázadás zászlaját. Elsőre Dávid került hátrányba, el kellett menekülnie Jeruzsálemből. Sokan gyalázták, sokan melléje álltak, de a döntő csatának Jeruzsálemben kívül kellett lefolynia. Joáb ebben a helyzetben egyértelműen Dávid mellé állt. Motivumairól nem tudunk sokat. Lehet, hogy azért állt mellé, mert az ő esélyeit ítélte jobbnak, lehet, hogy azért, mert valóban érzett valamiféle személyes hűséget Dávid iránt, lehet, hogy számot vetett azzal, hogy a fiatal Absolonnál, annak fiatal párthíveivel szemben akkor se lenne sok lehetősége a hadvezérséghez, hogyha őmellé állna – Dávid viszont szőröstül-bőröstül a kezében volt. Fölálltak a döntő csatára: Joáb, Abisaj és a gáti Ittai voltak a hadvezérek, Dávid, mint az utóbbi időben mindig, messziről várta a csata eredményét. A csata, a 18. rész tanúsága szerint, Absolon vereségével végződött. Absolon egy ösvéren menekült, Dávid szolgálai kergették, az ösvér bement egy nagy tölgyfa sűrű ágai alá, Absolon fennakadt hajánál fogva a tölgyfán, és ott maradt ég és föld között. Meglátta ezt egy ember, és jelentette Joábnak: „Láttam, hogy Absolon egy tölgyfán függ.” Joáb ezt mondta: „Ha láttad, miért nem terítetted mind-

járt a földre? Azután gondom lett volna arra, hogy tíz ezüstöt meg egy övet adjak neked.” De az ember így felelt Joábnak: „Ha ezer ezüst ütné is a markomat, akkor sem emelnék kezét a király fiára. Hiszen fülünk hallatára parancsolta meg a király neked, Abisajnak meg Ittainak, hogy vigyázzatok arra a fiúra, Absolonnra.” Joáb ezt mondta: „Mit vesztegetem veled az időt” – és három dárdát kapva kezébe, beledöfte Absolon szívébe, mert még életben volt a tölgyfán. Aztán körülfogta Absolont Joáb tíz fegyverhordozó legénye, levágták és megölték. Joáb megfújta a kürtöt, a nép visszatért Izrael üldözéséből, Absolont pedig fogták, s beledobták az erdőben egy nagy gödrébe, és követ szórtak rá.

Joáb megint előveszi szokott, de most nem sokat érő ravaszágát. Sorra indulnak a küldöncök, hogy a királynak megvigyék a győzelmes csata hírért, de a bizalmas embereket sorra félretolja, hogy ne azok vigyék meg a királynak fia halálhírért, hanem egy idegent, egy etiópot küld. Dávid sorra kérdezi a küldöncöket, egyik sem meri megvallani, míg végre az etióp megmondja: „Úgy járjanak a király ellenségei, ahogy az a fiú járt.” Dávid erre megszagatta a ruháját, fölment a kapu fölött levő helyiségbe, sírt, és ezt mondogatta: „Fiam, fiam, Absolon, bárcsak én haltam volna meg helyetted, fiam, fiam, Abso-

gyorsan változik: az írónak úgyszólván nincs ideje a tüzetes megfigyeléshez, mert mire a modellt megfigyeli, az már nem olyan, mint amilyennek kezdetben látta. A beszélgetés ettől kezdve rendkívül felmelegedett. Ehrenburg azzal folytatta, hogy az egész mostani irodalompolitikát súlyosan helytelennek tartja: a párt és a kormány állandóan mennyiségi eredményekre törekszik, hogy a kiadott regények számával hathasson; pedig az irodalom az a terület, ahol a dialektika nem érvényes, és a mennyiség sohasem csap át minőségbe. Ha kimennénk – mondotta –, és megkérdeznénk a kint vacsorázó embereket, az olvasót, hogy mit szeret inkább; egy jó regényt, vagy száz rosszat, nyilván az egy jót választaná; de ha azt kérdeznénk, hogy egy rossz regényt, vagy száz rossz regényt kíván-e, akkor is az egy rossz mellett döntene. Most pedig a mennyiség növelésével állandóan a száz rossz regényt követeljük.

Ehhez kapcsolódva azt is mondotta, hogy ő az író-nevelést elhibázott úton járónak tartja. Nem igaz az, hogy írókat lehet iskolában nevelni. Ott csak álfrók nőnek. Az írókat csak az élet nevelheti, mint ahogy a nagy amerikai írók példája is mutatja: Faulkner, Whitman [sic!], Hemmingway egyaránt sok kínos és nehéz mesterségen keresztül tanulták megismerni és ábrázolni az életet.

A továbbiakban újra visszatérték Párizshoz. Illyés Pasternak [sic!] iránt érdeklődött, akit francia fordításaiból ismer, és igen tehetségesnek tart. Ehrenburg azt mondotta, hogy szerinte is az egyik legtehetségesebb költő. Mellette igen tehetséges még Martinov. Pasternaknak is igen szűk az olvasóközönsége, mint ahogy témaköre, nyelve is igen szűk; Martinov azonban már ki sem adja a verseit, megelégszik azzal, hogy kb. 50 barátjának fel-felolvassa őket, és azok jóknak tartják ezeket. Illyés rávágta, hogy erről ismerni meg az igazi költőt. Elmondotta, hogy ő maga is ír mostanában verseket, azonban ezeket le sem

tisztázza, mert ma nálunk csak az aktuális évfordulóra írt politikai verseknek van keletje, a többi ki sem adják. Ehrenburg azt felelte, hogy ez náluk is hosszú ideig így ment, de az utóbbi 2 hónapban döntő fordulat következett be, a folyóiratok általában tiszta lírai verseket is közölnek, amit ő igen egészséges fejlődésnek tart. A szocialista ember gazdagabb ember kell legyen minden vonatkozásban, és ha az egyik oldalon elszegényítik, ez az érzelmeik másik oldalán is meg fog mutatkozni. Illyés ezzel melegen egyetértett.

Még amikor a fiatal írók neveléséről volt szó, közbeszóltam, hogy ez engem közelről érdekel, mert magam kritikus vagyok, és a fiatal írók nevelésével bíztak meg az Írószövetségben. Erre Ehrenburg azt felelte: kritikus? az az osztályellenség. Próbáltam tréfára venni a dolgot, mire ő egészen komolyan kijelentette, hogy ő úgy gondolja, hogy az író osztályellensége a kritikus. Ettől kezdve érthető módon újra elhallgattam. Vitának az adott körülmények között értelmét nem láttam.

Azt hiszem ez volt a beszélgetés lényege. Kétségtelen, hogy a beszélgetés alapján Illyésnek gyökeresen megváltozott a véleménye Ehrenburgról. A vacsora után azt mondotta, hogy Ehrenburgot rendkívül okos embernek tartja, mert minden véleménye megegyezik az övével.

Vasziljevicska Veres Péter beszélgetéséből csak igen keveset hallottam, abból semmi sem tűnt fel; Kálmán Erzsébet, Vasziljevicska tolmácsa később elmondotta, hogy Veres egészen narodnyik nézeteket hangoztatott a közösség ősi és autonóm kultúrájáról. Vasziljevicska nem ment bele vitába, s azzal ütötte el, hogy a tolmácsoláson keresztül talán nem jól értette, mire is gondolt Veres, és másról kezdett beszélni.

Budapest, 1953. június 18.

Nagy Péter

lon!" Joábnak azonban jelentették, hogy a király sírva gyászolja Absolont. Ezért gyászra fordult a győzelem azon a napon az egész nép számára, mert meghallották, hogy bánkodik a király a fia miatt. Úgy lopakodott be a hadinép azon a napon a városba, ahogy a szegyet vallott hadinép szokott lopakodni, ha megfutott a csatában. És ekkor Joáb és Dávid viszonya teljesen megváltozik. Akkor Joáb bemegy a királyhoz a házba, és ezt mondta: „Megszégyenítetted ma minden szolgádat, akik pedig megmentették az életedet, fiadnak és leányaidnak az életét, feleségeidnek és másodfeleségeidnek az életét. Hiszen azokat szereted, akik gyűlölnék, és azokat gyűlöled, akik szeretnek. Ma kimutattad, hogy neked nem számítanak a vezéreid és szolgálid, bizony most tudtam meg, hogy jobban szeretnéd, ha mindnyájan meghaltunk volna is ma, csak Absolon élne. Most már kelj föl, menj ki, és beszélj szolgálidhoz szívhez szólóan, mert az Úrra esküszöm, hogy ha nem jössz ki, éjjelre már egy ember sem marad melletted! Ez pedig rosszabb lesz neked minden bajnál, ami ifjúságodtól fogva mostanáig ért téged.” Erre fölkel a király, és leült a kapuban. Az egész hadinépnek pedig kihirdették, hogy a király a kapuban ül, és az egész hadinép a király elé járult.

Ez a jelenet magáért beszél. A király, aki Abnér halálakor gyászéneket szerzett róla, és a temetési menet után ment, s nyilvánosan szégyenítette meg Joábot, most szó nélkül követi Joáb goromba szavait, a parancsára úgy szólván kiül a kapuba, és eljuttatja a győzelmes királynak e

gyászos jelenetét. Ez a 19. részben található, azzal a jellel együtt, amikor Dávid elkezdi üzeneteket küldeni Absolon bukott pártjának az embereihez, a szemükre hányja, hogy mért vonultak félre, és külön üzeni Amászának, a másik húga, Abigail és Jéter fiának, aki Absolon hadvezére volt: „Te az én húsom és vérem vagy. Úgy segítsen meg az Isten most és ezután is, hogy te leszel majd Joáb helyett a hadseregparancsnokom.”

Itt árulja el Dávid titkos szándékát, ami talán meglehetősen már Abnér szíves fogadtatásánál is, most pedig határozottan és végleg konkretizálódott. De nem számol Joábbal.

Sámuel II. könyvének 20. része szerint Dávid ellen felkelt egy Seba nevű ember. Akkor a király ezt a parancsot adta Amászának: „Szólítsd fegyverbe a júdaikat három nap alatt, és légy készen magad is.” El is ment Amásza, hogy fegyverbe szólítsa Júdát, de nem tudta végrehajtani a kijelölt határidőre. Akkor ezt mondta a király Abisajnak: „Ez a Seba még Absolonnál is nagyobb bajt hozhat ránk. Vedd magad mellé urad szolgálait, és üldözd őt, még mielőtt erős városokat talál, és elmenekül előlünk.” Kivonultak tehát vele Joáb emberei. (A jelek szerint Dávid Joábnak nem parancsolt semmit, de kivonultak.) Amikor ahhoz a nagy köhöz érkeztek, amely Gibeonnál van, eléjük jött Amásza. Joáb a ruhájára kardot kötött, hüvelyestül a csípőjére erősítve, úgy, hogy az onnan könnyen kihúzható legyen. Joáb megkérdezte Amászát: „Hogy vagy, testvérem?” (Amásza is unokatestvér volt.) Aztán Joáb megfogta jobb

2.

SZIGORÚAN BIZALMAS

[Kézírással:] L. Révai elvtárs
VI. 18. Horváth

Horváth Márton elvtársnak

Igen tisztelt Horváth elvtárs!

Felszólításodra közlöm Veled, hogy hosszan elbeszélgettem Alexej Szurkov elvtárral a Moszkvában megjelent magyar költői antológiáról, és arról a bírálatról, amelyet én írtam az antológia értékeiről és hibáiról. A beszélgetést Szurkov elvtárs kezdte el, az utcán, Tyihonov jelenlétében, ilyenformán: „Nagyon haragszom rád azért a cikkért, amelyet Hidas [Antal] ellen írtál!” A beszélgetést Szurkov szobájában folytattuk, négy szemközt. Szurkov kifejtette, hogy véleménye szerint a bírálat igazságtalan volt, mert ha vannak is az előszónak hiányosságai, azok eltörpülnek az antológia egész jelentősége mellett. Elmondotta, hogy milyen nehéz, szívós, lelkiismeretes munkát végzett Hidas, hogy a fordítások méltóak legyenek az eredetiekhez, és elmondotta, hogy milyen nagy hatása volt az antológiának a szovjet írókra. Én közöltem vele, hogy milyen nagy hibákat követett el Hidas a magyar történelem értékelésében, és főleg, hogy milyen sértő minden magyar kommunistára az, hogy a magyar Pártot csak egyetlen egyszer említi meg, Rákosi elvtársat pedig egyetlen egyszer sem. Az én történeti fejtegetéseimet sem nem fogadta el, sem nem utasította vissza. Ami a magyar Pártra és Rákosi elvtársra vonatkozik, az előszónak azt a részét egy új kiadásban át fogják dolgozni – közölte. De ezt elérhettük volna, mondotta Szurkov, ha Fagy-

jevnek vagy neki egy magánlevelet írok. Kár volt a kérdést nyilvánosságra hozni.

Kár a magyar irodalom helyzetét olyan színben tüntetni fel, mintha a magyar nemzeti egységfrontot, a történelmi hősokeket, Rákóczit, Kossuthot „baloldalról” jövő bírálat veszélyeztetné. Vannak más, komolyabb bajaink is. Az ilyen előszót majd akkor bíráljuk, amikor Illés Béla, Gergely Sándor és Kuczka Péter lesznek a magyar irodalom jobbszárnyán, a többiek valamennyien tőlük balra lesznek – vélte Szurkov.

Én ismét elméleti fejtegetésekre kezdtem, amit Szurkov azzal vágott el, hogy Rákosi elvtársnak más a véleménye erről a kérdéssel, mint nekem, mert egész bizonyos, hogy bár az előszó hiányosságait még jobban ismeri, mint én, az egész antológiát mégis nagy pozitíven értékelte. Szurkov szerint, mikor Rákosi elvtárs a télen Moszkvában volt, magához hívatta Hidas és feleségét, hosszan beszélt velük az antológiáról, és csak annak értékeiről beszélt, de nem a hibákról.

Ez után a közlés után, én nem azt bizonyítottam, hogy Hidas nagy hibákat követett el, hanem azt, hogy a bírálat célja a segítség volt, a hiányosságok kiküszöbölése – és nem (mint a moszkvai kiadó gondolta) Hidas további munkájának lehetlenné tétele. Szurkov most elmondotta, hogy a kritikám megjelenése után Moszkvában egy bizottságot alakítottak, az előszó ideológiájának megvizsgálására. A bizottság vezetője a SZKP Központi Vezetőségének egy tagja volt, aki egyik irányítója a Szovjetunió kultúrpolitikájának. Ennek a bizottságnak a határozata az volt, hogy a könyvet nem vonják ki a forgalomból, de az előszót egy új kiadásnál megváltoztatják, oly módon, hogy a Magyar Kommunista Párt és Rákosi Mátyás elvtárs szerepe kellő méltatást kapjon.

A vita meglehetősen éles hangon folyt. Ennek Szurkov azzal vetett véget, hogy régi emlékekről kezdett beszélni, arról, hogy

kezével Amászának a szakállát, hogy megcsókolja. Amásza nem is ügyelt a kardra, amely Joáb kezében volt. Az pedig a hasába döfte, és kiontotta belét a földre. Nem kellett megismételnie, mert meghalt. Amásza vérbe fagyva feküdt az országút közepén. Amikor egy ember látta, hogy az egész nép megállt ott, félrehúta Amászát az útról a mezőre, és rádobott egy ruhát. Miután elvitték az országútról, mindenki Joáb után vonult, és üldözték Sebát.

A továbbiakban nem esik szó arról, hogy Dávid hogyan reagált Amásza megölésére. Hogyan is reagálhatott volna? Ha Absolon megölésekor eltúrte azt, amit Joáb neki leközött, akkor most, ez után a szánalmas kísérlet után, hogy Amászát tegye Joáb helyébe, mi mást tehetett, mint azt, hogy hallgatott.

A 21. fejezetben még egyszer szó esik arról, hogy Dávid csatába indul – tévesen állítottam, hogy Rabba alatt szerepelt utoljára –, de itt külön meg van említve, hogy Dávid már elfáradt, úgyhogy majdnem leterítették, és az emberei azt mondták, hogy ne menjen velük többet harcolni.

Ez után már csak a végkifejlet van hátra. A Királyok I. könyvének 1. része szerint Dávid élemedett korú öregember lett, s nem tudott fölmelegedni, bár betakargatták ruhákkal. Udvari emberei kerestek neki egy fiatal szüzet, hogy a király szolgálatára álljon, ápolja, és az a karjaiban fölmelegedjék. Találtak is egyet, a sunembeli Abiságot. Ez a lány igen szép volt, ápolta és szolgálta a királyt, de Dávid nem élt vele.

Adónija az ismert családja szerint a király negyedszülött fia volt. Amnón és Absolon halottak voltak, a harmadszülöttről soha semmi szó nem esik: vagy meghalt, vagy nem jött számításba valamely ok miatt. Adónija tehát nem merő elbizakodottságból remélte a trónöröklést, hanem egyszerűen ő következett volna soron. Az összes történeti kommentátor egyetért abban, hogy a Dávid királyt követő Salamont lényegében udvari, hárembeli, asszonyi intrika juttatta uralomra. Mert Adónija elbízta magát és ezt mondta: „Én leszek a király”. Szerzett magának harci kocsikat, lovakat és ötven férfit; tárgyalt Joábal, Cerúja fiával, Ebjátár pappal, és ezek segítettek. Viszont Cádók pap, Benája, Jójada fia, Nátán próféta és Dávid más vitézei nem tartottak Adónijával. A Salamon uralmának bűvölete alatt álló történészek Adóniját összeesküvőként, Salamon párthíveit pedig Dávid hű embereiként tartották számon, az a valószínű azonban, hogy a két párt egyszerűen két viaskodó párt volt, és Adónija igényei voltak a jogosabbak. Az udvari intrika így alakult ki. Akkor ezt mondta Nátán, a próféta Betsabénak, Salamon anyjának: „Nem hallottad, hogy Adónija, Haggit fia lett a király úgy, hogy urunk, Dávid nem tud róla? Jöjj azért, adjak neked tanácsot, hogyan mentsd meg életed és fiadnak, Salamonnak az életét. Eredj, menj be Dávid királyhoz és mondd ezt neki: Uram, király, te azt ígérted esküvel a te szolgálódnak, a te fiad, Salamon lesz utánam a király, és ő fog a trónomra ülni. Miért lett

keves híján 23 esztendő előtt, hogyan voltunk együtt kihallgatáson Sztálin elvtársnál, milyen nyugodtan és tárgyilagosan lehetett tárgyalni.

Sokáig melegedtünk hasonló visszaemlékezéseken, míg Szurkov újra visszatért az antológia kérdésére. Kb. ezekkel a szavakkal: Milyen szerencsések van, hogy Rákosi olyan nagy ember, mint amilyenek mi megismertük! Nagyszerűen jellemzi őt épp ez az antológia ügy. Hidas sem haragszik az elkövetett hibákért, és terád sem azért, hogy túl szigorúan bíráltad azokat a hibákat, amelyek nem is olyan veszélyesek. Jó lenne, ha minden népi demokráciában volna egy Rákosi...

Egy negyedóra múlva még egyszer visszatért az antológia kérdésére, valahogy így: nagyon szükséges lenne, ha állandó levélváltásban maradnánk, akkor, mielőtt bevernénk egymás fejét, tisztáznánk a kérdéseket, és bizonyára mindig arra a megállapodásra jutnánk, hogy semmi ok sincs, hogy egymás fejét beverjük.

A hosszú és szenvedélyes vita így teljes kiengeszteléssel végződött.

Ez a beszélgetés f. hó 16.-án folyt le.

[Kézírással:] 953. VI. 18. Kommunista üdvözléssel
Illés Béla

3. [Kézírással:] L. Révai elvtárs
VI. 24. Horváth

L. Révai VI. 25.

Feljegyzés

a Szurkov elvtárral folytatott beszélgetésről.

(Jelen voltak: Darvas József, Kónya Lajos, Aczél Tamás, Illés Béla, Gergely Sándor és Király István)

Szurkov elvtárs beszámolt a szovjet irodalom újabb kérdéseiről, a fejlődés problémáiról. A következő kérdéseket emelte ki:

1. A konfliktus és szatíra kérdése. Elmondta a Sztálin elvtársnál lefolyt írói beszélgetés egyes mozzanatait.

2. A dráma és a film elmaradásának kérdéseiről beszélt. Ennek legfőbb okát a konfliktusmentesség hamis elmélete mellett a csinovnyik szellemben, a bürokrata szellemben jelölte meg.

3. Beszélt a jelen tematika feldolgozásával kapcsolatos nehézségekről, és az ezzel kapcsolatos problémákról. (Itt említette, hogy az utóbbi időben jobbra csak történelmi filmek születtek – ismét egy film Péterről, Bolotnyikovról stb.)

4. Végül, a mi kérésünkre az útitársak, a „hallgató írók” szempontjából ismertette a szovjet irodalom fejlődését.

Úgy éreztük, hogy a beszélgetés során Szurkov elvtárs elsősorban a következő problémákra akarta felhívni figyelmünket:

1. Törekedjünk rá, hogy íróink elsősorban a jelen tematika felé forduljanak.

2. Harcoljunk a bürokratizmus minden jelensége ellen, ne tőrjünk az irodalom területén a csinovnyik szellemet. Az írói művel való lélektelen bánásmódnak, a túlszervezésnek, a túlzott centralizálásnak több, megdöbbentő, figyelmeztető példáját mondta el (például Szofronov darabja „Másként élni nem lehet”, mire színpadra került, egészen más darab lett, mint ahogy Szofronov megírta). A Filmügyi és Művészeti Minisztérium nem engedte kibontakozni az egyes színházak, az egyes filmgyárak sajátos profilját, ő lépett fel minden esetben „megrendelőként”, ahelyett, hogy hivatásának megfelelően karmester lett volna a sokhúri és sokszínű zenekarban. A filmekbe milliókat öltek bele, de bürokratikus huzavonák, a forgatókönyvekkel való labdázás miatt filmek mégsem szü-

akkor Adónija a király? Amíg te a királlyal beszélsz, én is bemegyek, és megerősítem szavaidat." Megérkezett Nátán próféta, jelentették ezt a királynak. Nátán azt is elmondta Dávidnak, hogy Adónija meghívta az összes királyfiakat, Ebjatar papot és Joábot, csak Salamont nem hívta meg. Dávid király így válaszolt: "Hívjátok hozzám Betsabét." Akkor a király megesküdött, és ezt mondta: "Az élő Úrra mondom, aki megváltott minden nyomorúságból, hogy megígértem, hogy a te fiad, Salamon lesz utánam a király. És így is cselekszem a mai napon." Úgyhogy behívták az összes udvari embert és Salamon párthíveit, s Salamont királlyá kenték. Megfűjták a kürtöket, és az egész nép ezt mondta: "Éljen Salamon király!" Mikor Adónija és párthívei ezt meghallották, megrémültek és szétszéledtek, ki-ki ment a maga házából, és elment mindenki a maga útjára. Adónija kegyelmet kért, és egyelőre kapott Salamontól.

Ezután következnek a Királyok I. könyve 2. részében Dávid utolsó intelmei Salamonhoz, melyek nagyon szép és épületes tanácsokkal kezdődnek: "Én már elmegyek azon az úton, amelyen minden földi ember elmegy. Légy erős, légy férfi. Tartsd meg, amit Istened, az Úr rád bízott, járd az ő útján, tartsd meg rendelkezéseit, parancsolatait, döntéseit és intelmeit, ahogyan meg vannak írva a Mózes törvényében. Akkor boldogulsz mindenben, amit teszel és ahová fordulsz, akkor teljesíti az Úr a neked adott ígéretet: Ha vigyáznak fiaid útjukra, és állhatatosan előttem

járnak, teljes szívvel és teljes lélekkel, akkor nem vesznek ki utódaid Izrael trónjáról."

És most hangot vált Dávid, és következnek intelmeinek kevésbé épületes részei: "Te is tudod, mit követett el ellenem Joáb, Cerúja fia, mit tett Izrael két hadseregparancsnokával, Abnérel, Nér fiával és Amászával, Jéter fiával, amikor meggyilkolta őket, vért ontván békességnek idején, és úgy mocskolta be vérrel dereka övét és lába saruját, mintha háború lett volna. Bánj vele bölcsesség szerint, és ne engedd, hogy ősz fejjel békességgel szálljon alá a koporsójába."

Ezután Dávid még különböző utasításokat adott, részben hogy Salamon kivel legyen kegyes, részben hogy még kit bocsásson alá vérrel a koporsójába, majd meghalt.

Hamarosan sor kerül Salamon bosszúállására. Először Adónijával számol le, kihasználva annak oktalanságát, hogy Dávid utolsó idejének az ápolónőjét, a sunembeli Abiságot kérte feleségül. Erre Salamon a Dávid által rábízott bölcsességről elfeledkezve, minden különösebb kötőrfalazás nélkül megöleti Adóniját. Ezután következik Joáb. Joáb mikor meghallotta, hogy Adóniját megölték, bement az Úr sátorába, és megragadta az oltár szarvait. Akkor jelentették Salamon királynak, hogy Joáb az Úr sátorába menekült. Salamon elküldte Benáját, Jojáda fiát ezzel a paranccsal: "Menj, és öld meg őt." Benája el is ment az Úr sátorához, és ezt mondta Joábnak: "A király azt parancsolta, hogy jöjj ki." Ő azonban így felelt: "Nem megyek, itt

lettek. Az írókat elhalmozták szempontokkal, és ezzel egy jól megszerkesztett művet is lazává, széthullóvá tesznek. (Itt említette, hogy hallomása szerint a „Föltámadott a tenger”-t is az utólag bevévésre javasolt szempontok sokasága tette lassított menetűvé.) Elmondotta, hogy Fagyjev 19-ében nincs ott például sem a párttitkár, sem a DISZ-titkár, és a regény mégis jó, míg viszont más művekbe mindenkit be akarnak fratni.

3. Figyelmeztetett bennünket a sokszínűségnek és színvonalnak fontosságára. Ne engedjük az élet gazdagságát leszűkíteni. A jelen tematika felett érzett örömünk sose feledtesse velünk a színvonal jelentőségét, a művészi igényt. Beszélt arról, hogy náluk megvolt ennek a veszélye, a Honvédő Háború után. 1952-ben például több mint ötven író kapott Sztálin-díjat, ez veszélyeztette ennek a nagy kitüntetésnek a jelentőségét, ösztönző hatását: megszűnik a versenyszellem. Említette, hogy még olyan kimagasló műveknél is, mint Babajevszkij, Nyikolajev és Malcev könyve sem volt helyes a színvonal igényről megfélemedezni, mert ha – akár jó műveknél is – erről megfélemedezünk, akkor mindig felbátorodik a selejt, a ponyva. Ha van egy-egy követelménye a pártnak az irodalommal szemben, nem szabad megelégedni azzal, hogy az „üres helyet” rossz művek töltsék be. Például a szatíra hiányzott, és most egy csomó író kezd szatírárt írni, hiba ha a színházak megelégszenek fércekművekkel is.

4. Erősen hangsúlyozta az útitárs írókkal való állandó helyes foglalkozást. Itt két jelszót igyekezett a szívünkre kötni: elviség és türelem. Nem szabad sem liberálisnak lenni, sem pedig szektánsnak [sic!]. Példákat hozott a szovjet irodalom fejlődéséből: mi lett volna, ha a szektánsok „lefejezik” Alexej Tolsztojt, Tyihonovot, Ehrenburgot, Fegyint stb. Viszont azt sem szabad soha elfelejteni, hogy az ellenséggel szemben nincs

kímélet. Az útitársakkal való bánásmódnál különösen olyan példákat hozott, amelyek arra mutatnak, hogy az útitársak nevelése a mai témákkal való foglalkozáson keresztül történik. Ehrenburg rosszul írta meg ugyan először az első öt éves tervet, Tolsztoj rosszul írta meg először a Golgotát, de ez volt az előfeltétele, hogy később jól tudjanak mai témákról írni. Említette, hogy nagyon kell vigyázni az írókkal való bánásmódra, nehéz itt dolgozni, s a dialektikát a legpontosabban kell alkalmazni. Sosem szabad elfelejteni, hogy az irodalom speciális terület.

(Közvetlenül magyar dolgokról egyszer beszélt – a filmjeinkről. A népi demokratikus filmeket a szovjet sajtó nagy szeretettel és elismeréssel figyeli, mert látja bennük a becsületes törekvést, de mi ne feledkezzünk meg arról, hogy a filmjeink még unalmasak. Az első lépéseket tevő gyermeknek kijár a kímélet, és helyes az, ha elismerőleg ír pl. a Pravda, de gondoljunk arra a problémára is, amit előzőleg mondott. – Közülünk Darvas József elvtárs ismertette irodalmunk fejlődését, az Írókongresszust és az azt követő időket. Ehhez Kónya és Király elvtársak szóltak hozzá. Az idő jelentős részében Szurkov elvtárs beszélt a saját tapasztalataikról, mindig hangsúlyozva, hogy ne feledjük: más nálunk a helyzet, és nem lehet a mi viszonyainkra mechanikusan alkalmazni a szovjet módszereket, – pl. az útitársakról beszélve hangsúlyozta, hogy náluk még az útitársak többsége is a forradalom szülőtte volt.)

Budapest, 1953. június 24.

Aczél Tamás – Király István

akarok meghalni." Benája kicsit meghökkent, nem merte az oltár szarvánál megölni, megvitte a királynak a választ, hogy mit beszélt Joáb, és ő mit felelt neki. Erre azt mondta neki a király: „Tedd meg, amit kíván, öld meg, és temesd el. Így hártod el rólam és apám házáról a Joáb által ok nélkül kiontott vért.” És elismételi Dávid utasítását: „Őt büntesse meg az Úr azért a vérontásért, hogy megölt magánál két igazabb és jobb embert, fegyverrel gyilkolva meg őket apámnak, Dávidnak a tudta nélkül, Abnért, Nér fiát, Izrael hadseregparancsnokát és Amászá, Jéter fiát, Júda hadseregparancsnokát. Szálljon kiontott vérük Joáb fejére és utódainak fejére örökre. Dávidnak és utódainak, házáknak és trónjának pedig adjon az Úr békét örökre.” Elment tehát Benája, Jójáda fia, rárohant Joábra és megölte. Hazájában, a pusztában temették el, helyette a király Benáját, Jójáda fiát állította a hadsereg élére.

Egy dolog föltűnő még abban, hogy Dávid mit ró fel Joábnak. Felrója Abnért és Amászá. Valóban, ez a kettő

volt az, ami a tisztességes háború szabályai szerint is orgyilkosság. Két dolgot azonban nem ró fel: nem rója fel Uriás meggyilkolását, oka volt rá. Nem rója fel Absolon meggyilkolását sem, ezt nehezebb megmondani, hogy miért. Egyrészt ez a gyilkosság nem ütközött a háború törvényeibe, másrészt, ha Absolon élt volna e pillanatban, akkor Salamon királysága valószínűleg szóba se jött volna. Ez talán finom tapintat volt a részéről, mindenesetre a két kevésbé drámai – bár a szabályok szempontjából súlyosan fölroható – gyilkosságát rója föl Joábnak Salamon is.

Dávid szájából mindenesetre ez a nagyon erkölcsös ítékezés egy kicsit rosszul hangzik, de értékelte azt a végső elkeseredést, ami Dávidban a kibírhatalanul hű és minden más konkurens hűséget legyilkoló Joábbal szemben az évek során összegyűlt.

Ez Joáb konok és kegyetlen hűségének a története. Egy olyan hűségé, mely halálra gyötörte, és véres bosszúállásig keserítette azt, akire irányult.

Elias Canetti Hacsija doktor hirosimai naplója

Az elolvadt hirosimai arcok, a vakok szomjúsága. Kiálló fehér fogak egy eltűnt arcban. Az utcákat hullák szegélyezik. Egy halott férfi a kerékpáron. Holttestekkel telezsúfolt tavak. Egy orvos, akinek negyven seb borítja a testét. „Él még, doktor úr? Él még?” Hányszor kell ezt hallania. Előkelő látogató: a kegyelmes úr. A főhivatalnok tiszteletére a beteg felül az ágyban, és úgy érzi, jobban van.

Éjszakánként a lobogó tüzek, az egyetlen világosság a városban; hullákat égetnek. Szaguk az égett szardíniára emlékeztet.

Mikor megtörtént, az első, amit észrevett magán, az volt: hogy teljesen meztelen.

A csönd: minden szereplő hang nélkül mozog, olyan az egész, akár egy némafilmben.

A látogatók a beteg ágyánál a kórházban: az első tudósítások arról, hogy mi történt, arról, hogy Hiroshima megsemmisült.

A 47 rónin városa; ezért választották ki?

Micsihiko Hacsija orvos hirosimai naplója 1945. augusztus 6-tól – az atombombba ledobásának napjától – szeptember 30-ig tart; összesen 56 napot ölel fel.

Irodalmi igényességgel íródott, ugyanaz a pontosság, finomság és felelősségérzet jellemzi, mint a japán irodalom sok más alkotását.

Egy modern orvos, aki mégis annyira hamisítatlanul japán, hogy egy percre sem inog meg a hite a császárságban, még akkor sem, amikor az bejelenti a kapitulációt.

Ebben a naplóban szinte minden oldalon találni olyasmit, ami elgondolkodtat. Többet tudunk meg belőle, mint bármely más későbbi leírásból, azért, mert itt mi magunk is végigkísérhetjük a kezdet kezdetétől azt, hogy mennyire rejtély az, ami történt: egyszerűen nincsen rá magyarázat. A szerző, aki halottak és sebesültek között él, miközben maga is szenvedő alanya a történeteknek, apró mozaikdarabkákból próbálja összerakni a tényállást: ahogy mind több és több ismerethez jut, úgy következtet mindig másra és másra, a találgatások újabb és újabb teóriákat szülnék, ezeket aztán különböző kísérletekkel kell ellenőriznie.

Ebben a naplóban nincs egy hamis szó; de semmi olyan hiúság sincs, amiben ne lenne szemérem.

Ha volna értelme azon gondolkozni, hogy melyik az az irodalmi forma, amelyikre egy tudni és látni vágyó embernek ma elengedhetetlen szüksége van, akkor ez az.

Minthogy az egész egy kórházban játszódik, a figyelem kivétel nélkül emberekre irányul; azokra, akik felkeresik az intézményt, és azokra, akik működtetik. Nevekről esik említés, viselőik pár napon belül már halottak. Mások a Hirosimán kívüli falvakból, városokból jönnek látogatóba. Az a túlradó öröm, mikor valakit életben találnak, pedig már halottnak hitték. A kórház a legjobb a városban, valóságos paradicsomi hely ahhoz képest, hogy milyen a többi, mindenki ide próbál bekerülni, sokaknak sikerül is. Éjszakánként az egyetlen világosság a városban: a lobogó tüzek fényei – az eléggé holttestek szolgáltatják ezt a világosságot. Később egy magányosan égő gyertya körül képződik egy hármast csoport: a *pikadon*-ról, az Eseményről beszélnek.

Mindenki próbálja a másik beszámolója segítségével kiegészíteni, amit tud; olyan ez, mintha az embernek csupa véletlenszerűen fölvetett és szanaszét heverő kockát kellene egyetlen filmmé összefoldoznia;

Az írást a szerző *Das Gewissen der Worte* (Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1981) című esszéjéből vettük át.

aztán hol innen, hol onnan, de mindig jön hozzá egy-egy újabb darabka. Bemegy a városba, átvergődik a romhalmazon, vagy kincsek után kutat, majd visszatér a haldoklók folytonosan cserélődő társaságába, és reménykedik.

Japán ember még soha nem került olyan közel hozzám, mint ebben a naplóban. Pedig mi mindent összeolvastam róluk korábban! De csak most érzem úgy, hogy valóban ismerem őket.

Igaz volna, hogy csak akkor éljük meg mások életét úgy, mint a magunkét, mikor a legnagyobb szerencsétlenség sújtja őket? A szerencsétlenség volna az, ami még a leginkább közös az emberekben?

Valószínűleg ezzel függhet össze, hogy olyan mélységes ellenszenv él bennem mindenfajta idillel szemben, hogy annyira nem tudom elviselni az idillikus hangvételő irodalmat.

Hirosima esetében a leglényegesebb: hogy soha a történelemben embereket ilyen összpontosított csapás még nem ért. Hacsija doktornak a naplóban egy helyütt Pompeji jut eszébe. Csakhogy ez a hasonlat is sántít. Hirosimát olyan csapás érte, amit – előre pontosan kiszámítva mindent – emberek idéztek elő. A Természetnek ebben semmi szerepe nincsen.

A csapást ki-ki másként érzékeli, attól függően, hogy benn a városban éli át, vagy a városon kívül. Bent csak látni lehet, hallani nem; ott *pika* néven emlegetik, kint, ahol hallani is lehet, *pikadon* a neve. Jóval később jön a naplóban az, hogy egy férfi, aki látta a Felhőt – bár ő nem volt közvetlenül kitéve a hatásának –, leírja, milyen volt. A férfit lenyűgözi a Felhő szépsége: az a színes fény, az, hogy olyan markánsan kirajzolódnak a kontúrjai, az, hogy olyan egyenes sugarak szóródnak szét belőle az égbe.

Mit jelent a *túlélés* egy ilyen méretű a katasztrófa esetében? Ezek a naplófeljegyzések, mint mondtam, egy orvostól származnak, egy rendkívül lelkiismeretes, modern orvostól, aki, bár tudományos gondolkodáshoz szokott, eleinte föl se tudja fogni, mivel van dolga, annyira új, még számára is, ez a jelenség. Csak a hetedik napon értesül róla – egy kívülről jött látogatótól –, hogy ez a pusztító csapás, ami Hirosimát érte, egy atombomba volt. Egy főhivatalnok, akivel jó barátságban van, kosár őszibarackot hoz neki ajándékba: „Kész csoda, hogy ön túlélte – mondja Hacsija doktornak –, végtére is egy atombomba robbanása, az valami iszonyatos.”

„Atombomba?! – kiáltottam, és felültem az ágyban. – Ez az a bomba, amiről azt hallottam, hogy legelőbe tudná röpíteni egész Tajvant, pedig nincs benne több tíz gramm hidrogénnél!”

Látogatók már az első napoktól fogva jönnek hozzá; mindenki gratulál neki, hogy még életben van. Hacsija köztisztelőben álló férfiú, aki nagy népszerűségnek örvend; a hálás betegek, a hajdani osztálytársak és évfolyamtársak, a rokonok egymásnak adják a kilincset. Afőlötti örömük, hogy a doktor túlélte a katasztrófát, határtalan: mind álmélikodnak, és végtelenül boldogok; talán nincs is a földön nagyobb boldogság ennél. Szeretik Hacsiját, ugyanakkor, mint afféle csodát, meg is bámulják.

Ez a leggyakrabban visszatérő helyzetek egyike a naplóban. Ahogy a barátai, ismerősei örvendeznek, amikor életben találják, ugyanúgy örül ő is, valahányszor másokról ugyanezt a hírt hallja tőlük. Ennek az élménynek többféle változata is van: megtudja például, hogy őt és feleségét már halottnak mondták. – A kórház egyik lakója, aki élve kijutott az égő házból, de a feleségét már nem tudta kimenteni, halottnak hiszi az asszonyt. Rövidesen visszatér a házba, amely a lángok martalékává lett, hogy felkutassa a felesége földi maradványait. Talál is csontokat, azon a helyen, ahonnan a nő utolsó segélykiáltásait hallotta, ezeket visszaviszi a kórházba, és mélységes kegyelettel leteszi a házioltár elé. Két héttel később, amikor elviszi falura a felesége csontjait, ott találja magát az asszonyt, épségben, sértetlenül. Valahogy sikerült kimenekülnie az égő házból, egy arra jövő katonai teherautó vette föl aztán, és vitte biztonságos helyre.

Ez már több, mint hogy valaki életben maradt, ez már olyan, mintha valaki a halottaktól tért volna vissza; ennél erőteljesebb, ennél csodálatosabb élményben embernek aligha lehet része.

Ebben a kórházban, amely addig Hacsija doktor vezetése alatt állt, és ahol most egyszerre orvosként és betegként, mint afféle keveréklény fekszik, az egyik legkülönösebb jelenség az, hogy a halál fittyet hány minden szabályszerűségnek. Amikor összeégett embereket hoznak be – köztük olyanokat, akik már magukon viselik a halál bélyegét –, mindenki azt várná, hogy vagy meghalnak vagy meggyógyulnak. Szörnyű látni, ahogy állapotuk egyre rosszabbra fordul; néhányan azonban, úgy tűnik, túljutnak az életveszélyen, kezdik egyre jobban érezni magukat. Már azt hisszük, hogy megmenekültek, ekkor váratlanul ismét leveri őket lábukról a betegség, és most kerülnek csak igazán életveszélybe. Akadnak azonban olyanok is – köztük orvosok és ápolónők –, akik eleinte úgy festenek, mint akiket semmiféle sérülés nem ért. Erejük teljes

megfeszítésével, éjt nappallá téve dolgoznak, aztán hirtelen rajtuk is mutatkozni kezdenek a betegség jelei, állapotuk egyre súlyosabbá válik, végül meghalnak.

Az ember sohasem lehet biztos benne, hogy valaki csakugyan túljutott a veszélyen, a bomba okozta hatások olykor annyira késleltetetten jelentkeznek, hogy az minden orvosi prognózist halomra dönt. Az orvos csakhamar rájön, hogy sötétben tapogatózik. Igyekszik ugyan minden lehető módon segíteni, de amíg nem tudja, miféle betegségről van szó, addig úgy érzi, mintha visszacsöppent volna abba a korba, amikor még nem létezett orvostudomány, és kénytelen beérni azzal, hogy gyógyítás helyett csak vigasztalni tud.

Miközben egyre csak azon töri a fejét, hogy milyen természetűek lehetnek azok a kórjelenségek, amiket másokon észlel, Hacsija doktor maga is beteg. Ahányszor észrevesz valamit másokon, az mindjárt maga miatt is nyugtalanítani kezdi, olyankor a saját testét is végigvizsgálja titokban, nem jelent-e meg vajon rajta is ugyanaz a tünet. – A túlélés igencsak kétséges, és még sokáig nem tekinthető biztosnak.

Hacsija doktorban sohasem halványul el a halottak iránti tisztelet, és őszintén megdöbben, ha azt látja, hogy ez a tisztelet másokból kivész. Valahányszor átmegy abba a kis faépületbe, ahol egyik kintről érkezett kollégája a boncolást végzi, sohasem mulaszt el meghajolni a holttest előtt.

Kórházi szobájának ablaka előtt estéről estére halottakat égetnek. Közvetlenül e mellett a hely mellett, ahol ez folyik, ott áll egy kád, amely fürdés céljára szolgál. Amikor első ízben van jelen hamvasztásnál, Hacsija hallja, hogy valaki kiszól a fürdőkádból: „Hányat égettél el máma?” Ez a szituáció, amely a kegyelet minden elemét nélkülözi – itt egy ember, aki nemrég még élt, és most elégetik, ott meg egy másik, közvetlenül mellette, meztelenül egy fürdőkádban –, mélységesen felháborítja a doktort.

Ám néhány héttel később egy ilyen hamvasztás közben odafönn, kórházi szobájában már együtt vacsorál egy barátjával. Érzékeli „az égett szardíniára emlékeztető” szagot, és eszik tovább.

E napló becsületessége és őszintesége minden kétség fölött áll. Írója magas erkölcsi kultúrával rendelkező ember. Őt is, mint mindenkit, áthatja az a tradíció, amelyben származásánál fogva nevelkedett, ebből a hagyományos értékrendből nem kérdőjelez meg semmit. Kérdései, kételyei mind-mind az orvostudomány körén belül mozognak, mert ott szabad és szükséges is kérdezni, kételkedni. Hacsija hitt a háború értelmében, elfogadta hazája militarista politikáját; a tisztí kaszt viselkedésében ugyan megfigyelt egyet-mást, ami nem tetszett neki, hazafiúi kötelességének tartotta azonban, hogy erről hallgasson. Ez a való igazság. A napló azonban épp ettől válik sokkal érdekesebbé. Mert így nem csak azt élhetjük át, hogy miként rombolta le az atombomba Hirosimát – tanúi lehetünk annak is, hogy miként hat a napló írójára az, amikor tudatosodik benne Japán veresége.

Ebben a földig lerombolt városban az emberek nem az ellenségeiket élik túl, hanem a saját családjukat, kollégáikat, polgártársaikat. Még tart a háború, és az ellenség, akinek a halálát kívánják, valahol másutt van. Érzik, hogy veszély fenyegeti őket az ellenség részéről, honfitársaik pusztulása pedig növeli bennük a fenyegetettség érzését. A bomba esetében a halál főntről jön, ezért a válaszcsepés is csak valami távoli célpontra irányulhat; jó lenne, ha már *hallanának* erről.

Mindenki annyira szeretné, ha ezt végre megérné, hogy az áhított esemény látszólag be is következik. Néhány nap elteltével megjelenik egy máshová való ember, és mint százszázalékos ténnyt közli: megbízható forrásból tudja, hogy a japánok ugyanazzal a fegyverrel válaszcsepést mértek Amerikára, de ők nem egy, nem: több várost is a földdel egyenlővé tettek ugyanazon a módon.

A kórházban uralkodó hangulat azonnal az ellenkezőjébe csap át, mindenkit hatalmába kerít a lelkesedés, még a súlyos sebesülteket is. Az emberek ismét tömeggé válnak; azt hiszik, azzal, hogy így elfordították a fejük felől a végzetet, már meg is menekültek tőle. Valószínű, hogy amíg a lelkesedés tart, sokan csakugyan abban a hiszemben vannak, hogy ezek után nem kell meghalniuk.

Annál fájdalmasabb hát, amikor – tíz nappal a bombatámadás után – beüt a kapituláció híre. A császár még sohasem szólalt meg a rádióban. Igaz, a beszédét most se nagyon értik, ezúttal is ódivatú, udvari nyelven tartja meg. De a feletteseik – márpedig nekik tudniuk kell – megismerik az uralkodó hangját, és tolmácsolják a többieknek a proklamáció tartalmát. A császár nevének említésére mindenki, aki a kórházban egybegyűlt, mélyen meghajol. Az emberek azelőtt sohasem hallhatták a császár hangját, nem ez a hang rendelte el a háborút. De most ez rendeli el a háború befejezését. Ha nem ő mondaná, mindenki kételkedne a vereségben; neki elhiszik.

A kórház lakóit jobban lesújtja a vereség híre, mint az, hogy városuk elpusztult, mint a saját nyomó-

rúságuk, mint a gyötrelmes halál, amely sokuknak a szeme előtt lebeg. Ezek után senki sem fordíthatja el többé a végzetet; azt a kínt, amit a sebesülés és a halál jelent, mindenkinek teljes súlyával viselnie kell. Minden bizonytalan, ugyanakkor nincs egy szikra remény sem. Sokan lázadoznak ez ellen a reményvesztettség ellen, minek tétlenül tűrni, ők inkább harcolnának tovább. Kialakul két párt: az egyik amellel van, hogy fejezzék be a harcot, a másik amellel, hogy ne fejezzék be. A vesztesek tömege, még mielőtt teljesen felbomlana, kettéosztódik. De az a tábor, amelyik a háború folytatása mellett kardoskodik, maga sincs könnyű helyzetben: a császár parancsával helyezkedik szembe.

Érdekes végigkövetni, hogy az ezt követő napok során hogyan válik szét Hacsija doktor tudatában az a hatalom, amely a háború alatt maximálisan központosított volt; egy gonosz hatalomra – ez a hadsereg, amely az országot a katasztrófába sodorta, és egy jó hatalomra – ez a császár, aki az ország javát akarja. Egy hatalmi instanciát tehát Hacsija továbbra is érvényesnek tekint, ily módon az a rendszer, amely létezésének alapját alkotja, érintetlen marad. Ettől fogva gondolatai szüntelenül a császár személye körül forognak. Hacsija szemében az uralkodó, akárcsak az ország, a hadsereg áldozata volt. Ha valaki, hát a császár az, aki a leginkább sajnálatra szorul; a császár élete attól, ami történt, csak még értékesebb lett. Hiszen megalázták, olyasmért, amit ő egyáltalán nem akart, vagyis a háborúért. Ez viszont minden lojális alattvaló számára megengedhetővé teszi, hogy felkutassa az emlékezetében, volt-e benne is olyasmi, ami nem akarta a háborút. Azok a korábbi megfigyelések, amiket Hacsija a hadsereggel kapcsolatban tett, de soha nem mert volna szóvá tenni; a katonák arroganciája, butasága, megvetésük mindenki iránt, aki nem tartozik az ő kasztjukhoz – hirtelen hatalmas jelentőségre tesznek szert. Az eddigi ellenségek helyett – hiszen ellenük már nem lehet harcolni – ők, a katonák válnak a haza ellenségeivé.

A császár azonban egész idő alatt itt volt, és amíg ő él, addig biztosítva van az élet folyamatossága: ezért kellett megmenteni a képét még a várost sújtó katasztrófa idején is.

A napló vége felé található a császári képmás megmentésének története. Hacsija a 39. napon jegyezte föl, azért, mert csak akkor értesült róla. A mentés minden mozzanatát részletesen ecseteli. A császár képét néhány órával az atombomba felrobbanása után – a városban heverő haldoklók és súlyos sebesültek tömegén keresztül – a folyóhoz viszik. A haldoklók utat nyitnak: „A császár képmása! A császár képmása!” A képet egy csónakba mentik, és elviszik, ezután még ezrek és ezrek égnek el.

De Hacsiját nem elégtí ki ez az első elbeszélés a kép kimenekítéséről. Nem hagyja nyugton a történet, igyekszik további tanúkat felkutatni, elsősorban olyanokat, akik részt vettek ebben a magasztos cselekedetben. Naplójába egy második beszámolót is beilleszt. Rengeteg minden történt Hirosimában ezekben a napokban, ami dicséretet érdemel. Hacsija doktorban van méltányosság, senki érdemét nem hallgatja el. A dicséretet nagy gonddal és körültekintéssel osztja. De a császár képének megmentéséről túlradó lelkesedéssel beszél. Érződik, hogy az ő számára ez a legreményteljesebb dolog mindabból, ami történt: úgy hangzik, mintha nem is a kép – maga a császár élte volna túl ezzel a katasztrófát.

Változatlanul érkeznek hozzá a látogatók, akik nem győznek ámulni rajta, hogy életben van, és gratulálnak neki az életben maradáshoz. Örömeik még most is átsüt a feljegyzéseken, az olvasó kiérzi ezt a sorokból. A kórház ablaka előtt még sokáig folyik a hullák égetése, a halál tovább szedi áldozatait a betegek között. Olyan ez az egész, mint valami új, ismeretlen járvány. A pontos ok, a kórlefolyás még nincs kiderítve. Csak a boncolások nyomán válik lassacskán érthetővé, miféle kórral is van dolguk. Hacsijától egy pillanatra sem tágít a kíváncsiság, annyira szeretné kideríteni, mi is ez az újfajta betegség. Amilyen változatlanul él benne továbbra is az a hagyományos társadalmi struktúra, amely a császár személyében csúcsonylik ki, ugyanolyan épségben őrződik meg benne a modern orvos is. Hogy ez a kettő milyen természetesen megférhet együtt, hogy milyen kevéssé zavarja egyik a másikat, ezt az ő példáján keresztül értettem meg először.

De amit végképp nem kezdhet ki semmi ebben az emberben, az a holtak iránti tisztelete. Már volt szó róla, hogy milyen nehezen viseli el, hogy az emberek hozzászoknak a halálhoz; ő továbbra is nagyon komolyan veszi a halált. Az embernek sosincs olyan érzése, hogy a halottak valamiféle arctalan masszává olvadnának össze a szemében. Neki minden egyes ember számít, úgy gondol rájuk, mint személyekre. Ne feledjük: Hacsija orvos, és hivatásánál fogva ki van téve annak, hogy érzéketlenné válik a halállal szemben. De bármi történt is, végig az az érzésünk, hogy neki minden egyes ember fontos, aki élt; mindenki, még hozzá úgy, amilyen valójában volt, úgy, ahogy Hacsija őt az emlékezetében hordozza.

A szerencsétlenséget követő 49. napon emlénapot tart a halottakért. Kerékpárján bemegy a városba

és sorban felkeresi azokat a helyeket, amelyeket a halottak emléke megszentelt, a saját halottjáié és olyanoké is, akiről másoktól hallott.

Lehunytja a szemét, hogy láthassa egyik szomszédasszonyát, aki elpusztult, és az meg is jelenik neki. Mihelyt kinyitja a szemét, a kép eltűnik, megint lehunytja, és az asszony újból megjelenik. Próbál utat találni a romhalmazon keresztül, de nem mondhatni, hogy csak bolyong a városban, mert pontosan tudja, mit keres, és meg is találja: ezek a halottas helyek. Semmit sem könnyít meg magának. Minden embert maga elé képzel. Azt mondja, ő mindenkiért imádkozik. Kérdem én, voltak-e olyanok Európa városaiban, akik a pusztítás után végigjárták a halottas helyeket, és ilyen módon – úgy, hogy tisztán ott lebegett a szemük előtt az áldozatok képe – imádkoztak az elpusztultakért, és nemcsak a legszűkebb családjukért, hanem szomszédokért, barátokért, ismerősökért, sőt olyanokért is, akikkel nem is találkoztak, akiről csak mások mesélték el, hogy hogyan haltak meg? Magamtól sohasem mertem volna az „imádkozni” szót használni az-az kapcsolatban, amit Hacsija tett ezen a napon, de hát ő maga is ezt a szót használja, és nem ez az egyetlen alkalom, amikor buddhistának mondja magát.

(1971)

FORDÍTOTTA HALASI ZOLTÁN

Biankó

(OLDALVIZEK/6)

PARTI NAGY LAJOS

Eltelőben az év, és ezek a munkanapló-imitációk nem töredékei és oldalvizei semminek, legföljebb önmaguknak. Ez a hatodik, az utolsó Biankó. Hogy mivé lett, mivé nem, döntse el az olvasó. Az biztos, hogy nyersanyag volt, és nyersanyag lett (maradt?), valami eljövendő múltidézés megmunkált nyersanyaga: zárvány-szavak, álom-skcickek, clip-mondatok, az elsüllyedő történet jelzőfényei. Visszafelé már könnyű okosnak lenni, írtam a bevezetőben Vízke-resztkor, s most, hogy az év hatodik hatodáról, novemberrekről és decemberekről lennék volt írandó, most se könnyű, se okos nem vagyok. Önnön oldalvizemnek tartályhajójaként navigálok, dohogok körbe-körbe. És, igen, vizet viszek a tengerbe, mert hajózni nemcsak szükséges, hanem jó is. A szél ceruzaszaga, a sirályok, aki próbálta, tudja.

*

A húsbolti ablakban két gumifát nevelek pár hete, arasznyiak, van bennük valami valószínűtlen és archaikus. Növénny törpelovak, vaskos törzsön húsos nyelv-levelek, egy-egy lezuhan olykor. Redvesedik, aztán meghal. Reggel megsüti őket a nap, ropogtatják a klorofilt, kapnak kicsi vizet, hallgatnak egész nap. Zombor és Tivadar, tegnap és ma ez van a naptárban, legyen hát ez a nevük, törpelovak egy Flóra-cirkuszban, lehet a tárgyat bontogatni. Hogy gőzölögnek a hippodromi napsütésben. Vagy ha éjjel rájuk költözik a hold, hallani az óvatos cikogásukat, befelé nyerítenek, mintha sóhajt a háztartási jégcsap, olyanformán. Törpelólegyek szállták meg őket a napokban, valami tühégynyi bogarak, őket és engem, elmázolódnak és felülnek, rajcsúroznak az asztalon, a gépen, a képernyőn.

*

„Mert csak annyiban vagyunk képesek az ismeretlent rendezett történéssé tenni, amennyiben elindíthatjuk önmaga általi renddé szervezését” – írom ki a Friedrich von Hayek-idezetet valahonnan, egy késő ősről az évtized elején. Talán ilyesmi ez a munkamódszer, az oldalvizeké. Nem lennék meglepődve, ha Mészöly idézte volna, s én Mészölyből. Nem tudom.

*

Mikor elkezdem „ezt” összerakni (írni?) épp november hetediké van, a Téli Palota napja, valószínűtlenül jó idő, mint valami szelíd őszi lehellet, rövid ujjú ingben cigarettaznak a taxisofőrök a sarkon. Reggel úgy süt a nap, mintha üres üvegekkel dobálnák a Lövölde teret. Végigrobbantja a Rottenbiller utcát a fehér és keserű őszi nap. Kérész, a veterán.

*

Azt hiszem, tényleg könyvcím, úgy értem, nem fikció, bár most már nem vagyok biztos benne, lám, mi mivé változhat át, szóval könyvcím, füzetben, cédulán vagy tíz éve velem van: Birkner Tihamér: Kisvasúti gőz- és motormozdonyok kezelésének, karbantartásának sztahanovista módszerei. Nincs írva se évszám, se kiadó. Talán hogy pláne kisvasúti, ezért tettem el.

*

Mesélik, de lehet, hogy a Szabad Európa Rádióban hallom anno, nem tudom már. Nem kizárt, hogy kitaláltam (Hrabal után) az öreg sütőipari párttitkárt, aki ötvenhat november hetedikén szépen felöltözik, „nyakendőbe, s hajadonfőttbe”, ahogy a zokogó feleségének mondja, és elindul felvonulni. A vidéki város főutcája olyan üres, mint egy boncterem vasárnap. Pék bácsi háta mögött a templom, messze előtte a vasútállomás az öt orosz tankkal. Sáros, csendes elefántok félkör alakban. Pék bácsi magasba emeli a táblát, hogy „Éljen nov. 7-dike”, és szépen megindul az állomás felé. Halálos csend van, messze hallatszik, ahogy dudorássza, majd éneklie az Internacionálét. Mikor a tankok lustán megemelik az ormányukat, Pék bácsi visszainteget. Mág nem tudni, hogy honnan lövik le. A rövid géppisztolyosorozat után az elefántok kicsit forgatják a fejüket, a középső magasra tekeri a csövét, és lead egy lövést a templom irányába, mely nem tesz kárt, kint a földéken freccsent szét néhány prizma cukorrépat. Először, nem sokkal szürkület után, a tábla tűnik el a csomagolópapír alól, azután estére a test is.

*

Nyilván valami cédula-álom, befagy a Duna, nagyon befagy, s bizonyos lapos, deres szigetek között motorcsónakok kínlódnak a jégen. Bömböl a hatalmas és tehetetlen Johnson motor, a karcsú test, a büszke áramvonal

most plump és idétlen, bög és káromkodik, csúszik előre a sívító, füstölő farán, az orrát pedig csapja jobbra, balra, mint kicsi, hegyes fejét a sebesült foka.

*

Úgy, úgy, mondja. És igen, igen, ő meg fogja számozni a főváros összes galambját. Kívülről halad a belváros felé, kerületenként, meg van tervezve minden, vásárolt öntapadós táblácskákat, kiváltotta a vállalkozói igazolványt, engedélyt kért doktor bácsitól. Mi kell még? Nem hiszi, hogy ezen kívül olyan sok minden, lényeg az, hogy számolni kell tudni meg repülni. És ő számolni is elég jól tud, akár hárommillióig, ha muszáj. Sajnos, többször próbálta, például mikor a nobelbékedj-bizottság lefogatta, kalickába tette négy napig. Összeesküvésből, de most már nincs megállás, régi terve, hogy a galambok meg legyenek számozva végre. Dédelgetett!

„És!”

„És akkor mind beírom egy Anyakönyvbe. Az összes galambot szám szerint, előlről végig, hogy meglegyen.”

*

Szavak, rímpárok egy régi novemberben, nem is tudom, hogy kerülnek egymás mellé. Talán csupa maradék. „Rézelejezős, tagló(denevér)harmonika, kuglibabaház, cipőszomorúság, helikoptató, Chopin, Hauer: Schopenhauer, kánikultikus, műguanó, őszi plázs/persziflász, slágernyő, tejes sírás/helyesírás, parádé/tiráda, káderlenyomat, zuhanytorzsa.”

*

Hírül adják, mindenki menjen ki a szabad ég alá, délután irdatlan portábla zuhan a Földre, valahonnan az úrból. Akkora méretű, mint Szibéria, nem meteor, nem, kifejezetten tábla, egy nagyon vastag gipszlap, úgy képzelje el a hallgató. Félő, hogy Európára esik, nem lehet tudni. Áll az emberiség a szabad ég alatt, most olyan, mint a gyerekek, sápadt, ujjá a szájában, sikít a szeme. Alkonyat előtt támad fel a szél, mintha egy sóhaj mélyén ácsorognánk. Olyan tiszta az ég, hogy föllátni az úrig, látni hát, hogy akár egy fényes, hatalmas ajándék-csomag, lebeg lefelé, egyre közelebb és sebesebben, ahogy ránk csapódik egy ezüst fődél, úgy. Arra gondolok, tán csak valami gigantikus kólareklám, estére jót nevetünk, kivéve a halottakat, mert esünk össze szépen a réműlettől. Valami Pest alatti mezőn állunk mi, magyarok, tülekedünk és síkfizünk, még sosem úsztunk meg ilyesmit. Gyorsul és sötétedik, azután meglátjuk a szélét, mely mintha eltávolodna dél felé. Szürkeség lesz, aztán sötét. S félóra, óra múlva megint szürkeség. Por van, de kapunk levegőt. Füstöl és morog a látóhatár. Jézusom, Pécs, Szeged, Szabadka, Dubrovnik, hova esett? Afrikára esett, mondják az autórádióban a hét párt vékony hangú szakértői, mégse ide, a civilizáció bölcsőjére. Az se túl jó, de mégis, mondja a legszókimondóbb. Örülünk, aztán lejteni kezdünk, s forró taknyunkon csúszunk lefelé.

*

Fakérget esznek a hutu menekültek Zaire-ben, a Kivu tó partján. Egymillió menekült fog éhen halni, ha valaki

nem avatkozik be, ez lesz az emberiség legnagyobb katasztrófája, mondják a segélyszervezetek, már most úgy hullik az ember, mint a légy. Persze nem egymillió, csak a fele fog elpusztulni, hisz előbb-utóbb kimunkálják a megoldást. Valaki kap egy Nobel-békedíjat. Hat-hét év múlva netán Hágában bíróság elé állítanak négy-öt ruandai és négy-öt burundi őrmestert. Szépen fejeződik be az úgynevezett civilizáció. Tán még kicsivel azelőtt, mielőtt kihatad a föld burka. Szép, emberi vég, a kisebb részünk felköltözik az Internetre, a nagyobbik fakérget eszik, és éhenhal.

*

Téli borzalom, Csáth-hommage: „Betegem meséli álmát, melyben egyenruhaszabó, szegény szabócska. Keskeny sötét kamrában lakik bizonyos századoséknál, fölglyűrt hálóingekről álmodik, és sötét vacog a lila szája. Egy verejték- és szőrszagú bölcsőben alszik, kiékeli, úgy. Legalábbis adventig. Mert a disznóölés után a forrázóteknő a szétrakolt állat, zsírjai és sonkájáé, kinek a századoslányok tréfás neveket adnak, színésznőkét főképpen. Betegem gyomorhajos. Ott ül a sötét sókamrában, a hidegtől jelenése lesz, a századosnét látja fluoreszkálni a húsok helyén. Vakargasson, Morosgoványi, mondja az asszony, s kacag. Páciens arra ébred, hogy fekszik hason, félpucéron a húsok közt, penis-ét csípi a só. S ezen rajt fogván, a százados épp agyonlövi.” Csattan a fejhús, konkrétan erre ébred.

*

Hajnali szürkületben zúmarás szőlőt szedni Akasztó környékén. A ragadós, cukros kesztyű, aztán a jeges és cukros ujjak, szét se lehet feszíteni, mint az úszóhártya olyan, s éppolyan piros. Márton-napi katonák. Bivalyetejt hoznak teherautón, kifakad a nap, mint unott, távoli kelés.

*

Álmomban kinyílnak a tornatermek, a legszűkebb szállodai szoba egyszer csak kitágul, mennyezetében baglyok és pókok ülnek a reflektorok között. Por van, le-lecsap egy rövidzárlat. Funkciók és nagyságok alakulnak egymásba. Bordásfalak és plüssök, tükör és felemás-korlát, perzsa tornaszőnyeg, hangár-orfeum. Marlene Dietrich énekel: „hol a katonavirág / alulról az ibolyák”. Később: „hol van Virág Leopold / alulról, hogy, megsagold” Valami távoli raktárban énekel, egy medicinlabda-temetőben.

*

Kosztolányi kapcsán beszélgetünk, például írd meg valamelyik elveszett naplóját, mondja Réz Pál. Dehogyan írom, mondom. Nagyon nagy szemtelenség lenne, kérdezi. Nem, mondom, s tényleg nem a szentségtörés vagy a dolog képtelensége tart vissza. Sőt tulajdonképpen nagyon érdekel a dolog, Kosztolányiról nem is beszélve, a dolog, hogy motívumgyártás idegen térben, kvázi naplóregény, dekonstrukció, de tényleg, az életműből, a tudható tényekből való visszabontás. Kosztolányi rendszeresen írt naplót, továbbá a céduláit, kivágásait, minden

cellijét időnként beleragasztotta a soros naplófüzetébe. Ezek aztán elégték a Tábor utcai házban, vagy ki tudja, az 1933–34-es véletlenül maradt meg. Mi izgat? Voltaképpen ugyanaz a technika, mint itt, a biankóban, fél-fiktív munkanaplók gyártása visszafelé, egy sajátos, kihagyásos faktúra létrehozása. De akkor mért nem? Mert nem tudna nem rólam szólni, s akkor inkább a saját fél-fikcióim, ezt a munkát csak magammal és magamon lehet elvégezni.

*

Régi füzetben egy gátórház előtt, valahol a határon. Épp kitört a háború. Süt a nap, halottak sétálgatnak a fűzfák között, gazdátlan csónakot keresnek, hiába. Ég egy Zsiguli kombi, különben csend van. Hasáb alakú emelvények tetején egy-egy rendőrszobor, géppuskával.

*

Téli erdei út, kicsi, vörös szakállú manók parázslanak kétoldalt, mintha Csontváry bosnyák vaskohóinak mélyén. Apám ül egy Zaporozsec hátsó ülésén, megrakja a dobkályhát. Átalakítottuk az autót fafűtésesre, remeg és duruzsol, ülünk elől a húgossal összebújva, kicsit félünk, mi lesz ha elindul, nem tudunk vezetni. Nem indul el, mondja az apám. Jó meleg van és gyantaillat, szinte karácsony, a konyhában vacsorát főz az anyám. Mekkora konyha lehet egy Zaporozsecben?

*

Tatán, az Öreg-tó félig leeresztett medrében bakokon áll az Ajtony-hajó, nejlonnal és mindenféle ipari harisnyákkal bebugyolálva. Vadlibák gágognak az égben, kemény, szúrós a hold udvara, mint a mélyhűtő lámpája körül a zúzvara, és kemények a csillagok, ez az estézés vált versbe tavaly év vége tájt, szonettbe, mint általában, ideírom, nyerselés, persze: Nagyon kemény a téli

ég, / a mennyben vadlibák reszelnek, / hol zúzvarás lámpája ég, / mélyhűtője a mennynek. // Kemény a hold, a vadlibák / fekete húsa ott kopog, / recsegő koporsókon át / hulló (szegek?) a csillagok, // s mint elhúzódo temetésen / ácsorgunk egyedül valóan, / jó, hogyha minden egyes évben / egy fagyhalálnyi jó van, / harisnyatramplin állnak szépen, / állnak a muskátlik a hóban.

*

Két ünnep közt egy havas, képeslapdundi este. Nem tartozik sehová, sem ide, az *idénre*, sem a jövőre, odaát. Lebeg csak az idő lassú és hideg határfolyóján fölfelé, hosszú az útja ablakkerettől ablakkeretig, soká kell nézmem, hogy lássam, mozog. E lassú és céltalan ablakpozíció keretet ad a ráérős frogatásnak, majdhogynem formát, ha forma a múlt idő, a sötétedés, mely kiretusálja a képmézőt, s csak a tűfényeket, némely havas tetőt, egy-egy elbogarzó autót, vonatot, hajót enged látnom. Arra gondolok le kéne emelni a tetőket – színpadosdobozok –, s benézni a házakba. Összeállna-e valami lassú térkép, Kiskunhalom-topográfia a helyről, melynek fél-fölötte ülök egy manzárd ablakában? Sem kutakodás, sem dokumentálás, csupán belátás, néma esti fénykockák, s mindezt körbevettázza a sötét, kutyáké és dermedt csillagoké.

*

Leírások, elvarratlan történetek, egy teljes világ töredékes színpada disznótortól halotti torig, tiffany-regénytől dunatévéig, szinte minden volt és lehető történetem idefér e tetők alá, csak türelem kéne, a gombolyítás néma alázata és ideje, pókszorgalom, valamint az átlagosnál kicsivel több illúzió, hit a világ megragadhatóságában, illetve abban, hogy ez a megragadt valami szól valamiről, ha önmagáról, hát akkor nyelvről és módról, s így mindarról, ami az úgynevezett valóság, mely egyszerre van kívül a művön, s maga a mű.

2000 ESTEK

A **2000** estek ez évi utolsó vendége karácsonyi meglepetés. Csak a helyszínen bontható fel, kizárólag azoknak, akik december 19-én, csütörtökön este 7 órakor eljönnek a Merlin Színházba (Gerlóczy utca 4., az emeleten).

Kedvcsinálónak annyit azért elárulunk, hogy a legnagyobb magyar filmrendezőt fogjuk kérdéseink kópadijára vonni. Biztosan meg fogjuk kérdezni tőle, milyen az, ha egész évben születésnapja van az embernek? Milyen híradó filmeket készített az ötvenes években? Mit látott Kínában az '56-os forradalomból? Vinne-e még habostortát Aczél György születésnapjára? Mit gondol e pillanatban életről-halálról és természetesen a Tocsik-ügyről? Hogyan van az, hogy az ő zsidósága mindennél fájóbb, mindennél keserűbb? És mit forgat most (nem csak a fejében)?

Játék, móka, kacagás valamint fergeteges, hosszú szünet némi jó borral és **JANCSÓ MIKLÓSSAL**. Mindenkit szeretettel várunk.

SAJNÁLATTAL ÉRTESÍTJÜK KEDVES OLVASÓINKAT ÉS SZERZŐINKET, HOGY CSAK AZOKRA A KÉZIRATOKRA TUDU LEVÉLBEN VÁLASZOLNI, AMELYEKET KÖZLÉSRE ELFOGADUNK; LAPUNK ANYAGI HELYZETE ÉS A POSTAI KÖLTSÉG EMELKEDÉSE MIATT A KÉZIRATOK VISSZAKÜLDÉSÉT NEM TUDJUK VÁLLALNI.

